

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LXIII.

Fasc. 17.

RÉVÉSZ BÉLA

Az állambiztonságtól a nemzetvédelemig

SZEGED
2003

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et Juridicarum
Universitatis Szegediensis

LÁSZLÓ BLUTMAN, LÁSZLÓ BODNÁR, JÓZSEF HAJDÚ, ÉVA JAKAB,
JENŐ KALTENBACH, TAMÁS KATONA, JÁNOS MARTONYI,
FERENC NAGY, PÉTER PACZOLAY, BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY,
IMRE SZABÓ, LAJOS TÓTH, LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BLUTMAN LÁSZLÓ, BODNÁR LÁSZLÓ, HAJDÚ JÓZSEF, JAKAB ÉVA,
KALTENBACH JENŐ, KATONA TAMÁS, MARTONYI JÁNOS,
NAGY FERENC, PACZOLAY PÉTER, POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF,
SZABÓ IMRE, TÓTH LAJOS, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324-6523 Acta Univ.
ISSN 0563-0606 Acta Jur.

A mindenkori államhatalom fennmaradásának és folyamatos működésének legvégső garanciáit az állam létét politikai szempontból garantálni hivatott speciális intézményrendszer képezi. A politikai rendőrség, az állambiztonsági szervek az állam típusától és formájától, továbbá a politikai rendszer milyenségétől függetlenül jelentik az állam lényegi részét. A hatalom gyakorlásának demokratikus vagy diktatórikus volta ugyanis nem a politikai rendőrség meglétének vagy nem-létének vonatkozásában jelent cezúrát, hanem működésének legitimitációja, szabályozása és ellenőrzése kérdéseiben. Ezek a szempontok viszont már tartalmi különbségekre utalnak, amelyek kiváltéppen akkor szembetűnők, ha az állambiztonsági intézményi modell átalakítása a tágabb politikai környezet minőségi megváltoztatásának, a politikai rendszer megváltoztatásának a következménye.¹

Természetesen előfordulhat, hogy a politikai rezsim változatlansága mellett is bekövetkezik a politikai rendőrség intézményrendszerének jelentősebb átalakítása², de a politikatörténet inkább a két alrendszer párhuzamos, reflexív változásait példázza. Ez az összefüggés a magyar rendszerváltás folyamatának tanulságai alapján modellértékűnek mondható. Az egypártrendszer lebontása, a jogállamiság alapintézményeinek kialakítása jelentős mértékben a politikai rendőrség diktatórikus funkcióinak felszámolásával volt azonos. A többpártrendszer követelésének intenzitása egyben kifejezte a különböző politikai tényezőknek a szocialista állambiztonsági rendszerrel való szembefordulása mértékét is, és ez fordítva is érvényesnek bizonyult. De éppen azért, mert a pluralizmus körüli értelmezési vita a radikális ellenzékiektől nem csupán az állampárt teoretikusaiig, de magának a politikai rendőrség vezetői csoportjáig bezárólag sokszereplőssé vált, így érthető, hogy a politikai rendőrség jövőbeli helyzetét illetően is a legkülönbözőbb, legelterjedtebb koncepciók, tervek, elképzelések, alternatívák fogalmazódtak meg – bár ezek túlnyomó többsége mindmáig nem is került a nyilvánosság elé. Ennek a bonyolult időszaknak a tényleges szereplői és ezek valódi szándékai csak lassan válnak láthatóvá. Ennek oka részben a korabeli iratok megsemmisülése, -semmisítése, részben pedig kutathatóságuk (indokoltan) szigorú feltételeiben keresendők.

A jelenkor-történeti kutatások jogi, szervezeti, eljárási, technikai gondjai ugyanis megsokasodnak, ha azok témája éppen politikatörténeti vonatkozású. Ha pedig a kutató forrásként irattári szempontból minősített iratokra is támaszkodni kíván, fel kell készülnie arra, hogy nagyobb eséllyel vallhatnak kudarcot elképzelései, mint más, „civil” természetű kutatások esetében. Évek múlva, visszatekintve a rendszerváltás utáni időszak

¹ Az átalakulásokról szóló irodalom már a kelet-európai rendszerváltást megelőzően is jelentős volt. Lásd pl. GIUSEPPE DI PALMA: *To Craft Democracies. An Essay on Democratic Transitions*. Berkeley, CA: University of California Press, 1989.; GUILLERMO O'DONNELL – PHILIPPE C. SCHMITTER – LAURENCE WHITEHEAD (ed.): *Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1986.; LARRY DIAMOND – JUAN LINZ – SEYMOUR M. LIPSET (ed.): *Democracy in Developing Countries*. 4 köt. Boulder: Lynne Rienner, 1989. (a második kötet Afrikáról, a harmadik Ázsiáról szól; a Latin-Amerikáról szóló negyedik kötetet nélkülözhetetlen forrásanyag).

² Uyen pl. 1953-ban az Állambiztonsági Hatóság és a Belügyminisztérium átalakítása. Lásd RÉVÉSZ BÉLA: A proletárdiktatúra állambiztonsági funkcióinak változása az első Nagy Imre-kormány idején. *Acta Jur. et Pol. Szeged*, 2002.

ez irányú törekvéseire, az akkori érdeklődő meglepve fedezheti fel, hogy az 1990-es években a tényleges kutatási eredmények mértékét mintha meghaladná a kutatás feltételeivel-akadályaival foglalkozó íráskor és tanulmányok köre. A módszertani jelentőségen túl természetesen fontosabb kérdésszóról van szó. Lényeges politikai és közjogi érdekek fűződnek ugyanis az egyes iratok napvilágra kerüléséhez, vagy éppen végleges eltűnésükhöz. Pedig társadalmi értelemben nem kevesebbről van szó, mint a rendszerváltás sikereinek és kudarcainak megértéséről, szocio-mentális feldolgozásáról. A kellő önismeret kialakításához nélkülözhetetlen „információs kárpótlás” a társadalom kiegyensúlyozott morális állapotának a kialakulásához is hozzájárulhat. Bár a kutatás lehetőségeiről és korlátairól zajló vita politikailag/ideológiailag erősen színezett, mégis kutatás-módszertani szempontból is általánosítható néhány megállapítás:³

1. A tudományos kutatás hatályos jogi szabályozása – részben ennek politikai természeté folytán – mindmáig hézagos, ellentmondásos, felülvizsgálata és korrekciója – a nemzetközi tapasztalatok figyelembevételével is – elkerülhetetlen.
2. Pontos forráskataszterek kialakítására lenne szükség, mivel hiányuk folytán nehezen vagy egyáltalán nem állapítható meg a megsemmisült, a megsemmisített, illetve az ismeretlen helyen lévő iratok köre.
3. A „folyó ügyeket” érintő iratokra hivatkozással a kutatási engedélyek megtagadása meghatározatlan ideig az iratkezelő szervezet belügye maradhat – hatékony külső ellenőrzés híján.
4. Gyakori probléma, hogy a kutatási cél kényszerűen módosul, mivel az eredeti tervnek megfelelő iratok nem kerülnek elő; így végül az – akár véletlenül – előkerült dokumentumok határozhatják meg a kutatás (új) irányát, nem pedig fordítva.
5. A fennmaradt iratállomány hitelességét nagyfokú bizalmatlansággal kezelő történészek körében megfogalmazódott az a szigorú bírálat is, amely szerint „a legutóbbi kelet-közép-európai tapasztalatok rávilágítottak, hogy a kommunista kor-

³ A jelenkor-történeti kutatások metodológiájával kapcsolatban fontos megállapításokat tartalmaznak: GLATZ FERENC: Jelenkortörténet és jelentőtörténet; ORMOS MÁRIA: A történettudomány forrásairól a 20. században; LITVÁN GYÖRGY: Történetírásunk és jelenkorunk; BACZONI GÁBOR: A Belügyminisztériumban, valamint szerveinél őrzött iratok és forrásértékük; TÓTH PÁL PÉTER: Kihallgatási jegyzőkönyvek mint történeti dokumentumok. Mindegyik in: Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Budapest: Osiris – 1956-os Intézet, 1995.; JOACHIM GAUCK: A szembenézés nehézségei. Utószó a kommunizmus fekete könyve német kiadásához. In: Litván György (szerk.): *Sztálin és Európa, 1944–1953; Magyarország és a Kreml, 1949–1965*. Évkönyv VI. Budapest: 1956-os Intézet, 1998. 9–17. p.; KENEDI JÁNOS: „Stasi-operett” Magyarországon. In: Hegedüs B. András (szerk.): *Az egykori állambiztonsági szervek és azok iratai*. Budapest: 1956-os Intézet, 1998.; KÖSZEG FERENC: Ügynöktörvények – rövid tanfolyam. In: uő.: *Lehetőségek kényszere. Publicisztikai írások, cikkek*. Budapest: Új Mandátum, 2000.; MARKÓ GYÖRGY: A Történeti Hivatal 1997–1998. évi tevékenységéről. In: Gyarmati György (szerk.): *A Történeti Hivatal évkönyve*. Trezor 1. Budapest: Történeti Hivatal, 1999. 11–23. p.; RAINER M. JÁNOS: Állambiztonsági szervezet és személyes történelem. In: Rainer M. János – Standeisky Éva (szerk.): *Magyarország jelenkorban*. Évkönyv VII. Budapest: 1956-os Intézet, 1999. 11–17. p.; RÉV ISTVÁN: Arkheion. (Kenedi János: Kis állambiztonsági olvasókönyv című könyvéről) *Beszélő*, 1998. 4. sz. 34–53. p.; ZINNER TIBOR: *XX. századi politikai perek. A magyarországi eljárások vázlata 1944/1945–1992*. Budapest, Rejtjel, 1999.; HALMAI GÁBOR (szerk.): *Ügynökök és akták. Nemzetközi konferencia az átvilágításról és az állambiztonsági iratok sorsáról*. Soros Alapítvány, Bp., 2003.

szak újonnan megnyíló irattárai teljesen alkalmatlanok a történelem hiteles feltárására”.⁴

A legnagyobb gondot azonban – amint arra Glatz Ferenc is felhívta a figyelmet – ott kell keresni, ahol már véget érnek a kutatás-módszertan belső ügyei, és megkezdődnek a kutatásokkal kapcsolatos különféle külső szempontú elvárások: „a jelenkorkutatás és jelentörténet művelésének legnagyobb akadályaként [...] magát a társadalmi intoleranciát jelölém meg. Nem az iratok elzárt voltát, a források szegényességét”.⁵

Az mindenesetre kétségtelen, hogy a jogszabályok adta – előnyös vagy kedvezőtlen – lehetőségek keretei között valóban megindult az a kutatómunka, amelynek eredményeként az elmúlt években egyre nagyobb számban kapnak nyilvánosságot a zárt irattári és levéltári dokumentumok. Az eddigi iratközlések azonban e dokumentumok feltárásának jelentőségét főként azonnali nyilvánosságra hozataluk tényében látták, és így kevésbé párosultak a kritikai forráskiadványok feldolgozására és közzétételére vonatkozó módszertani szabályok betartásával. Ez voltaképpen az ismeretterjesztő-népszerűsítő, illetve a tudományos publikációk közötti határvonal elmosódásához vezet.⁶

1. A látható felszín: a jogi szabályozás

1.1. A politikai rendszer és politikai rendőrség helyzetének és kölcsönös viszonyának leírásakor elkerülhetetlen, de közel sem kizárólagos út vezet jogrendszerbeli pozíciójuk vizsgálatán keresztül. Ha jogdogmatikai elemzés útján kívánnánk közelebb kerülni az egypártrendszer állambiztonsági szervezetének és a jogállam nemzetvédelmi struktúrájának összehasonlításához, elegendő lenne néhány ismert jogszabály egybevetése.

Így az állam- és közbiztonságról szóló első nyilvános jogszabály 1974-ben a következőképpen határozta meg az állam belső rendjének védelmével kapcsolatos feladatokat:

Az állam belső rendjének védelme érdekében:

- fel kell deríteni a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi, gazdasági rendje, a béke, és az emberiség elleni, az állampolgárok személye és tulajdona ellen elkövetett, továbbá az egyéb bűncselekményeket; meg kell akadályozni ezek elkövetését;
- le kell leplezni a hazánkkal szemben álló hatalmak, azok szervezeteinek, egyéb külföldi szervezeteknek, a Magyar Népköztársaság társadalmi, vagy gazdasági rendjének megdöntésére, aláásására vagy gyengítésére irányuló terveit, tevékenységét és meg kell akadályozni kártevő munkájukat.⁷

⁴ „Recent East-Central European experience reveals the consistent inability of newly available Communist era archives to ‘seal’ history.” ETHAN KLINGSBERG: *Case Closed on Alger Hiss? The Noel Field dossier*. The Nation, 1993. november 8.

⁵ GLATZ FERENC: i. m. 27. p.

⁶ „Nem szabad elbohóckodni egy szórakoztató regénnyel azt a korszakot” – figyelmeztet bevezetőjében egy több mint száz oldalas kiadvány, miközben szoft-pornóba csomagolva kínálja forrásmegjelölés nélküli politikai sztorijait. Lásd SHELDON, PETER (Tőke Péter): *A rendszerváltás fekete könyve*. Interim International Holding, Bp., h. n. (Bp.), é. n. (2002.)

⁷ 1974. évi 17. törvényerejű rendelet az állam- és közbiztonságról.

Az állampárti szabályozásnak a nyilvános szintje olyannyira rendszersemlegesnek és időtállóknak bizonyult, hogy a rendszerváltást is túlélte, hiszen 1990-ben csak a Magyar Köztársaság szuverenitásának és alkotmányos rendjének védelme érdekében létrehozott titkosszolgálatok különleges titkosszolgálati eszközökről és módszerekről – a „különleges eszközök”-ről – született törvény,⁸ majd a nemzetbiztonsági törvény is megelégedett az éppen elkerülhetetlen stiláris módosításuk megtételével.⁹

Mindezek ellenére Magyarország jog- és politikatörténetének valódi fordulópontjaként értékelhető az 1990-es év. Ekkor nyert ugyanis de iure először részletes szabályozást a magyar titkosszolgálat szervezeti rendszere. Az Országgyűlés 1990. január 25-i ülésén fogadta el az 1990. évi X. törvényt, amely a különleges titkosszolgálati eszközök és módszerek engedélyezésének szabályozásáról rendelkezett.

Az 1989. október 18-án módosított Alkotmány 40/A. §-a értelmében került szabályozásra a kérdés törvényi szinten, eszerint az alkotmányos, emberi jogokat érintő intézkedésekre nézve kizárólag törvényi formában történhet jogszabályi rendelkezés. Az alkotmányos rend védelme, valamint a bűnüldöző szervek feladatainak teljesítése során természetesen olyan intézkedésekre is sor kerülhet, amelyek nagyban érintik az alapvető jogokat. Az eljárások során ez leggyakrabban a különleges eszközök alkalmazási területével képez kapcsolódási pontot az állampolgári jogok sérülése terén; ezért kiemelten indokolt volt a titkosszolgálati eszközökről részletesen rendelkezni törvényi formában. A jogalkotók szándéka szerint az 1990. évi X. törvény átmeneti szabályozást tartalmazott volna addig, amíg meg nem születik a nemzetbiztonságról illetve a rendőrségről szóló törvény. Erre végül több – a rendőrségi törvény esetében négy, a nemzetbiztonsági esetében öt – évet kellett várni, a köztes időszakban pedig ezen szabályanyag került kiegészítésre, módosításokra.

Fontos újdonsága a szabályozásnak, hogy a törvény meghatározza a „különleges eszköz” fogalmát: eszerint különleges eszköznek minősül minden olyan eszköz és módszer, melyet az érintett tudta nélkül alkalmaznak és amelynek használata a magánlakás sérthetlenségéhez, valamint a magántitok, a levéltitok és a személyes adatok védelméhez fűződő jogokat sértheti. Alkalmazásuk feltétele, hogy olyan nemzetbiztonsági feladatok ellátásához kapcsolódjanak, melyek a Magyar Köztársaság szuverenitását és alkotmányos rendjét veszélyeztető tevékenység üldözésére vonatkoznak. Ezek a feladatok: a külső és belső biztonságot veszélyeztető leplezett törekvések megelőzése, felderítése és megakadályozása, a kormányzati döntésekhez szükséges titkos információk beszerzése, a kiemelt, veszélyt jelentő bűncselekmények és az elkövetéssel gyanúsítható személyek felderítése, valamint a kiemelten fontos munkakörben dolgozó személyek oltalmazása. A kiemelt veszélyt jelentő bűncselekmények közé tartozott a rémhírterjesztés, az állam elleni bűncselekmények, az emberiség elleni bűncselekmények, a terrorcselekmény, a légi jármű hatalomba kerítése, a külföldre szökés, a zendülés és a harckészültség veszélyeztetése. Mivel a funkcióellátás gyakorlati kivitelezéséhez a különböző szakszolgálati szervek együttműködése nélkülözhetetlen volt, így bevonásra került e körbe a hírszerző, kémelhárító szolgálat, valamint a Magyar Néphadsereg hírszerzése is.

⁸ 1990. évi X. törvény a különleges titkosszolgálati eszközök és módszerek engedélyezésének átmeneti szabályozásáról.

⁹ E törvény hatálybalépésével egyidejűleg hatályát veszti: az állam és közbiztonságról szóló 1974. évi 17. törvényerejű rendelet 4. §-a, a 11. §-ának (1) bekezdése nemzetbiztonsági szolgálatokra vonatkozó szövegrésze, a 11. §-ának (5)–(7) bekezdései. 1995. évi CXXV. törvény a nemzetbiztonsági szolgálatokról 79. § c).

Az állampolgárok alapvető jogait védő, garanciális jelentőségű szabályozásban részesült a különleges eszközök engedélyezésére vonatkozó eljárás. Ennek értelmében az előzetes engedélyezés alkalmazásával – ahol lehetséges – élni kell, ha a jogsérelem lehetősége fokozottabban jelentkezik, és ahol az eszköz jellege ezt megkívánja. A főszabály alóli kivételt azon intézkedések jelentették, melyek a bűnüldöző munka sajátosságaiból adódóan fogalmilag nem lehettek engedélykötelesek (például személyek megfigyelése, informátorok alkalmazása). Az engedélyezési eljárás megindítása kötelező volt azokban az esetekben, amikor technikai úton történő adatszerzésnek, postai küldemény ellenérzésének vagy magánlakásba történő titkos behatolásának alkalmazásának engedélyezéséről kellett dönteni.

A kérelem előterjesztésére jogosult személyek a titkosszolgálatok, illetve a bűnüldöző szervek felett felügyeletet gyakorló szervek vezetői lehettek. Titkosszolgálatok esetében ez a Minisztertanács által kinevezésre került vezető, bűnüldöző szervek esetén az országos rendőrfőkapitány. A kérelmet írásban kellett indokolással együtt előterjeszteni, az engedélyezésről az igazságügyminiszter döntött. A különleges eszköz alkalmazása – amennyiben erre engedélyt adott a miniszter – csak a feltétlenül szükséges ideig volt alkalmazható: Ezen szubjektív határidőt a törvényalkotó egy egyhónapos objektív határidőben konkretizálta, amely egy ízben – további egy hónappal – volt meghosszabbítható, amennyiben alkalmazásának feltételei változatlanul fennálltak. Garanciális szabálya a törvénynek, hogy a titkos információgyűjtés során keletkezett minden olyan adatot, mely az elrendelés okával nincs összefüggésben, meg kellett semmisítenie az eljáró hatóság-nak.

Előfordulhatott, hogy csak az információszerzés során derült ki, hogy az intézkedés a kijelölt cél elérésére alkalmatlan, illetve hogy már el is érte célját. Ebben az esetben az eljárás haladéktalan megszüntetését kellett elrendelni az iratok megsemmisítésével párhuzamosan. Amennyiben a titkos eszközök alkalmazása során beszerzett információk nem alapultak meg a célszemély büntetőjogi felelősségrevonását, úgy az engedélyt kérő személy tájékoztatta az érintettet a vele szemben alkalmazott titkos intézkedésekről, és az ezzel összefüggésbe hozható adatokat megsemmisítette.

Az 1990-es évektől kezdve a szervezett formában történő bűnelkövetés egyre gyakoribbá vált. Ezért került be a törvényi szabályozásba az a rendelkezés, miszerint a különleges eszközök alkalmazására feljogosított szervek között szerepeltek a rendőrség bünyügyi szervei is. Ezek a szervek azonban kizárólag bűncselekmények megelőzése, és felderítése érdekében használhatták a titkos eszközök adta lehetőségeket, meghatározott körben. Csakis az olyan társadalomra különösen veszélyes bűncselekmények elkövetése vagy ennek veszélye esetén élhettek a bűnüldöző szervek a titkosszolgálati eszköztárral, melyekre nézve a Büntető Törvénykönyv öt évi vagy annál súlyosabb büntetéssel fenyegeti az adott deliktumot. Ezen a specifikus vonásán kívül a rendőrség titkos információgyűjtése során az általános szabályok voltak az irányadók.

Mivel az 1990. évi X. törvény olyan szabályanyag lefektetésére vállalkozott, amelynek a jogalkotásban csupán hézagos előzményei voltak, így a kérdést indirekt érintő egyéb jogszabályokat is módosítani kellett. Kiemelést érdemel az állam és közbiztonságról szóló 1974. évi 17. tvr., melynek kapcsán – hatályban tartása mellett – fontos módosító rendelkezés, hogy az állam belső biztonságával összefüggő feladatokat ezentúl nem a Belügyminisztérium szervei, hanem a nemzetbiztonsági szervek látják el. A nemzetbiztonsági szolgálatot kivette a Belügyminisztérium irányítása alól, a Minisztertanács közvetlen felügyelete alá helyezve azt. Ez egyben azt is jelentette, hogy a nemzetbizton-

sági szolgálat a hatálybalépéstől kezdve nem képezi a rendőrség szervezeti részét, hanem önálló jogosítványokkal, és rá nézve önálló szabályozással bíró szervezet lett, mely a bűnüldözéssel kapcsolatos feladatmegosztásra is döntő kihatással bírt a hatálybalépés után.

Nagy hiányossága volt a törvénynek, hogy az ellenőrzési rendszer kidolgozatlan maradt, hiszen sem a szakmai, sem a társadalmi kontrollra vonatkozó rendelkezések nem kerültek a jogszabályba. Ez már akkor komoly alkotmányosságai aggályokat vetett fel, hisz ezen mechanizmus hiánya ellenőrizhetetlenné tette a jelen jogszabály rendelkezéseit alkalmazni jogosult hatóságok munkáját.¹⁰

A törvényt időrendben szorosan követte a Minisztertanács 1024/1990. MT határozata, amely a nemzetbiztonsági szolgálatok megszervezését végző bizottság felállításáról rendelkezett.¹¹ Az új nemzetbiztonsági szolgálatok kialakításával kapcsolatos feladatok összehangolására, koordinálására, megszervezésére életre hívott bizottság megbízatása 1990. május 30-ig tartott.¹² Feladata volt

- a nemzetbiztonsági szolgálatok általános szervezeti rendjére vonatkozó elvekre nézve az egyes feltételek kialakítása,
- a nemzetbiztonsági szolgálatok működésévei összefüggő szabályanyag kidolgozásának koordinálása,
- az átszervezéssel összefüggő együttműködés összehangolása a nemzetbiztonsági szolgálatok és az érintett minisztériumok között.

Ezt követően a Minisztertanács 1062/1990. MT határozata rendelkezett az egyes szervezeti megoldásokról.¹³ A nemzetbiztonsági szolgálatok és a rendőrség bünyügyi szerveinek operatív technikai (titkosszolgálati eszközökkel) való kiszolgálását végző szerv a Nemzetbiztonsági Szakszolgálat nevet kapta, mely szakszolgálat a belügyminisztériumtól a Nemzetbiztonsági Hivatal szervezetének egységeként szerepel a későbbi titkos információgyűjtésre vonatkozó rendelkezésekben. A Szakszolgálat vezetőjét a Nemzetbiztonsági Hivatal vezetője nevezte ki a belügyminiszterrel és a nemzetbiztonsági szolgálatok vezetőivel egyetértésben.

A 90/1990. számú minisztertanácsi rendelet szerint a Nemzetbiztonsági szolgálat feladata kiegészült a biztonsági okmányok védelmével és technológiai ellenőrzésének megszervezésével.¹⁴ Bár a szolgálat hatósági jogkörrel rendelkezik, személyes szabadságot korlátozó kényszerintézkedést nem alkalmazhat. Az információs szolgálat többletfunkciói a következők voltak:

¹⁰ Lásd MÁRIÁN ZOLTÁN: A titkos információgyűjtés vázlatos története. *Rendvédelmi füzetek*, 2001/49. RTF, Bp., 2001. 8. p.

¹¹ A Minisztertanács 1024/1990. (II. 14.) MT határozata a nemzetbiztonsági szolgálatok megszervezését végző bizottság felállításáról.

¹² A határozat értelmében a bizottságnak Raft Miklós, Németh Miklós miniszterelnök személyes megbízottja volt az elnöke. Tagjai: Gruber Nándor, a Pénzügyminisztérium főosztályvezetője, Havasi Béla külügyminiszter-helyettes, Karácsony Imre, az Országos Tervhivatal főcsoportfőnöke, Lőrincz Kálmán, a magyar Néphadsereg parancsnoka, Markovics Ferenc, a Minisztertanács Védelmi Irodájának vezetője valamint Ilcsik Sándor belügyminiszter-helyettes.

¹³ A Minisztertanács 1062/1990. (IV. 4.) MT határozata a nemzetbiztonsági szolgálatok és a rendőrség bünyügyi szervei titkosszolgálati eszközökkel való kiszolgálásának szervezeti megoldásáról.

¹⁴ A Minisztertanács 90/1990. (V. 2.) MT rendelete a nemzetbiztonsági feladatok ellátásának átmeneti szabályozásáról szóló 26/1990. (II. 14.) MT rendelet módosításáról.

- a Magyar Köztársaság nemzeti érdekeinek, érvényesítését szolgáló tevékenység előmozdítása a bizalmi információk fogalomkörébe tartozó adatok megszervezésével, clemzésével és értékelésével,
- a hírszerzés egyik alapintézménye – az Országos Rejtjel Központ – működtetése, valamint az arra illetékes állami szervek rejtjelező eszközökkel történő ellátásának szervezése.

A Minisztertanács 98/1990. MT rendelete a 26/1990. MT rendelet módosításáról ugyan-csak részletszabályokat fogalmaz meg a titkos információszerző tevékenységre nézve¹⁵. Ettől kezdve a nemzetbiztonsági valamint titkos információszerzéssel összefüggő feladatokat ellátó szolgálat irányítását a miniszterelnöki hivatal e feladatokkal megbízott politikai államtitkára útján látta el. (NB. ez a rendelet a választások után felállt új, Antall-kormány első szabályozása a nemzetbiztonsági feladatok körében.)

Láthatjuk, hogy a 90-es évek bővelkednek a hírszerzésre vonatkozó jogszabályokban. Ez elsősorban azzal a ténnyel magyarázható, hogy a megváltozott, illetve átalakulásban lévő politikai helyzet indokoltá tette a titkos információgyűjtés részletszabályainak megkonstruálását. Ez természetesen magában foglalta a szervezeti átalakításra nézve az egész kérdéskör átdolgozását, amelynek köszönhetően egy teljesen új intézményrendszer került kialakításra.¹⁶

A 166/1992. kormányrendelet a titkosszolgálati eszközökre vonatkozóan tartalmaz szabályokat.¹⁷ A korábbiakban említettekhez képest lényeges különbség, hogy ez a jogszabály nem kizárólag a nemzetbiztonsági feladatokat ellátó hatóságokra és szervekre nézve tartalmaz rendelkezéseket, hanem a rendőrség titkosszolgálati eszközöket igénylő részletrendelkezéseit is szabályozza. A kormányrendelet 3. számú melléklete sorolja fel taxatív módon a titkosszolgálati eszközöket, valamint az azokra vonatkozó definíciókat, amelyekkel a rendőrség is jogosult élni. Ennek a ténynek a kiemelése azért is indokolt, hiszen a rendelet ebben az vonatkozásban az 1994. évi XXXIV. – rendőrségi –, valamint a 1995. évi CXXV. – nemzetbiztonsági – törvény elődjének is tekinthető.¹⁸

¹⁵ A Minisztertanács 98/1990. (VI. 11.) MT rendelete a nemzetbiztonsági feladatok ellátásának átmeneti szabályozásáról szóló 26/1990. (II. 16) MT rendelet módosításáról.

¹⁶ Lásd CSÉVE LAJOS: Néhány gondolat a Nemzetbiz. nsági Hivatal létrejöttének körülményeiről. *Rendészeti Szemle*, 1993. 10.

¹⁷ A rendelet alapvetően külkereskedelmi vonatkozású előírásokat tartalmaz, a 3. sz. melléklet azonban tételes felsorolást ad a „Különleges titkosszolgálati eszközök”-nek minősülő termékekről és technológiákról. A Kormány 166/1992. (XII. 18.) Korm. Rendelete az egyes nemzetközileg ellenőrzött termékek és technológiák forgalmának engedélyezéséről szóló 61/1990. (X. 1.) Korm. Rendelet módosításáról.

¹⁸ A korszak szakirodalma részletesen foglalkozott az állambiztonsági szervek átalakításának, a nemzetvédelmi struktúra kialakításának kérdéseivel, mint pl. ZALAI PÉTER: A rendőrség titkos eszközeiről. *Belügyi Szemle*, 1990. 2.; MIKÓ ISTVÁN: A rendőri munka és a nyilvánosság. *Belügyi Szemle*, 1990. 4.; FINSZTER GÉZA: A magyar rendőrség válsága. *Belügyi Szemle*, 1990. 6.; ZALAI PÉTER: A titkos nyomozás jogi szabályozása. *Belügyi Szemle*, 1990. 9.; FINSZTER GÉZA: A nemzetbiztonságról. *Rendészeti Szemle*, 1991. 1.; KOMÁROMI ISTVÁN: Az operatív munka alapelvei. *Rendészeti Szemle*, 1991. 2.; HORVÁTH JÓZSEF: A rendőrség bünyügyi operatív munkája. *Rendészeti Szemle*, 1991. 3.; Finszter Géza: A magyar rendőrség helyzetéről. *Rendészeti Szemle*, 1991. 7.; Opál Sándor: Tudományos kutatások a magyar rendőri szervekéről. *Rendészeti Szemle*, 1992. 9.; GRMELA ZOLTÁN: A titkos információgyűjtésről. *Rendészeti Szemle*, 1993. 3.; NYÍRI SÁNDOR: Gondolatok a titkos információgyűjtésről. *Rendészeti Szemle*, 1993. 8.; FELKAI LÁSZLÓ: A magyar rendőrség új szervezetének kialakításakor követett szempontok 1990–1991. *Rendészeti Szemle*, 1994. 9.; HOLLÓSI GYÖRGY: Vélemény a nemzetbiztonsági törvény tervezetéről. *Belügyi Szemle*, 1995. 5.; PAJCSICS JÓZSEF: Szemelvények a titokvédelem hazai szabályozásának történetéből. *Belügyi Szemle*, 1995. 7–8.; SALGÓ LÁSZLÓ: Új típusú biztonság kiltatásai Magyarországon. *Belügyi Szemle*, 1996. 1.; HIDEGNÉ LUCZA KATALIN: A titkosszolgálatok tevékenységének változása a II. világháborútól napjainkig. *Belügyi Szemle*,

1.2. Bár a hatályos jogszabályok összehasonlító dogmatikai elemzése valóban elkerülhetetlen, a titkosszolgálati munka szabályozásának megismerése vonatkozásában mégis komoly módszertani hiányosságokba ütközik. A jogi norma ugyanis ennek a valóban titkos viszonyoknak több vonatkozásban is csupán a felszínét – stílusosan: „fedését” – jelenti. Ennek egyik módja például az a félrevezető „operatív játszma”, amikor egy jogszabályt egészen más tartalommal hirdetett ki az állam, mint amilyennel a jogalkotó meghozta, illetve a meghozott norma valódi tartalma titkos maradt.

Ilyen például a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950. július 12-én meghozott 26. sz. törvényerejű rendeletének esete, amely jelentősen súlyosbította a külföldre szökés büntetési tételét. Alapesetben életfogytiglani börtön, minősített eseteiben halálbüntetés szankcióját fűzte a tényálláshoz.¹⁹ Az 1950. július 30-án – az 1950. évi 128–129. számában – közölt 1950:26. sz. törvényerejű rendelet mégis „A Magyar Nemzeti Bankról” szólt, és az eredeti tartalmú jogszabály soha nem is került kihirdetésre.²⁰

Fontosabbnak bizonyult azonban ennél a kommunista rendszerek azon másik jellegzetessége, miszerint a jogrend soha nem játszott jelentős szerepet a társadalmi folyamatok kiszámíthatóvá tételében. Kétségtelül igaz, hogy a kommunista uralom alatt a jog alárendelődött a politikának. A rendszer jogilag körülhatárolatlan szervezetek és testületek uralmán alapult, melyek semmiféle törvényes korlátozásnak nem voltak alávetve, és nyugodtan semmibe vehették a törvény rendelkezéseit. Ez azonban még nem jelenti, hogy a kommunista rezsimnek nem lett volna jogrendszere. A duális állam fogalmi modellje, amelyet eredetileg a náci rezsimre dolgozott ki Ernst Fraenkel, a kommunista rendszerekre is jól alkalmazható. Fraenkel szerint a náci államot legjobban úgy írhatjuk le, ha olyan szervezetnek tekintjük, amely két különböző típusú alrendszert tartalmaz: az egyik a *Maßnahmenstaat* (rendeleti állam), a másik a *Normenstaat* (normatív állam).²¹ Bár a rendeleti állam fölülte áll a törvények uralmának, miközben a normatív állam nem, de a politikai hatalom birtokosai gyakran módosítgatják a választóvonalat a két tartomány között.

Fraenkel eredeti megállapításait kettős analógiával alkalmazhatjuk az állambiztonsági szabályozás sajátosságaira. Az első lépésben a nemzetiszocialista keretek között felállított tételt annyiban érvényesnek tekintjük a kommunista hatalomgyakorlás esetében, hogy a totalitárius mozgósítás és terror itt is azt a célt is szolgálta, hogy teljesen eltörölje a határvonalat az állam normatív és rendeleti területei között. Ennek az összefüggésnek viszont további következményei mutatkoztak a jog területén. Míg a normatív

1996. 7.; LÉNÁRT FERENC: Nemzetbiztonsági szolgálatok ma. *Belügyi Szemle*, 1996. 12.; DÁNIEL KÁROLY: Az alkotmányosság érvényesülése a nemzetbiztonsági törvényben. *Belügyi Szemle*, 1997. 3.; RÉVÉSZ BÉLA: Az állami erőszak depolitizálása. *Belügyi Szemle* 1999. 4–5.

¹⁹ A NET 1950. évi 26. sz. törvényerejű rendelete az ország területének elhagyására vonatkozó büntető rendelkezések kiegészítéséről. 1. §. (1), (2). Lásd MEZEY BARNA (szerk.): *A magyar állam- és jogtörténet forrásai*. Osiris, Bp., 1998. 689–690. p.

²⁰ Lásd *Íratok az igazságszolgáltatás történetéből* I. Kúriai teljes ülések, ÁVH-s kihallgatások, „párt”-főtelek, rehabilitációk, az 56-os megtorlás irata. KJK, Bp., 1992. 197. p.

²¹ Lásd E. FRAENKEL: *The Dual State*. London: 1942. – Roger Sharlet mutatta ki, hogy a kettős állam modellje a Szovjetunióra is alkalmazható. Lásd SHARLET, ROGER: Stalinism and Soviet Legal Culture. In: R. C. Tucker (szerk.): *Stalinism*. New York: W.W. Norton és Co. Inc., 1977. 155–179. p. Idézi KIS JÁNOS: Reform és forradalom között. *Alkotmányos forradalom. Tanulmányok*. In: Bozóki András (főszerk.) – ELBERT MÁRTA – KALMÁR MELINDA – RÉVÉSZ BÉLA – RIPP ERZSÉBET – RIPP ZOLTÁN (szerk.): *A rendszerváltás forráskönyve: kerekasztal-tárgyalások 1989-ben*. 1–8. köt. Budapest: Magvető, 1999., Új Mandátum, 2000. (A továbbiakban: *A rendszerváltás forráskönyve*) I. köt. 229–230. p. és 291–292. p.

állam jogalkotása a alapvető társadalmi viszonyok szabályozását a (korlátozott) nyilvánosság szférájában engedte elvégezni, addig a rendeleti állam ugyanezt megtartotta a jog alatti szabályozás rejtett dimenzióiban.

A rendszerváltás idején felállított országgyűlési vizsgálóbizottság éppen ennek az összefüggésnek a feltárásakor állapította meg a következőket: „Az állam- és közbiztonságról szóló 1974. évi 17. törvényerejű rendelet, valamint a rendőrségről szóló 39/1974. (XI. 1.) MT rendelet – amelyek nyílt jogszabályok – nem adtak felhatalmazást az állambiztonsági szerveknek titkos bizonyítási módszerek (távbeszélő lehallgatása, postai küldemények felbontása stb.) alkalmazására. A 6000/1975. (VI. 2.) MT határozat az 1974. évi 17. tvr. 12. §-ára való hivatkozással meghatározta a Belügyminisztérium állambiztonsági főcsoportfőnökségének a feladatait. A határozat utalt a titkos információk beszerzésére, a felderítő és megelőző intézkedések rendszerére, az ellenséges elemek tevékenységével szembeni védekezésre, de utalt arra is, hogy az állambiztonsági szervek feladataik végrehajtása során, 'jogszabályban meghatározott eszközöket és módszereket alkalmazhatnak'. A Minisztertanács elnökhelyettesének 1/1975. számú, 1975. június 2-án kelt utasítása rendelkezett az állam biztonságának a védelmében alkalmazható eszközökről és módszerekről. Az utasítás 2. pontja engedélyezte, 'a rejtett operatív technikai lehallgatást', „a postai küldemények titkos ellenőrzését” stb. A fent említett két alapvető titkos jogszabályt – elmondása szerint – sem a belügyminiszter, sem az állambiztonságot irányító helyettese nem ismerte. *E jogszabályokra száznál több belügyi parancs, utasítás és intézkedés épült. Ezek igen aprólékosan, bürokratikusán szabályozták a titkos technikai rendszerek és módszerek alkalmazását. A szabályozásnak az a módja, hogy alacsony szintű és titkos jogszabályokkal korlátozták az Alkotmányban biztosított állampolgári jogokat, alapvető jogelveket sértett.*”²² (Kiemelés – R. B.)

Ezeknek a nem jogi jellegű, de az állampolgárok alapvető jogait mégis közvetlenül érintő normák sajátos rendszert képeztek a „rendeleti állam” szabályozásában. A teljes szabályozási struktúrát egy belügyminiszteri utasítás a következőképpen határozta meg:

A Belügyminisztérium tevékenységét érintő magasabb szintű jogszabályok (törvény, törvényerejű rendelet, NET határozat, MT rendelet és határozat, valamint a belügyminiszteri rendelet) kibocsátásának rendjére a jogszabályalkotásra vonatkozó általános szabályok az irányadók. E jogszabályok tervezetének előkészítése, illetőleg az abban való közreműködés – az érdekelt szervek bevonásával – a Belügyminisztérium Titkárságának a feladata. Háborús jogszabály tervezetknél e tevékenységet a BM „M” és Szervezési Csoportfőnökség látja el.

a) A miniszteri utasítás:

aa) A miniszteri utasítás jogszabály. Miniszteri utasításban kell szabályozni a magasabb szintű jogszabályok végrehajtásának rendjét és az arra hivatott szervek feladatait, a belügyi munka irányítására, vezetésére, a szakmai jellegű feladatok végrehajtására vonatkozó kérdéseket.

ab) Miniszteri utasítás kiadására jogosult a miniszter, az államtitkár és a miniszter által feljogosított miniszterhelyettesek. Az államtitkár és a miniszterhelyettesek – hatáskörükben – a Belügyminisztérium egészére vonatkozó és az irányításuk alá

²² 29/1990. (III. 13.) OGY határozat a Belügyminisztérium belső biztonsági szolgálatának tevékenységéről.

tartozó szervek munkáját átfogóan rendező kérdéseket szabályozzák miniszteri utasításban.

b) A jogszabálynak nem minősülő ún. *jogi iránymutatások* – a jogszabályok átfogó vagy egyes részei értelmezésére, alkalmazására vonatkozó iránymutatások – a következők:

- ba) irányelv,
- bb) elvi állásfoglalás.

Ad ba) Az irányelv:

- Irányelvet kell kiadni valamely jogszabály átfogó értelmezésére, végrehajtásának fő irányára, módszereire, a jogalkalmazásban követendő főbb elvek meghatározására.
- Irányelv kiadására jogosult a miniszter, az államtitkár és a miniszterhelyettesek.

Ad bb) Az elvi állásfoglalás:

- Elvi állásfoglalást kell kiadni valamely jogszabály egyes kérdéseinek értelmezésére, alkalmazására, az egységes jogértelmezés és jogalkalmazói gyakorlat meghatározására.
- Elvi állásfoglalás kiadására jogosult a miniszter, az államtitkár, a miniszterhelyettesek, a főcsoportfőnök-helyettesek, a BM Titkárság vezetője, az országos (Kormányőrség) parancsnokok, az országos parancsnok helyettesek, a csoportfőnökök és az önálló osztályvezetők.

c) A *belügyi rendelkezések* – a Belügyminisztérium szervei irányításának és vezetésének jogszabálynak nem minősülő jogi eszközei – a következők:

- ca) parancs,
- cb) szabályzat,
- cc) ügyrend (a BM egészségügyi és tanintézetinél Szervezeti és Működési Szabályzat),
- cd) intézkedés,
- ce) körlevél.

Ad ca) A parancs

- A parancs a legáltalánosabb vezetési eszköz.
- Parancsban kell foglalni a szolgálati feladatokra, a katonai fegyelemre és rendre, valamint a személyi állományra vonatkozó rendelkezéseket.
- Parancs kiadására jogosult a miniszter, az államtitkár, a miniszterhelyettesek, a főcsoportfőnök-helyettesek, a BM Titkárság vezetője, az országos (Kormányőrség) parancsnokok, a csoportfőnökök, az önálló osztályvezetők és a hatáskörükbe tartozó kérdésekben valamennyi vezető (parancsnok).

Ad cb) A szabályzat:

- Szabályzatban kell meghatározni a szolgálat ellátásának rendjét, a személyi állomány magatartási szabályait, alapvető jogait és kötelezettségeit, a szolgálati szervek és közegek általános feladatait, valamint a minisztérium egyes szervei tevékenységének általános szabályait.

- Szabályzat kiadására jogosult a miniszter, az államtitkár, a miniszterhelyettesek, a főcsoportfőnök-helyettesek, a BM Titkárság vezetője, az országos (Kormányőrség) parancsnokok, a csoportfőnökök és az önálló osztályvezetők.
- Az alapvető szabályzatokat a miniszter, az egyéb szabályzatokat – a kiadására jogosult – illetékes vezető (parancsnok) parancsával kell hatályba léptetni.

Ad cc) Az ügyrend:

- Ügyrendben kell meghatározni az illetékes szervnek a Belügyminisztérium szervezetében betöltött funkcióját, szakmai feladatkörét, a szervezeten belül működő vezetők feladatát, hatáskörét.
- Ügyrend kiadására jogosult a miniszter, az államtitkár, a miniszterhelyettesek, a főcsoportfőnök-helyettesek, a BM Titkárság vezetője, az országos (Kormányőrség) parancsnokok, a csoportfőnökök és az önálló osztályvezetők.

Ad cd) Az intézkedés:

- Intézkedésben kell meghatározni az érintett szervek számára valamely jogszabály, vagy belügyi rendelkezés végrehajtása érdekében, illetve meghatározott ügyben, vagy ügykörben kifejtett tevékenység konkrét előírásait.
- Intézkedés kiadására jogosult: az ügykörébe tartozó kérdésben valamennyi vezető (parancsnok).

Ad ce) A körlevél:

- Körlevélben kell meghatározni a szervek értesítésével, tájékoztatásával összefüggő kérdéseket, valamint az intézkedések megtételével kapcsolatos feladatokat.
- Körlevél kiadására jogosult: a hatáskörébe tartozó kérdésben valamennyi vezető (parancsnok).²³

Bár maga az utasítás is az ügyrendet a belügyi rendelkezéseknek – azaz a Belügyminisztérium szervei irányításának és vezetésének jogszabálynak nem minősülő jogi eszközei – körébe sorolja könnyen belátható, hogy milyen mélyen érintette az állampolgári jogok körét a III/III-as Főcsoportfőnökség Ügyrendje, amely egészen a rendszerváltásig hatályban maradt.²⁴ Eszerint Főcsoportfőnökség az alábbi operatív erők, eszközök és módszerek foganatosítására, illetve felhasználására jogosult:

- a) titkos külső figyelést alkalmazni;
- b) titkos környezettanulmányt lefolytatni;
- c) rejtett operatív-technikai lehallgatást és más megfigyelő eszközöket alkalmazni;
- d) krimináltechnikai eszközöket titkosan alkalmazni;
- e) postai küldeményeket titkosan ellenőrizni;
- f) feladataik titkos ellátásához fedőigazolványokat készíteni;
- g) azonosítási eljárásokat titkosan foganatosítani (személyt, tárgyat, nyomot stb.);

²³ A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 1. számú utasítása a miniszteri utasítások, a jogi iránymutatások és a belügyi rendelkezések kiadásának rendjéről. 1976. évi január 13. BM KI Parancsgyűjtemény (a továbbiakban: Pgy.) /1976. 174. d. 10-21/1/1976. sz.

²⁴ A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 26/1979. számú parancsa A BM III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökség Ügyrendjének kiadásáról. 10-22/26/1979. i. sz. BM KI Pgy. 202. sz. d. Hatályon kívül helyezte a 12/1990. sz. BM utasítás. Teljes szövegét lásd RÉVÉSZ BÉLA: Az Ellenzéki Kerekasztal és az állambiztonsági szervek. In: *A rendszerváltás forгатókönyve*. i. m.: 7. köt. 457–462. p.

- h) operatív nyilvántartást (adattárat) vezetni;
- i) magyar és külföldi állampolgárok által elkövetett szabálysértések és bűncselekmények nyomozását megszüntetni, illetve a megszüntetést az illetékes hatóságoknál kezdeményezni;
- j) ellenséges csoportok és szervezetek soraiba hálózati úton vagy hivatásos állományú beosztottal rejtetten beépülni, illetve azok egyes tagjait felhasználni az ellenséges tevékenység mélyreható felderítése érdekében;
- k) az ellenséget zavart keltő hírekkel félrevezetni;
- l) titkos vagy leplezett előállítást, kutatást és motozást fogantatni.

Korábban érzékelhettük már az állam- és közbiztonságról szóló törvényerejű rendelet hatályosságának flexibilitását, miközben egy 1982-ben született belügyminiszter-helyettesi parancs közel két évtizeden keresztül rendelkezett a „társadalomra veszélyes ellenséges személyek kiválasztásáról és ellenőrzéséről”.²⁵ Ez a „legáltalánosabb vezetési eszköz” – a fentiek értelmében – a szolgálati feladatokra, a katonai fegyelemre és rendre, valamint a személyi állományra vonatkozó rendelkezéseket volt hivatva tartalmazni. Ezzel szemben a belügyminiszter-helyettes megparancsolta:

a) A különnyilvántartási rendszerben azon társadalomra veszélyes ellenséges személyek szerepeljenek, akik a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi, gazdasági rendjével szemben a fellépés lehetőségét latolgatják, várhatóan fellépnek, magatartásukkal tényleges veszélyt jelentenek társadalmi rendszerünkre.

b) A BM III/II. Csoportfőnökség és a rendőr-főkapitányságok III/II. osztályai elhárítási területeiken következetesebben alkalmazzák a különnyilvántartási rendszer előírásait és lehetőségeit. Növeljék az „F” dosszié keretében ellenőrzött személyek számát a kémelhárítás szempontjából érzékeny területeken: az imperialista hírszerző, elhárító és speciális szervek látókörébe került ellenséges beállítottságú magyar állampolgárok, a terrorcselekmények elkövetésére hajlamosak köréből; a népgazdaságvédelem, a katonai objektumok védelme, az amnesztiával hazatértek és az idegenforgalom területein; valamint azok közül, akiket súlyos népgazdasági kár okozásáért, államtitok, szolgálati titok kiszolgáltatásáért felelősségre vontak.

c) A BM III/III. Csoportfőnökség és a rendőr-főkapitányságok III/III. osztályai elhárítási területein az ellenséges támadás fő irányába, mindenekelőtt a kulturális, ifjúsági területeken kell jelentősebb fejlődést elérni az „F” dossziés személyek kiválasztásában. Tovább kell folytatni az ellenséges egyházi személyek, a rendkívüli eseményeket elkövetők, a börtönből szabaduló elítéltek köréből elsősorban a visszaesők kiválasztását és ellenőrzésük javítását.

d) A BM III/IV. Csoportfőnökség szervezze meg a katonai szolgálatra egyéni elbírálás alapján bevonultatott „F” dossziés személyek katonai szolgálati ideje alatti ellenőrzését, gondoskodjon arról, hogy különleges katonai alakulatokhoz vagy bizalmas jellegű beosztásokba ne kerüljenek.

e) A kiválasztást ellenőrzött információk és egyéni elbírálás alapján kell végezni. Minden esetben meghatározó a személy magatartásában és cselekményében rejlő társadalmi veszélyesség.

f) Különnyilvántartásba kell venni és ellenőrizni – a bizalmas nyomozás alatt állók kivételével – azokat, akik:

²⁵ BM KI Pgy.10-24/4/89.

- fa) ellenséges célzatú akciók tevőleges résztvevői, ellenséges mozgalmak, csoportosulások szervezői, antiszociális csoportok, huligán galerik politikailag ellenséges hangadói. Ezeket akkor is különnyilvántartásba kell venni, ha eddig nyilvántartási rendszervben nem szerepeltek;
- fb) a BM állambiztonsági szervek Operatív Nyilvántartási Szabályzatában meghatározottak szerint a személyek operatív nyilvántartásában szerepelnek és az elmúlt években aktivizálódtak. Ellenséges terveik megvalósítása érdekében keresik a kapcsolatot ellenséges magatartást tanúsító személyekkel, csoportokkal, illetve politikai és anyagi támogatás reményében összeköttetést keresnek külföldön élő elvbárátaikkal, börtöntársaikkal, ellenséges emigráns szervezetekkel;
- fc) bizalmas nyomozás alatt álltak, ügyük büntető eljárásn kívül – megelőző, akadályozó, korlátozó, operatív megszakító célú intézkedéssel – lett lezárva és időlegesen a bűncselekmény folytatásától elálltak. Operatív adatok alapján azonban várható, hogy ismét társadalom-ellenes tevékenységbe kezdenek, ezért utóellenőrzésük indokolt;
- fd) állam elleni, vagy kiemelt közrend- és közbiztonság elleni bűncselekményért el voltak ítélve, megbánást nem tanúsítottak, visszaesőként követték el bűncselekményüket, újabb bűncselekmény elkövetését latolgatják, garázda, erőszakos, terrorcselekmény elkövetésére hajlamosak;
- fe) külföldi kiküldetésük időszakában a hivatalos mértéket meghaladó, tisztázatlan tartalmú kapcsolatot építettek ki a fogadó állam vagy más kapitalista állam olyan állampolgáraival, akik ellenséges speciális szolgálatnak vagy ellenséges emigráns szervezetnek a tagjai, továbbá kivándorlásból és jogellenes tartózkodásból engedéllyel végleg vagy a külföldi tartózkodás szabályait megsértve az engedélyezett idő lejártá után késedelemmel visszatértek, és várható, hogy mint bázist az ellenséges speciális szervek megkeresik és aktivizálják őket, valamint azokat, akiknek tartós ellenőrzését a kémelhárítás objektumaiban és vonalain folyó felderítő, szűrő, kutató és feldolgozó munka adatai indokoltá teszik;
- ff) katonai objektumok környezetében laknak és állam ellenes bűncselekményt követtek el vagy ellenséges külföldi kapcsolattal rendelkeznek, illetve objektumok, gyakorlatok, szállítások környezetében állambiztonsági szempontból figyelemre méltó körülmények között merültek fel.

Az ellenséges kategóriába történő besorolás természetesen nem egyszerűen a nyilvántartási rendszerben való regisztrációt jelentette, hanem súlyos korlátozó intézkedések alkalmazásával járt. Ezek a következők lehettek:

- a) a vonatkozó kormányhatározat alapján fontos és bizalmas munkaköröket nem tölthetnek be. Az ilyen munkakörben dolgozók kizorítását az illetékes szervekkel egyeztetve kell kezdeményezni;
- b) hadi- és más népgazdaságilag különösen fontos üzembe, kiemelt kulturális intézménybe, oktatási területre való elhelyezkedésüket meg kell akadályozni, az ott dolgozók kizorítását kezdeményezni kell;
- c) fegyverviselési engedélyt nem kaphatnak. Különnyilvántartásba vétel esetén a meglévő engedély visszavonására intézkedni kell;
- d) útlevelet egyéni elbírálás alapján kaphatnak. Az illetékes operatív szervnek minden esetben állást kell foglalni az engedélyezés, vagy elutasítás kérdésében. Ki-

utazásuk előtt és visszatérésük után biztosítani kell fokozott ellenőrzésüket és információkat kell beszerezni külföldön tanúsított magatartásukról;

- e) hadkötelesek katonai szolgálatot teljesíthetnek, egyéni elbírálás alapján abból kizárhatók;
- f) szükség esetén meg kell akadályozni, hogy egyetemekre, főiskolákra felvételt nyerjenek, illetve különnyilvántartásba vétel esetén kizorításukat kell kezdeményezni;
- g) az „F” dosszié megnyitásakor külön kell állást foglalni „M”²⁶ esetén történő orizetbe vételükről vagy annak mellőzéséről.

A normatív és a rendeleti állam Fraenkel által felvázolt diszkrepanciája így éppen a politikai rendőrség (fél)nyilvános és titkos szabályozásának kettősségében mutatkozik meg legvilágosabban.

2. Állampárti változatok

2.1. A Kádár-korszak elemzésével foglalkozó munkák általában egyetértenek abban, hogy a nyílt válság kezdete a nyolcvanas évek közepére tehető. Ekkorra vált nyilvánvalóvá, hogy a rendszer további megreformálása elképzelhetetlen. A krízis kiéleződését jelezték az 1985 júniusi országgyűlési választások „gyenge” eredményei,²⁷ a március 25–28-i XIII. pártkongresszus, illetve a december 13–15-i VIII. Hazafias Népfront-kongresszus által megfogalmazott bírálatok és a június 14–16-a között megrendezett monori találkozók²⁸ vitái. A demokratikus ellenzék, a „népi-nemzeti” irányzat és a „pártellenzéki” reformszárny 1985 után egyre erőteljesebben fogalmazta meg a pluralizmus igényét, amely lényegében a többpártrendszerre való áttérés követelését jelentette²⁹. Az egypártrendszer „tabunak” számító témáját a monori találkozó résztvevői még csak feszegették. 1987 szeptemberében a lakiteleki tanácskozáson már markánsabb kritikákat lehetett megfogalmazni,³⁰ a *Magyar Demokrata Fórum* életre hívásával pedig a résztvevők azt a mozgalmat alapították meg, amely később párttá szerveződve, az

²⁶ „M” – mozgósítás.

²⁷ Lásd erről bővebben TÖKÉS RUDOLF: *A kialakult forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás, 1957–1990*. [Budapest:] Kossuth, 1998. 272–276. p. (A továbbiakban: Tökés, 1998.); HANKISS, 1989. 106–116. p.; FEITL ISTVÁN: *Pártvezetés és országgyűlési választások, 1949–1988*. In: Földes György – Hubai László (szerk.): *Parlamentari képviselőválasztások, 1920–1990*. [Budapest:] Politikatörténeti Alapítvány, 1994. 303–305. p.; KUKORELLI ISTVÁN – SCHMIDT PÉTER (szerk.): *Az alkotmányosság alapjai. Társadalom – demokrácia – alkotmányosság*. Budapest: Kossuth, 1989. 146–150. p.; HALÁSZ JÓZSEF – SÁRI JÁNOS (szerk.): *Állami intézmények a politikai rendszerben*. Budapest: Kossuth, 1987. 112–117. p.; CSIZMADIA ERVIN: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. Monográfia. Budapest: T-Twins, 1995. 301–308. p.

²⁸ Lásd erről CSIZMADIA, 1995. Monográfia. 312. skk.

²⁹ A pluralizmus rendszerváltásokori fogalmához lásd BIHARI MIHÁLY: *Demokratikus út a szabadsághoz*. Budapest, Gondolat, 1990. 209–211. p.

³⁰ „...amikor pluralizmusról beszélünk..., akkor arra is kell gondolnunk, hogy ebben az országban nem csupán az egypártrendszer nem volna a továbbiakban, mint működő megoldás, fenntartható, hanem a kélpártrendszer sem, mert a pluralizmus többpártrendszert jelent, amelyen belül a magyar politikai hagyományok árnyalatosan kell hogy tagozódjanak és érintkezzenek, koalíciók és különvélemények megfogalmazásai alkotják azt a mezőnyt, ami nagyjából folytatása volt annak, ami 1947–48-ban még egy kicsit volt.” Konrád György hozzászólása a lakiteleki találkozón. Lásd AGÓCS SÁNDOR – MEDVIGY ENDRE (szerk.): *A magyarság esélyei. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve*. Lakitelek 1987. szept. 27. Lakitelek–Budapest: Antológia–Püski, 1991. 86. p. – Lásd még Pozsgay Imre, Bihari Mihály, Gombár Csaba beszédét.

1990. évi szabad választásokon elért győzelmével „leváltotta” a parlamentben addig egyeduralmat gyakorló MSZMP-t. Bár a *Társadalmi Szerződés* című program³¹ elsőként mondta ki a változatlanságot megtestesítő Kádár János eltávolításának szükségességét, alapvetően csak alkotmányos keretek közé kívánta szorítani az egypártrendszerű berendezkedést. A gazdasági reformprogram, a *Fordulat és reform*³² „politikai párja”, a Bihari Mihály által 1987 augusztusában írt *Reform és demokrácia* a demokratikus szocializmust hirdette, a kommunista párt politikai vezető szerepének elismerése mellett.³³ Bihari csak 1988 második felétől fogalmazta meg egyre markánsabban a többpártrendszer követelését, hangsúlyozva a fokozatos, „késleltetett” bevezetés szükségességét.³⁴

A '80-as évek végére nyilvánvalóvá vált, hogy érdemi változásokat csak a többpártrendszer deklarálásával, és az erre épülő szabad választások megtartásával lehet elérni³⁵. Az 1988. májusi országos pártértekezlet határozata fogalmazta meg a „párt vezető szerepére épülő” *szocialista pluralizmust*.³⁶ A politikai rendszer demokratizálását azonban a pártvezetés ekkor még az egypártrendszer keretei között képzelte el.³⁷ Még 1989 februárjában is többször megfogalmazódott a Központi Bizottság ülésein, hogy az egypártrendszer önmagában nem zárja ki a demokráciát és a jogállamiságot, a pluralizmus kibontakozását ugyanis nem az egypártrendszer, hanem annak „torz működése gátolta”.³⁸ A többpártrendszer *azonnali* bevezetését a pártvezetés elutasította. Az indoklás szinte mindig ugyanaz volt: az „ország nincs felkészülve” ennek megvalósítására, „fennáll a

³¹ KIS JÁNOS – KÖSZEG FERENC – SOLT OTTILIA: *Társadalmi Szerződés. A politikai kibontakozás feltételei*. In: Csizmadia, 1995. Dokumentumok. 431–487. p., illetve Beszélő Összkiadás. 2. köt. 749–791. p. – Lásd különösen a Törvényt a pártokról! című részt! Uo. 437. p. (759. p.)

³² ANTAL LÁSZLÓ – BOKROS LAJOS – CSILLAG ISTVÁN – LENGYEL LÁSZLÓ – MATOLCSY GYÖRGY: *Fordulat és reform*. In: *Közgazdasági Szemle*, 34. (1987) 6. sz. 642–663. p.

³³ BIHARI MIHÁLY: *Reform és demokrácia (Válság és kibontakozás)*. Budapest: Eötvös, 1990. 15–102. p.

³⁴ Lásd különösen: Tervezett és határolt többpártrendszer – Alkotmányozó Nemzetgyűlés (A diktatórikus szocializmusból a demokratikus szocializmusba átmenet politikai programja.); Alternatív javaslat az átmeneti időszak politikai programjára; Kormányzati reformcentrum és az „átmenet” főbb feladatai programokat. Uo. 182–191., 192–196. és 197–214. p. – A többpártrendszerre való fokozatos áttérés javaslatát Ormos Mária és Nyers Rezső is támogatta a Központi Bizottság 1989. február 10-i ülésén, de mindketten elismerték, hogy az adott politikai helyzetben ez nem lehetséges. Nyers Rezső azonban meglehetősen ellentmondásos módon indokolta a többpártrendszer deklarálásának szükségszerűségét a Politikai Bizottság február 7-i ülésén. A többpártrendszert a szocialista vagy „megerősödött népi demokratikus” társadalom természetes létformájának, míg az egypártrendszert a forradalmi állapot, a proletárdiktatúra természetes létformájának nevezte. Lásd S. KOSZTRICZ ANNA – LAKOS JÁNOS – NÉMETHNÉ VÁGYI KAROLA – SOÓS LÁSZLÓ – T. VARGA GYÖRGY (szerk.): *Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei*. Budapest: Magyar Országos Levéltár, 1993. 1. köt. 65. skk. és 75. skk. – Az MSZMP Politikai Bizottságának 1989. február 7-i ülése. MOL M – KS – 288. f. 5/1051. ö. e. In: Békés Csaba – Malcolm Byrne (főszerk.): *Rendszerváltozás Magyarországon 1989–1990. Dokumentumok*. National Security Archive – Hidegháború-történeti Kutatóközpont – 1956-os Intézet, Bp., 1999. (Kézirat az 1999. június 10–12-én Budapesten tartott konferenciára.) szerkesztők: Kalmár Melinda, Ripp Zoltán, Vörös Miklós. A dokumentumokat gyűjtötte és válogatta: Baráth Magdolna, Békés Csaba, Kalmár Melinda, Kecskés Gusztáv, Ripp Zoltán, Révész Béla, Ständeisky Éva, Vörös Miklós. (Továbbiakban: *Rendszerváltozás Magyarországon 1989–1990.*)

³⁵ Az MSZMP javaslata politikai egyeztető fórum létrehozására, illetve Az Ellenzéki Kerekasztal állásfoglalása az MSZMP javaslatáról. In: *A rendszerváltás foratókönyve*. 1. köt. 229–230. p. és 291–292. p.

³⁶ VASS HENRIK (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1985–1989*. [Budapest:] Interart, 1994. 442. p.

³⁷ Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei. 1. köt. 11. p.; 2. köt. 1714. p.

³⁸ Lásd pl. GRÓSZ KÁROLY és KALLAI GYULA felszólalását a KB 1989. február 10-i ülésén. I. m.: 12. és 21. p.

veszélye a folyamatok destabilizálódásának, ellenőrizhetetlenné válásának”.³⁹ A Politikai Bizottsági tagok közül többen is úgy gondolták, hogy a „látszatpluralizmus”, vagyis az „egypárti pluralizmus” fenntartható, és valódi versenyhelyzetet teremtő választások csak 1995-ben lesznek.⁴⁰ A pártokról és a választási rendszerről szóló, január 19-én kelt feljegyzésében Fejtő György központi bizottsági titkár viszont amellett foglalt állást, hogy a parlamenti helyeket – lengyel mintára – még a választások előtt el kell osztani, előre biztosítva az MSZMP többségét.⁴¹

Az MSZMP ugyan már korábban is kinyilvánította, hogy szabad választásokat akar; ennek értelmezése azonban alig két hónap leforgása alatt megváltozott.⁴² Márciusban ez még azt jelentette, hogy előzetes koalíciós megállapodásokon alapuló kvázi-szabad választások lesznek, májusban pedig már valódi, a pártok versenyén alapuló választásokról volt szó. Ezt először Nyers Rezső mondta ki a Politikai Bizottság 1989. május 2-i ülésén:

„Na most, mit akarhatunk mi, mit akarhatunk? Nem akarhatjuk ma már az előzetes koalíciót, sajnos. [...] nem olyan a helyzet. Ha korábban kezdjük, talán még lehetett volna, most már nem megy. Tehát, megmérettető, versengő választások. El kell fogadnunk ezt a tézist.”⁴³

2. 2. A nyilvánosság előtt zajló politikai események mögött ma már felismerhetők azok az elméleti erőfeszítések is, amelyek a pártállami hatalom megtartására vagy leépítése radikalizmusának enyhítésére megfogalmazódtak. Az első elemzést még 1988 őszén az MSZMP KB Társadalompolitikai Osztálya végezte, majd ezt követte az a javaslat, amely bekerült az 1988 decemberi KB-ülés elé.⁴⁴ Ekkor született az a döntés, hogy alakítsanak három – különböző műhelyekben dolgozó – munkacsoportot, s azok dolgozzák ki elképzeléseiket a politikai rendszer megváltoztatásáról, majd a Politikai Bizottság

³⁹ Közlemény az MSZMP KB üléséről. *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1985–1989.* 556–558. p.

⁴⁰ Lásd pl. az MSZMP PB 1989. február 7-i ülésén elhangzott hozzászólásokat. MOL M – KS – 288. f. 5/1051. ö. e. In: *Rendszerváltás Magyarországon 1989–1990.* Passim. – „Ügy tapasztalom, egyetértés van abban, hogy a legközelebbi választások, az átmeneti helyzetre tekintettel, még nem lehetnek igazán többpárt-rendszerű választások. És ebben nincsen semmi ravaszság. Az újjáalakult vagy a most szerveződő pártok ugyanis még nem készek arra, hogy önmagukat definiálják. S így a társadalom sem lehet kész még arra, hogy reális értéktételeket tudjon mondani róluk.” BUDZSÁKLIA MÁTYÁS nyilatkozata a *Népszabadság* 1989. június 15-i számában.

⁴¹ Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei. 12. p.

⁴² Lásd KULCSÁR KÁLMÁN: *Két világ között.* Budapest: Akadémiai, 1994. 123. p. – Kulcsár szerint Fejtő a pártvezetés uralkodó nézetét képviselte, és még újabb két hónapnak kellett eltelnie, amíg az MSZMP elfogadta a szabad, kompetitív választások gondolatát.

⁴³ 1989 márciusában az MSZMP nyilatkozatot adott ki „Mire törekszik a Magyar Szocialista Munkáspárt?” címmel. Ebben a politikai intézményrendszer korszerűsítésének részeként említi az alkotmányos többpártrendszert és a „szabad választásokat, a koalíció lehetőségét a kormányzásban”. *Népszabadság*, 1989. március 1.

⁴⁴ Idézi KÁLMÁR MELINDA: Modellváltástól a rendszerváltásig: az MSZMP taktikájának metamorfózisa a demokratikus átmenetben. In: *A rendszerváltás forradalmi évtizede.* 7. köt. 295. p.

⁴⁵ „A párt arra törekszik, hogy az ország sorsáért való felelősségvállalás, a megújuló szocializmus széles bázisán jöjjön létre új nemzeti összefogás a magyar társadalom túlnyomó többségét alkotó haladó gondolkodású emberek, mozgalmak között.” Közlemény az MSZMP Központi Bizottságának üléséről, 1988. december 15. In: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1985–1989.* Interart, Bp., 1994. 539. p.

majd döntse el, hogy a három anyagból melyiket terjesztik a Központi Bizottság elé.⁴⁵ Az egyik munkacsoportot Grósz Károly vezette és Kövér Árpád volt a titkára, a másikat – amelyik a Társadalomtudományi Intézet szellemi bázisára épült – Aczél György irányította és Halay Tibor volt a titkára. A harmadik grémium a Politikai Főiskolán alakult meg, Romány Pál rektor, az MSZMP KB tanácsadó testületének az elnöke volt a vezető, Kemény László rektor-helyettes pedig a titkár.

2. 2. 1. A Politikai Főiskolán az átmenet ötféle alternatíváját vázolták fel. Az első az egypártrendszer fenntartásának esélyeivel és következményeivel foglalkozott. Ez az elemzés kimutatta, hogy csupán egyetlen módon lehetne megőrizni a monolit struktúrát – erővel. Ezt azonban a nemzetközi viszonyokból adódó következmények, a várható belső feszültségek, a polgárháborús végkifejletek és az általános emberiség megfontolások, egyszerűen „civilizációs szintünk miatt is” kivihetetlen, politikailag kalandor, erkölcsileg pedig tarthatatlan lépésnek tartották.⁴⁶

A második tanulmány abból a feltételezésből indult ki, hogy Magyarországon „baráti” pártok jönnek létre. Ez olyan modell lett volna, amely azzal számol, hogy „rendszerellenes, a szocialista társadalmi berendezkedést megdönteni akaró politika erők játszanak a fő szerepeket a politika porondján”. Ebben a verzióban fennmaradt volna az MSZMP vezető szerepe, de többpártrendszerben, szövetséges politikai erőkkel együttműködve. Ezek a pártok az akkori alternatív szervezetek egy részéből fejlődtek volna ki – a modellkészítők feltételezése szerint.

A harmadik feltételezés a koalíció és az ellenzék parlamenti szembeállítására épült. A „szocializmusellenes erők” itt arra kaptak volna lehetőséget, hogy az Országgyűlésben nyíltan képviselhessék nézeteiket – ellenzékben. A koalíciós pártok a baloldal vonulatait képviselték volna, megőrizve az MSZMP vezető erejét, egy demokratikus szocialista berendezkedés megvalósulásával. Amikor ez a modell készült, az MSZMP taktikáját tekintve az volt a fő dilemmája, hogy mennyire bontsa le a saját hatalmát. A harmadik verzió egyébként az akkori közvélemény-kutatások adataira épített. Ezek szerint az MSZMP-nek 34–35 százaléknyi politikai ereje volt 1988 végén, 1989 elején.⁴⁷ Ez az anyag már azt is feltételezte, hogy jogi korlátozás nélkül folyik majd a politikai harc.⁴⁸

A negyedik modell lényege az volt, hogy az MSZMP megmarad, létrejönnek a vele szövetséges pártok de a politika színtérére lépnek a szocializmussal szemben álló erők is. Itt a hatalom annak a koalíciónak a kezében van, amelyik érdekelt a rendszer megújításában, de ebben a pártszövetségben az MSZMP már nem tartja meg a vezető szerepét. Tehát egy baloldali koalíció vezeti majd az országot, ebben azonban nincs meg az a hegemoniája az MSZMP-nek, ami az addigi szisztéma alapja volt. Az elemzés szerint ez a szituáció „politikai káoszhoz” vezetett volna. Különösen azért, mivel a többi baloldali párt nem volt megszervezve, az ellenzék pedig gyors megerősödésével, a rendszerváltás továbbvitelével és a demokratikus viszonyok újabb kritikájával „működésképtelenné tette volna az országot”.⁴⁹

⁴⁵ A munkacsoportokban folyó előkészítő munkákat a Politikai Főiskola akkori rektor-helyettese, KEMÉNY LÁSZLÓ 1994-ben adott intrjújában idézte fel. In: BODZABÁN ISTVÁN – SZALAY ANTAL (szerk.): *A puha diktatúrától a kemény demokráciáig*. Pelikán, Bp., 1994. passim.

⁴⁶ I. m. 116. p.

⁴⁷ Lásd A közvélemény 1989-ben. In: *Magyarország Politikai Évkönyve 1990*. Aula – OMIKK, Bp., 1990, 443. p.

⁴⁸ Kemény László szerint ez lett volna a „legszerencsésebb verzió”. Uo.

⁴⁹ Uo. 117. p.

Végül az ötödik verzió lényege: átadni a hatalmat. A politikai rendszer teljes liberalizálásával, mindenféle jogi, alkotmányos kötöttség elvetésével olyan szituációt teremteni, amelyben a hatalom a szocializmust ellenzők kezébe kerül.⁵⁰

2. 2. 2. Ugyancsak az átmenet alternatíváit vázolta fel Tőkés Rudolf tanulmánya is⁵¹, de ennek kiinduló forrása az egymást követő alkotmányos-intézményi tervezetekben található. Az első a *kommunista-modell* („K-modell”), vagyis az 1949. évi XX. törvény, azaz a régi kommunista alkotmány az 1989-ig elfogadott módosításokkal.⁵²

A második a *reformszocialista modell* („RSZ-modell”), amely azt a törvényjavaslat-csomagot foglalja magában, amelyet az Igazságügyi Minisztérium főtisztviselői 1989. január–február folyamán terjesztettek az MSZMP Központi Bizottsága elé.⁵³

A harmadik az *átmeneti modell* („Á-modell”), amely az 1989. évi XXXI. törvényt – amely kiegészítette, és teljesen átalakította a „K modellt” –, továbbá azokat a törvényeket is tartalmazza, amelyeket az Országgyűlés 1989 októberében fogadott el.⁵⁴

A negyedik a *demokratikus modell* („D-modell”), amely tartalmazza annak a politikai megállapodásnak az eredményeit, amely a Magyar Demokrata Fórum (MDF) és a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) között jött létre 1990 májusában, s melyet a szabadon választott Országgyűlés 1990 nyarán törvénybe is iktatott.⁵⁵

Végül az ötödik a „D+ modell”, amely mintegy összegzi mindazokat az alkotmány-módosításokat, amelyeket az Országgyűlés 1990 óta fogadott el, s több más törvényt az „alkotmányos jogállásról”, amelyek vagy új intézmények létrehozásáról, vagy a régiek átalakításáról intézkedtek.

Az említett öt modell közül a Tőkés Rudolf a középső hármat – vagyis az „RSZ-modellt”, az „Á-modellt” és a „D-modellt” – tekinti olyannak, amely az átalakulási alternatívák megvalósulása szempontjából különösen fontosak.⁵⁶

2. 2. 3. Harmadikként érdemes áttekinteni azokat az 1989 elején készült prognózisokat is, amelyek a szovjet elemzések eredményeként már valószínűsítették a kelet-

⁵⁰ Uo.

⁵¹ TÖKÉS RUDOLF: Intézményalkotás Magyarországon. In: *A rendszerváltás forгатókönyve*. 7. köt. 159–175. p.

⁵² A módosítások szövegét lásd KILÉNYI GÉZA (szerk.): *Egy alkotmány-előkészítés dokumentumai. (Kísérlet Magyarország új alkotmányának megalkotására, 1989–1990)*. Budapest: Államtudományi Kutatóközpont, 1991. 103–194. p.

⁵³ Javaslat a Központi Bizottságnak az új Alkotmány szabályozási koncepciójával kapcsolatos állásfoglalásra. Közzölte: S. KOSZTRICZ ANNA – LAKOS JÁNOS – NÉMETHNÉ VÁGYI KAROLA – SOÓS LÁSZLÓ – T. VARGA GYÖRGY (szerk.): *Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei*. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1993. (a továbbiakban: *Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei*) I. köt. 408–439. p.

⁵⁴ 1989. október 17-én az Országgyűlés elfogadta az 1989. évi XXXI. alkotmánymódosító törvényt, valamint az Alkotmánybírásról szóló 1989. évi XXXII. törvényt, a pártokról szóló 1989. évi XXXIII. törvényt és a választásokról rendelkező 1989. évi XXXIV. törvényt. Az 1989. évi XXXV. törvényben meghatározta a köztársasági elnök megválasztásának szabályait. Az Országgyűlés az 1989. évi XXX. törvényben jogutód nélkül megszüntette a munkásőrséget. A pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szabályozta a vagyonnal való elszámolást és a gazdálkodást, továbbá megtiltotta a pártok munkahelyi szerveződését.

⁵⁵ 1990. április 29. a Magyar Demokrata Fórum és a Szabad Demokraták Szövetsége megállapodást kötött a demokratikus intézmények stabilitását és az ország kormányozhatóságát érintő közjogi kérdésekről. A két párt vezetői megegyeztek abban, hogy az Országgyűlés a megalakulása utáni lehető legrövidebb időn belül elfogadja a paktumban rögzített részletes alkotmánymódosítási tervezetet; megállapodtak továbbá a köztársasági elnök, az Országgyűlés elnöke, illetve első alelnöke személyéről.

⁵⁶ Vö. 48. sz. jegyzet.

európai országokban bekövetkező rendszerváltást. 1989 februárjában az SZKP KB Nemzetközi Osztálya feljegyzést készített Alekszandr Jakovlev⁵⁷ az európai szocialista országokkal való kapcsolatok fő kérdéseiről. A szocialista országok fejlődési irányának néhány lehetséges forgatókönyvét kívánták ebben megfogalmazni.⁵⁸

Az egyik lehetséges változat: zökkenőmentes demokratizáció és a szocializmus egy új formájának bevezetése az uralkodó párt vezetésével. Eszerint nem lehet kizárni, hogy a kormányzati hatáskörök kérdésében a politikai vezetésnek engedményeket kell tenni, nem lehet kizárni, hogy az önkormányzatiság nagyobb szerepet kap, hogy a politikai életben megnő a súlya a képviselői szervezeteknek, ami a konstruktív ellenzékét tulajdonképpen bevonja a társadalom irányításába, sőt akár a hatalomért folyó küzdelem egyik erejévé teszi őket. Ez a parlamentáris vagy elnöki szocializmus felé vezető út néhány ország (LNK, MNK, CSSZSZK) esetében a Szovjetunió számára kedvező lenne – véli a feljegyzés. Amennyiben a demokratikus változásokat az uralkodó párt kezdeményezi, igen komoly esélye lenne arra, hogy a belső stabilitás megmarad, illetve hogy a szövetségesek irányában meglévő kötelezettségeiknek továbbra is eleget tesznek.

Egy másik lehetséges forgatókönyvre a „reaktív változás” a jellemző. Ez az addig történtek közvetlen folytatása volna úgy, hogy egy „miniválság” után az uralkodó párt újabb és újabb engedményeket tenne. Ez a forgatókönyv – a szovjet megfigyelők szemszögéből – lehetővé tenné a „legrosszabb” – a politikai földcsuszamlás – elkerülését, ám végső soron a „politikai élet perifériájára” taszítaná a pártot, erősítené a pesszimizmust, a kételkedést a szocializmusban, „egyre mohóbb követelésekre sarkallná az ellenzékét”, és fokozatosan fölkészítené a társadalmat a szocializmus kereteiből történő kilépésre. Egy ország átalakulása a tradicionális vegyes gazdaság és a korlátozás nélküli politikai játéktér irányában nem feltétlenül eredményezi azt, hogy a szövetségesek felé fennálló kötelezettségeikről megfélekedezzenek, de annyi az adott ország külpolitikai orientációját intenszív politikai csatározás terepévé alakítaná át.

Végül a Nemzetközi Osztály kutatói szerint elképzelhető egy harmadik út is: „a társadalom irányításának jelenlegi rendszerét megőrizni, a tömegek társadalmi és politikai aktivitását elnyomni”.⁵⁹ Ennek a forgatókönyvnek az a legfontosabb jellegzetessége, hogy nyíltan „konzervatív cselekvési tervre” épülne, korlátozott reformokat eredményezne, leginkább csak a gazdaságirányítás területén, és a szovjet peresztrójka aktív elutasításával érne fel. Ez az irány azt is jelentené, hogy a jövőben nem lehetne kizárni egy adott válsághelyzet erőszakos megoldását sem, mely akár a társadalmi feszültségek kirobbanásával is együtt járhat, aminek kiszámíthatatlan következményei lennének az adott ország belpolitikájára és külpolitikájára egyaránt. Egy ilyen válság legfontosabb kiváltó oka az lehet, hogy a lakosság elégedetlensége az egyre rosszabb gazdasági helyzet és a romló életszínvonal miatt fokozódik.

Az általános kelet-európai körképen túl egy további elemzés külön kitér az egyes országok átalakulás prognózisára.⁶⁰ Először Magyarország „legvalószínűbb” forgató-

⁵⁷ Alekszandr Jakovlev: 1986-tól az SZKP KB tagja, a tömegtájékoztatásért felelős titkára. 1987-től PB-tag. 1990–91-ben Gorbacsov tanácsadója.

⁵⁸ Az SZKP KB Nemzetközi Osztályának feljegyzése Alekszandr Jakovlev részére: Az európai szocialista országokkal való kapcsolatok fő kérdéseiről 1989. február. Közli BARÁTH MAGDOLNA – RAINER M. JÁNOS (szerk.): *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőikkel*. 1956-os Intézet, Bp., 2000. 248–249. p.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Szocialista Világrendszer Intézetének feljegyzése Alekszandr Jakovlev részére: A Kelet-Európában zajló változások és hatásuk a Szovjetunióra, 1989. február. In: *Gorbacsov tárgyalásai*. I. m. 268–269. p.

könyvét vázolja fel: „Radikális reformok a gazdaság állami szektorában, az ipar és a mezőgazdaság részleges reprivatizációja, piaci viszonyok alapján működő vegyes gazdaság kialakulása. Az ország szorosabb intézményi kapcsolatot épít ki az Európai Unióval, esetleg az EAST-tel [NATO-val?], erősödik az együttműködés Ausztriával. A többpártrendszer bevezetésével fokozatosan visszaáll a parlamenti demokrácia. Az elkerülhetetlenül hanyatló KGST-kapcsolatok és a formális VSZ-tagság mellett egyre inkább a semlegesség kerül előtérbe, és kialakulhat egy Duna-menti Föderációt szorgalmazó mozgalom, amennyiben az ötletet támogatják a szomszéd országok is.”

A feljegyzés a megvalósulás feltételei között megjegyzi: a Magyar Szocialista Munkáspárt, ha reformista szárnyának helyzete jelentősen megerősödik a vezetésben és a párt egészében, magához ragadja a kezdeményezést a társadalmi, gazdasági és politikai struktúrák átalakításában; fokozatosan koalícióra lép a szociáldemokrata mozgalommal (ami nem zárja ki a párttagok jelentős részének átlépését a szociáldemokratákhoz vagy a párt békés kettéválását). Ha más pártok befolyása növekszik is rövid távon, az események nagy valószínűséggel a fenti, első forgatókönyv egy változata szerint alakulnak, hiszen egyik mozgalom sem tehet szert akkora erőre és befolyásra, mint az MSZMP reformkőrei és a szociáldemokrata beállítottságú erők.

A másik forgatókönyv egy „pesszimista” változatot ismertet: „Engedményeket tesznek a párt konzervatív szárnyának, mely közép- és alsó szinten erős pozíciókkal rendelkezik. Megkísérlik minimalizálni a hagyományos sémától való eltérést. Következetelenül és kompromisszumokkal hajlítják végre a reformokat. Nő a gazdasági és társadalmi feszültség. Tovább csökken az életszínvonal, a sztrájk-mozgalom kiszélesedik, a szakszervezetek átpolitizálódnak. Előfordulhat a külső adósság-csőd bejelentése, romlik a viszony a hitelezőkkel, köztük a nemzetközi monetáris-pénzügyi intézményekkel. Akadályokat gördítenek az ellenzéki pártok és mozgalmak legális kifejlődésének útjába. Elhalasztják a parlamenti választásokat. Az MSZMP jelenlegi vezetésében tovább csökken a reformszárny ereje, illetve gyengül a párton és az államapparátuson belüli támogatónak pozíciója. Csökken az MSZMP választási esélye (egészen a választások esetleges elvesztéséig). Az alternatív politikai erők veszik át a kezdeményező szerepet. Ennek eredményeképpen újra elkerülhetetlenné válnak a radikális reformok, csakhogy ezúttal egy új, gazdasági és politikai szempontból kedvezőtlenebb helyzetben.”

Bár az első forgatókönyv megvalósulását Moszkvában nem tartották teljesen elképzelhetetlen, mégis úgy vélik, hogy egy, az első és a második forgatókönyv elemeit egyaránt tartalmazó, „felemás megoldásnak” kedvez a helyzet. A belpolitikai helyzet elkerülhetetlen súlyosbodása ebben az esetben az első forgatókönyv irányában mozdíthatja el az eseményeket, vagy növeli a második, „pesszimista” forgatókönyv bekövetkezésének esélyeit.

Azt már „belső használatra” említik a szakértők, hogy „alapos elemzésnek kell alávetnünk a kelet-európai szovjet nagykövetségeken folyó munkát, ami bizonyos esetekben a nagykövet vagy egyes diplomáciai vezetők leváltását eredményezheti, ha tevékenységük ellentétes megújult külpolitikai érdekeinkkel. Különös figyelmet kell szentelni az azokban az országokban dolgozó kádereinknek, ahol a feszültségek fokozódására vagy kirobbanására kell számítani. (...) Rendkívül fontos megváltoztatni hírszerzési politikánkat a kelet-európai szocialista országokban zajló eseményeket illetően. Objektív jelentésekre van szükség, amelyek megmagyarázzák és megindokolják ezeket

az eseményeket, mert ezen az információn alapszik saját gazdasági és politikai reformintézkedéseink igazolása.⁶¹

A valóságban nem sikerült a szovjet előrejelzések szerinti „optimista forgatókönyvet” megvalósítani. A forgatókönyv ebben az értelemben azt jelentette volna, amit általában szokott: megvalósítandó cselekvések, megjelenítendő történetek sorát. Ezzel szemben a „pesszimista változat” valósult meg, amely viszont csak az elkerülhetetlenül bekövetkezendő események láncolatát regisztrálta előre. Az MSZMP ugyan igyekezett a kezdeményező szerepet – vagy annak látszatát – megtartani, de részben belső megosztottsága, részben a hazai viszonyok reális felmérése, részben az ellenzék váratlanul gyors megszerveződése és kitaró tárgyalási magatartása miatt folytonos engedményekre kényszerült. Ezek az engedmények már a tárgyalások során is messze túlmutattak az általuk korábban vágyott modellváltáson, majd elvezetett a szocialista rendszer békés megszűnéséhez.

2. 3. A politikai átmenet különböző alternatívái ha explicite nem is foglalkoztak az állampárt erőszakszervezeteinek, benne az államvédelmi szervek átalakításának esélyeivel, valójában minden hatalomelemzés megkerülhetetlen kérdése volt. Mégis, a hivatalos pártdokumentumok, illetve az Igazságügyi Minisztériumban készült tervezetek⁶² 1989 nyaráig egyáltalán nem tartalmaztak a fegyveres erők, a rendőrségre vonatkozó konkrét szabályozási javaslatokat. (Nem tekinthető ilyennek az MSZMP KB 1988. decemberi határozata sem, amely „A kormányzati munka korszerűsítése”-vel foglalkozva a fegyveres erők vonatkozásában tulajdonképpen csak a nómenklatúra újraszabályozásával törődött.⁶³)

⁶¹ I. m.: 279. p.

⁶² A tárgyalási időszakban az alkotmányozás vonatkozásában az alábbi fontosabb munkaanyagok készültek:

- A Magyar Népköztársaság alkotmányának szabályozási koncepciója. Igazságügyi Minisztérium, 1988. november 30. In: KILÉNYI GÉZA (szerk.): *Egy alkotmányelőkészítés dokumentumai. Kísérlet Magyarország új Alkotmányának megalkotására, 1988–1990.* Államtudományi Kutatóközpont, Bp. 1991. I. köt.
- Magyarország alkotmánya – szabályozási koncepció. Igazságügyi Minisztérium, 1989. január 30. Az MSZMP Központi Bizottsága 1989. február 20–21-én megtartott ülése jegyzőkönyvének 2. sz. függeléke. In: *Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei.* Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1993. I. köt. 409–439. p.; valamint: Országgyűlési Irattár és Levéltár Országgyűlési Irományok, 1985–1990. országgyűlési ciklus, 141–200. jelzetű kötet.
- Törvénytervezet az alkotmány módosításáról. Igazságügyi Minisztérium. In: *Magyar Hírlap* 1989. május 10., valamint *Országgyűlési Irattár és Levéltár Országgyűlési Irományok*, 1985–1990. sz. országgyűlési ciklus, 141–200. jelzetű kötet.
- Törvényjavaslat az Alkotmány módosításáról. Igazságügyi Minisztérium, 1989. május 29. MOL P. 2117. 11. d., 272. i. sz.; *Országgyűlési Irattár és Levéltár Országgyűlési Irományok*, 1985–1990. sz. országgyűlési ciklus, 201–250. jelzetű kötet.

Ezt követően egy augusztusi tervezetben bukkan fel először a rendőrségre történő utalás: „Rendkívüli állapot idején a fegyveres erők és a rendőrség külföldi vagy országon belüli alkalmazásáról, valamint a külön törvényben meghatározott rendkívüli intézkedések bevezetéséről a Honvédelmi Tanács dönt.” Törvényjavaslat az Alkotmány módosításáról 1989. augusztus 21. 19/B. § (1). Géppel írt tiszta és fénymásolata. Somogyvári István megőrzésében. Lásd RÉVÉSZ BÉLA (szerk.): *Az alkotmányozás dokumentumai.* In: *Jogtár. A rendszerváltás forgatókönyve.* CD-ROM, Új Mandátum, Bp., 2000.

⁶³ Az MSZMP Központi Bizottsága 1988. december 15-i ülésén Németh Miklós miniszterelnöknek „A kormányzati munka korszerűsítése” című előterjesztése nyomán határozatot hozott a fegyveres erők eddigi pártirányításának kormányfelügyelet alá helyezéséről. Ugyanakkor a káderhatásköri lista vonatkozásában csak az 1989. május 8-i határozat helyezte hatályon kívül az MSZMP KB-nak az 1988. július 13-14-én elfogadott hatásköri listáját. Addig az időpontig tehát az MSZMP Politikai Bizottságának előzetes állásfoglalás

A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások I/6-os – az erőszakos megoldásokat kizáró jogi garanciák megteremtésével foglalkozó – munkabizottság MSZMP-s részvevője (az Igazságügyi Minisztérium részéről Holló András) az 1989. augusztus 2-i ülésen először (és utoljára) tett átfogó javaslatot az Alkotmánynak a fegyveres erőkkel foglalkozó új, IV. fejezettel történő kiegészítésére.⁶⁴ 1989 szeptember 1-én a Politikai Intéző Bizottság javasolja a Központi Bizottságnak, hogy a békés politikai átmenet jogi kereteit alapvetően három törvénytervezet foglalja össze. Ezek az alkotmánymódosításról, a pártok működéséről és gazdálkodásáról, valamint az országgyűlési képviselők választásáról szóló törvényjavaslatok. A törvénytervezetekhez több megjegyzést fűzött a Politikai Bizottság. Javasolta, hogy az alkotmánymódosítás során – még az új alaptörvény elfogadása előtt – a békés politikai átmenet szempontjából lényeges változtatásokat el kell

lásától függött a Magyar Néphadsereg vezérkari főnöke, a Magyar Néphadsereg politikai főcsoportfőnöke, az Egyesített Fegyveres Erők főparancsnokának magyar helyettese, a BM Kormányőrség parancsnoka, a BM Határőrség országos parancsnoka kinevezése és felmentése. Idetartozik az is, hogy a Politikai Bizottság ugyanezen jogosítványát gyakorolta a Munkásőrség országos parancsnokának helyettesei vonatkozásában, míg a parancsnok illetve a honvédelmi miniszter kinevezésével kapcsolatosan a Központi Bizottság foglalt állást. Lásd T. VARGA GYÖRGY – SZAKADÁT ISTVÁN (szerk.): Íme, a nőmenklatúrák! Az MDP és a volt MSZMP hatásköri listái. *Társadalmi Szemle*, 1992. 3. sz.

⁶⁴ Az MSZMP tárgyaló delegátusa a következő javaslatot terjesztette a munkabizottság elé:

„Az Alkotmány az alábbi IV. fejezettel egészül ki, és egyidejűleg a jelenlegi IV–X. fejezet számozása V–XI. fejezetre változik:

IV. fejezet

A fegyveres erők

40/A. § A fegyveres erők feladatai:

- a.) Magyar Népköztársaság területének, függetlenségének, alkotmányos rendjének, valamint békéjének védelme a belső és a külső támadással szemben.
- b.) az államhatárok őrzése
- c.) a nemzetközi szerződésekből folyó katonai kötelezettségek teljesítése,
- d.) a honvédelem szempontjából fontos létesítmények őrzése és más háterszágvédelmi feladatok ellátása,
- e.) közreműködés a polgári védelem feladatainak ellátásában,
- f.) segítségnyújtás elemi csapás vagy más közveszély esetén,
- g.) közreműködés kiemelkedő fontosságú népgazdasági feladatok végrehajtásában, valamint
- h.) részvétel az ifjúság nevelésében.

40/B. § (1) A Magyar Népköztársaság nem kezdeményez támadó célú hadi tevékenységet.

- (2) A fegyveres erők - az érvényes nemzetközi szerződésen alapuló hadgyakorlat, illetőleg az Egyesült Nemzetek Szervezete felkérésére végzett békefenntartó tevékenység kivételével - csak az Országgyűlés előzetes hozzájárulásával léphetik át az államhatárokat.
- (3) A fegyveres erőket az alkotmányos rend védelme érdekében kizárólag az alkotmány rendelkezéseinek megfelelően kihirdetett rendkívüli állapot idején lehet felhasználni, amennyiben a fegyveres testületek alkalmazása nem elegendő az alkotmányos rend megdöntésére vagy a hatalom erőszakos úton való megszerzésére irányuló fegyveres támadás elhárítására.
- (4) A fegyveres erők irányítására - ha érvényes nemzetközi szerződés másként nem rendelkezik - az Alkotmányban és külön törvényben foglalt felhatalmazás keretei között az Országgyűlés, a köztársasági elnök, a Honvédelmi Tanács, a Minisztertanács és az illetékes miniszter jogosult.

40/C. § Érvényes nemzetközi szerződés eltérő rendelkezése hiányában az ország területén idegen fegyveres erők tartós jelleggel csak az Országgyűlés előzetes hozzájárulásával állomásozhatnak.

40. D. § A fegyveres erőkre vonatkozó részletes szabályokat törvény állapítja meg.

Az Alkotmány 19. §-ának (3) bekezdése a következő m.) ponttal egészül ki:

m.) dönt a fegyveres erők külföldi vagy országon belüli alkalmazásáról [40/B. § (2) és (3) bek.]

Az Alkotmány 24. § (3) bekezdésének helyébe a következő rendelkezés lép:

(3) Az Alkotmány megváltoztatásához, valamint a 19. § (3) bekezdésének g.) és m.) pontjában meghatározott döntéshoz az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges." *A rendszerváltás forgatókönyve*. 6. köt. 631–632. p.

végezni. Ezek közül – politikai jelentősége miatt – kiemelte: „garanciális jelentősége van annak, hogy a fegyveres erők és a rendőrség alkotmányos szabályozást kapjanak”.⁶⁵

Az MSZMP Központi Bizottság tulajdonképpen csak utolsó⁶⁶, az 1989. szeptember 12–13-i ülésén tűzte napirendre a fegyveres erők és testületek kérdését, akkor is a „pártstruktúra módosításának” vonatkozásában.⁶⁷ Ezt követően a Kulcsár Kálmán igazságügyminiszter által szeptember 22-i keltezéssel benyújtott alkotmánymódosító javaslat csupán azt rögzítette⁶⁸ – és ezt fogadta el 1989. október 18-án az Országgyűlés – hogy „a rendőrséggel és az állam biztonságával összefüggő részletes szabályokat alkotmányerejű törvény határozza meg”.

Látható tehát, hogy a politikai hatalom nyilvánosan nem kívánt állást foglalni az államvédelmi szervek további sorsára vonatkozóan sem az állampárt politikai, sem pedig az államapparátus szakértői tevékenysége szintjén. Mindez természetesen nem azt jelentette, hogy sem koncepció, sem program ne született volna az egyik legfontosabb hatalmi kérdést illetően. Sokkal inkább arról volt szó, hogy a nyilvánosság tágabb, de még a tárgyalási folyamatok szűkebb résztvevői körét is ki kívánták rekeszteni az előkészítő munkákból, egyben meghatározatlan távlatokba helyezni a „az állam biztonságával összefüggő részletes szabályok” meghozatalának időpontját. Kőszeg Ferenc nem zárta ki annak lehetőségét, hogy az 1989 nyarán nagy nyilvánosságot kapott munkásörsegités⁶⁹ tulajdonképpen az állambiztonság átszervezésének elkerülhetetlenségéről volt hivatva elterelni a figyelmet: „Abban az I/6-os bizottságban,⁷⁰ amelynek én is tagja voltam, az volt a fő cél, hogy megértessük, hogy márpedig a munkásörsegitést jogutód nélkül fel kell számolni, és nem szabad elfogadni azt a javaslatot, aminek az elfogadására az MDF akkoriban hajlott, azaz Pozsgay Imre javaslatait, hogy a munkásörség alakuljon át nemzeti gárdává. Ez volt az érdeklődésünk homlokterében és ennek következtében nagyon keveset foglalkoztunk az állambiztonsági szervezettel. Utólag azt mondom, hogy hibásan, tévesen.”⁷¹

⁶⁵ Az MSZMP Központi Bizottsága 1989. szeptember 1-jén megtartott ülése jegyzőkönyvének 3. sz. függeléke. In: *Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei*. 2. köt. 1544–1545. p.

⁶⁶ Ezt követően az MSZMP Központi Bizottsága már csak 1989. szeptember 25-én ült össze, amely a pártszakadáshoz vezető, 1989. október 6–9-e között megtartott kongresszus előkészítésével foglalkozott.

⁶⁷ Lásd *Az MSZMP KB. 1989. évi jegyzőkönyvei*. I. m. 2. köt. 1696–1704. p.

⁶⁸ Törvényjavaslat az Alkotmány módosításáról 1989. szeptember 22. MOL P. 2117. 11. d., 281. i. sz.; továbbá Országgyűlési Irattár és Levéltár Országgyűlési Irományok. 1985–1990. sz. országgyűlési ciklus. 251–300. jelzetű kötet.

⁶⁹ Sajtóhírek szerint a munkásörség mint költségvetési üzem, az alapítása óta kapott 9 milliárd 588 millió forintot folyamatosan különböző vállalkozásokba fektette, így például 1989. július 1-től a Club Tomajba, vagy a Kelen Tours kft.-be; illetve azt tervezte, hogy különböző vállalkozásokat hoz létre a járműjavítás, az oktatás, a szállítás, a lapterjesztés területén is, és tudni lehetett, hogy fontolgatja takarékbetétekkel foglalkozó cég alapítását, valamint egy magyar-osztrák vállalkozás keretében (vadász)fegyverek kereskedelmét is. Lásd *A munkásörség Club Tomaja. Népszabadság*, 1989. szeptember 13.

⁷⁰ A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások I/6-os számú munkabizottsága foglalkozott az erőszakos megoldásokat kizáró jogi garanciák megteremtésének kérdéseivel.

⁷¹ KŐSZEG FERENC: *A magyar átvilágítási törvény és a Történelmi Hivatal tapasztalatai*. In: HALMAI GÁBOR (szerk.): *Ügyönkök és akták. Nemzetközi konferencia az átvilágításról és az állambiztonsági iratok sorsáról*. Soros Alapítvány, Bp., 2003.

3. Az állambiztonsági apparátus forgatókönyve

3.1. Ami az állambiztonság átalakítása kapcsán a politikai vezetés szintjén tematizálatlan, de legalábbis titokban megtárgyalt ügy maradt, azzal kapcsolatban a belügyminisztérium felső és középszintű, aktív és retirált vezetői egyre gyakrabban álltak a nyilvánosság elé.⁷² Mindezek természetesen semmit, vagy csak nagyon keveset érzékeltettek a hatalom és a biztonsági szolgálat valódi szándékaiból, az érdeklődés „elterelésére” mindenesetre alkalmas operatív eszköznek bizonyult. Az tagadhatatlan, hogy a rendszerváltás szereplői cselekvéseinek és döntéseinek egyik meghatározó motívuma a kölcsönös félelem volt. Ezt felerősítette az kellő és hiteles információk hiánya a másik fél célkitűzéseiről, amely újabb félelmek indukálásához vezetett.

Grósz Károly, az MSZMP akkori főtitkára arra a kérdésre, hogy mi motiválta hírhedt beszédét 1988 novemberében, hogy Magyarországon újra tombolhat a fehérterror, évekkel később kifejtette: „A beérkező információk azt jelezték, hogy néhány csoport leszámolást tervez. Ezek az akkori pártképződmények, és alakuló szervezetek voltak. Ilyen szituációban egy politikusnak a hívei tudtára kell adnia, hogyan gondolkodik bizonyos kérdésekről. Lehetett volna persze másképpen is fogalmazni. Nem írtam meg előre a beszédemet, s utólag jöttem rá, hogy a fehérterror kifejezésen sokan Franciaország Kiss Mihály magatartását értették, holott én nem erre gondoltam. Nem arra gondoltam, hogy holnapután tömeges akasztások lesznek. Hogy néhány embert fel fognak akasztani, arra fel voltam készülve. Akkoriban készült már a rendkívüli állapotról szóló munkaprogram.”⁷³ Ráadásul ezt a félelmét a főtitkár 1989. márciusi moszkvai tárgyalásain is szóba hozta: „Az emberek félnek egy esetleges fegyveres összecsapástól.”⁷⁴

⁷² Főként a bulvár-sajtó közölte szívesen a(z ön)leplező interjúkat:

- IPPER PÁL: Tiszta a lelkiismeretem! A tévé-tudósító 1949–1953 között az ÁVH-kémelhárítás munkatársa. *Mai Nap*, 1989. ápr. 12.
- FARKAS VLADIMIR volt ÁVH-s alezredes hozzászólása a Rajk-dossziéhoz. *Reform*, 1989. ápr. 14.
- Zárkozottsága valamit takar. Interjú PIROS LÁSZLÓ volt belügyminiszterrel. ÁVH-ról, Gerőről, Rákosi-ról, Rajk-perről, Nagy Imréről, 1956-ról. *Magyar Hírlap*, 1989. máj. 3.
- Nekünk 1956 után nem osztottak lapot. Interjú PALLAGI FERENCCEL, az állambiztonsági szolgálat főnökével. *Világ*, 1989. jún. 29.
- Marad Farkas. FARKAS VLADIMIR (volt ÁVH-s) az 1950-es évekről. *Mai Nap*, 1990. okt. 18.
- Beség és lejárás. A belügyminisztérium állambiztonsági főcsoportfőnöke az egyházi elhárítási tevékenységről. *168 óra*, 1990. okt. 16.
- Kire, mire figyel az állambiztonság. Interjú PALLAGI FERENC rendőr vezérőrnaggyal (BM). *Esti Hírlap*, 1989. nov. 4.
- Mi történt 1956. október 30-a és november 4-e között? Interjú FARKAS VLADIMIRREL (volt ÁVH alezredes), HEGEDŰS ANDRÁSSAL (volt miniszterelnök) és Kutrucz Gizellával (újságíró). *Új Tükör*, 1989. nov. 5.
- Visszhangzó lehallgatás. Interjú NYIRI SÁNDORRAL (Legfőbb Ügyészség). Fidesz és SZDSZ feljelentés a BM állambiztonsági szolgálat jogtalan telefonlehallgatásairól. *Vasárnapi Hírek*, 1990. jan. 7.
- Megváltozik a szervezet. Interjú TÜRÖS ANDRÁS országos rendőrfőkapitánnyal. *Esti Hírlap*, 1990. jan. 9.
- Látnoki sorok a belügyminiszterhez. Interjú SARLÓS ZOLTÁN hadnaggyal, a BM lehallgatási botrányáról. *Esti Hírlap*, 1990. jan. 15.
- LOSONCZY VASS LÁSZLÓ: Elhárító tiszti voltam. *Népszabadság*, 1990. jan. 29.
- VÉGVÁRI őrnagy újabb vallomása. *Első Kézből*. 1990. febr. 17.

⁷³ A puha diktatúrától a kemény demokráciáig. I. m.: 133. p.

⁷⁴ Jelentés az MSZMP Politikai Bizottságának Grósz Károly 1989. március 23–24-i moszkvai látogatásáról. *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőikkel*. I. m.: 178. p.

Ugyanakkor ma már arra vonatkozóan is vannak adatok, hogy a Grósz által citált belügyi jelentések valóban léteztek, még ha azok valóságtartalma bizonytalan, esetleg az általuk sugallt veszély eltúlzott is. Egy 1989. februári jelentés szerint például „több megye jelentette, hogy életveszélyes fenyegetést tartalmazó levél érkezett MSZMP-tag, nyugdíjas TSz-elnök részére. A Keszthelyi városi kapitányság jelezte, hogy egy ismeretlen személy egy névsorral rendelkezik, hogy likvidálja a rendőröket. Számos telefonos figyelmeztetés érkezett robbantásokra, terrorakciókra. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a beérkezett információk tükrözik az ország feszült politikai helyzetét.”⁷⁵

A demokratikus ellenzék viszont – ugyanebben az időszakban – saját tapasztalatai alapján hívta fel a figyelmet a bizonytalanság fokozódásából adódó veszélyekre: „A Belügyminisztérium, az állambiztonsági szervezet, a rendőrség és az újabban belügyminisztériumi felügyelet alá került tanácsai apparátus összességében az állami élet egyik legerősebb nyomást gyakorló csoportja, amelynek érdeke és akarata jelentősen befolyásolja a politikai döntéseket (...) Valójában a rendőrség jelenlegi felhatalmazásai módot adnak rá, hogy a politikai vezetés anélkül, hogy az állam biztonságát súlyos veszély fenyegeti, rendkívüli állapotot vezessen be. Ehhez egyetlen hatályos jogszabályt sem kell megváltoztatnia. (...) A politikai vezetés gyengülésével a rendőrség merészebben lép fel szuverén erőként. Egyre szabadabb állampolgárok, egyre inkább elszabadult rendőrség – e két erő összeapása könnyen vezethet anarchiához.”⁷⁶

Nyár végére a félelem légköre nem csupán az állampárt és az ellenzék kapcsolatában vált meghatározóvá, de magán az MSZMP-n belül is. Olyannyira, hogy az 1989. október 6–9-e között megtartott kongresszuson a szembenálló felek kölcsönösen tartottak a másik oldal fegyveres erőket is bevetni kész szándékaitól. Grósz Károly szerint „Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter telefonált a rendkívüli kormányülésről, ő közölte, hogy Német Miklós javasolta letartóztatásunkat. (...) Késő éjjel telefonált, hogy a foghíjas kormány letett a letartóztatásunkról. Én ezt nagyon nehezteltem, mondtam is neki, de jó lenne, politikailag nekem jobbat nem tehetnének, mint ha letartóztatnátok. Én arra gondolok, hogy Német fejében azért fogalmazódott meg ez az elképzelés, mert tudott róla, hogy van egy forgatókönyv a rendkívüli állapot bevezetésére, csak azt nem tudta, hogy abban pontosan mi szerepel, s esetleg attól tartott, hogy mi ezt a tervet valóra akarjuk váltani.”⁷⁷

Ugyanerre a honvédelmi miniszter másként emlékezett: „Németh Miklós az egyik szünetben valóban összehívott egy korányülést; abban az épületben tartottuk, ahol a kongresszus zajlott. Épp csak elhelyezkedtünk, amikor telefonon kihívták Némethet. Amikor visszajött, sápadt volt és ingerült. Azt mondta, hogy arról kapott értesítést, hogy munkásörök vonultak be az épületbe, s vezetőik Grósszal tárgyalnak. Ezt a bejelentést nagy megdöbbenés fogadta, síri csend volt, mindenki hallgatott. Ez úgy ért bennünket, mint derült égből a villámcsapás. Németh rám nézett, kérdezte, mit csináljunk. Azt mondtam, talán meg kellene kérdezni Grósz, hogy mi a helyzet. Átmentem hozzá, láttam ott pár, Puja Frigyes kivételével számomra ismeretlen embert. Megkérdeztem tőlük, hogy mit terveznek. Grósz azt válaszolta, hogy semmit. Megkeresték ezek a munkásör vezetőik, arra várnak választ tőle, hogy mit tegyenek ebben a helyzetben. Hogy mit, arra

⁷⁵ Tájékoztató jelentés a III/III. Csoportfőnökség ügyeleti szolgálatára 1989. február 1–8-a között érkezett információkról. Közli KISZELY GÁBOR: *Állambiztonság 1956–1990*. Korona, Bp., 2001. 362–363. p.

⁷⁶ HACK PÉTER – KÓSZEG FERENC: Programtézisek a belügyminisztériumról, a rendőrségről és a jogállamiságról. In: *A rendszerváltás programja*. Szabad Demokraták Szövetsége, Bp., 1989. 90. p.

⁷⁷ A puha diktatúrától a kemény demokráciáig. I. m.: 143. p.

Grósz azt mondta, pártszervezésről tárgyalnak. Akkor megkérdeztem, hogy mit jelent a munkásörtség bevonulása, mire körbemutatott, hogy 'mi vagyunk azok'. Lehetek úgy négyen. Visszamentem a kormányülésre, beszámoltam arról, amit láttam, s ezzel az ügy le volt zárva. Letartóztatásról szó sem esett. (...) Abban az időben sok ilyen rémtörténet keringett, de egynek sem volt valószínűsége. Én nem tudok arról, hogy bármikor, bármi is veszélyeztette volna a békés átmenetet.⁷⁸

Annak pedig gyakran adta tanúbizonyságát az állambiztonsági szolgálat, hogy külső és/vagy belső politikai veszélyek elűzésével igyekszik a politikai vezetéstől a maga számára előnyös döntéseket kikényszeríteni. Ennek a bonyolult játéknak a politika- és intézménytörténeti vizsgálódások számos példáját tudják szolgáltatni.⁷⁹ A tárgyalt időszakból álljon itt egyetlen példa. A Belügyminisztérium a Nagy Imre és társai újratemetéséhez hozzájáruló 1988. novemberi PB-döntéstől kezdve készült a politikailag igen kockázatosnak minősített esemény lebonyolítására. A „temetés előkészítésére alakult ÁB operatív bizottság” 1989. május 9-i ülésén gyakorlatilag egy puccs megtervezésével, előkészítésével vádolták meg az ellenzékét: „Az ellenzék körében általánosan tekinthető elképzelés, hogy politikai nyomással, a belpolitikai helyzet végsőkéig kiélezésével megkíséreljék még ez évben a kormányt lemondásra kényszeríteni, a hatalmaz átvenni. Ennek érdekében szakértői csoportokat hoztak létre, amelyek belpolitikával, külpolitikával, szociális, kulturális és katonapolitikával stb. foglalkoznak, végső céljuk egy 'árnyékkormány' kialakítása”. Mindezekre tekintettel „a megalakult operatív bizottság hangolja össze az állambiztonsági szervek tevékenységét, melyek fő feladata a politikai vezetés naprakész tájékoztatása, és olyan javaslatok megtétele, amelyek politikai és állami cselekvésre irányulnak”.⁸⁰

3. 2. Az állambiztonsági szolgálatok számára természetesen mindebből csak az lehetett fontos, hogy tevékenységi irányukat, célcsoportjaikat, ellenségképüket megerősíti vagy éppen módosítja a politikai vezetés. Ebből a szempontból viszont – amint a korábbiakban láthattuk – a „társadalomra veszélyes ellenséges személyek kiválasztásáról és ellenőrzéséről” szóló 1982-es belügyminiszter-helyettesi parancs stabil és változatlan ellenségképpel szolgált a III. Főcsoportfőnökségnek – a rendszerváltás idején is. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy az állambiztonsági etalonként szolgáló ellenségkép a két évtized során egyáltalán nem változott volna. A belső ellenséges kategóriáknak megfelelően kialakított állambiztonsági struktúra a III/III-as Csoportfőnökség vonalán a Kádár-korszak egészében gyakorlatilag nem változott.⁸¹

III/III-1. Osztály (az egyházak vonalán tevékenykedő ellenséges elemek elhárítása);

III/III-2. Osztály (az ifjúság körében tevékenykedő ellenséges elemek elhárítása);

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Lásd ZINNER TIBOR: Miért és kik ellen indítsanak eljárásokat. In: uő.: *A kádári megtorlás rendszere*. Hamvas Intézet, Bp., 2001. 197–213. p.

⁸⁰ Emlékeztető a Nagy Imre és társai temetésének előkészítésére alakult ÁB operatív bizottság 1989. május 9-i üléséről. Közl. KENEDI JÁNOS: *Kis állambiztonsági olvasókönyv*. Október 23. – március 15. – június 16. a Kádár-korszakban. Magvető, Bp., 1996. 2. köt. 259. p.

⁸¹ Az alosztályokra tagoltság ismertetését mellőzzük. Lásd A Belügyminisztérium III/III. Csoportfőnökség ügyrendje. 80-233/1972. i. sz. In: *A BM III. Főcsoportfőnökség és szerveinek ügyrendje*. 45/52-32/1972. i. sz. BM KI Pgy. 139. sz. d.

- III/III-3. Osztály (az „F”-dossziés személyek ellenőrzésének szervezése;⁸² a jelenleg is aktív, volt politikai elítéltek, valamint az írásbeli izgatást elkövetők elhárítása);
 III/III-4. Osztály (a kulturális területeken tevékenykedő ellenséges személyek elhárítása);
 III/III-A. Önálló Alosztály (a párt és a kormány vezetőinek operatív biztosítása);
 III/III-B. Önálló Alosztály (elemző, értékelő, tájékoztató);
 Csoportfőnökség Titkársága;
 – szakirányítás szempontjából a rendőr-főkapitányságok III/III. Osztályai.

A belügyi munka lényegét érintő változást nem eredményezett ugyan, de a hangsúlyokon mégis módosított a Politikai Bizottság 1986. július 1-jei állásfoglalása.⁸³ A Politikai Bizottság az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése alapján foglalkozott az „ellenzéki-ellenséges csoportok” tevékenységével összefüggő politikai feladatokkal. Az a tény, hogy ezt az előterjesztést nem a korábbi „profilgazda”, a Közigazgatási és Adminisztratív Osztály terjesztette elő, azt jelezte, hogy az ellenségkép az „összeesküvés-elméletek” felől átsúszott az „ideológiai diverzió” koncepciójának irányába. Mivel az itt megfogalmazott tételek meghatározták a BM III/III-as csoportfőnökség működésének azon elveit is, amelyek később, a kerekasztal-tárgyalások idején is érvényben voltak, ezért érdemes felidézni fontosabb megállapításait.

Az „ellenzéki-ellenséges” tevékenység értékelésekor az előterjesztés logikája változatlanul az értelmiség népies-urbánus tagoltságából indult ki:

„A polgári radikális csoportosulás szervezett, féllegális és illegális tevékenységet folytat. Elutasítja a létező szocializmus valamennyi formáját, az ún. 'szovjet típusú társadalmakat' és az egypártrendszer, és ennek alternatívájaként valamiféle 'pluralista demokrácia' megvalósítását tekinti stratégiai célnak. [...] A nacionalista vagy nemzeti radikális irányzat voltaképpen laza fróci csoportosulás, amely sajátos arculatát nem politikai program adja meg – ilyenell valójában nem is rendelkezik –, hanem az, hogy a csoporthoz tartozók a határon túl élő magyarság sorsát minden más kérdés elé helyezik.”

A Politikai Bizottság határozata az ellenséges-ellenzéki csoportok tevékenységével összefüggő feladatokkal kapcsolatban megállapította:

„Az ellenséges tevékenység visszaszorítása érdekében folytatandó munka feladata változatlanul e csoportok szélesebb tömegkapcsolatai kialakulásának megakadályozása. [...] Azokkal szemben, akik szervezett, illegális politikai tevékenységet folytatnak és kapcsolatot tartanak fenn az imperialista fellazító és ellenséges propagandaközpontokkal, következetesen élni kell az adminisztratív korlátozások eszközeivel. [...] Nem lehet eltérni, hogy a sajtóba beszivárognak az ellenzéki csoportok illegális kiadványai által terjesztett ellenséges nézetek.”

⁸² „F” (Figyelő)-dossziét nyitott az operatív nyilvántartási rendszer külön azon társadalomra veszélyes, ellenséges személyekre, akik „a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi és gazdasági rendjével szemben a fellépés lehetőségét latolgatják, várhatóan fellépnek, magatartásukkal tényleges veszélyt jelentenek társadalmi rendszerünkre”. Lásd: A társadalomra veszélyes, ellenséges személyek nyilvántartása, figyelő dosszié nyitása, tartalma. A Belügyminiszter-helyettes 9/1982. sz. parancsa. BM KI Pgy. 234. sz. d.

⁸³ MOL M-KS 288. f. 5/1972. ö. e.; *Idézi CSIZMADIA ERVIN: A magyar demokratikus ellenzék. (1968–1988) Dokumentumok.* Budapest: T-Twins, 1995.; E kiadvány tévesen jelöli meg további forrásként az Irodalmi Újság 1987. 3. számát. (Ebben a számban a Javaslat a nyilvánosság reformjára című dokumentum szerepel.) Helyesen: 1987. 2. sz. Az Irodalmi Újság jegyzete megemlíti: „Az itt közzét, szigorúan bizalmas párt dokumentumot Magyarországról juttatták el az Irodalmi Újsághoz”.

A Politikai Bizottság határozatát követően a Belügyminisztérium, illetve az állambiztonsági vonal szervezete gyakorlatilag a korábbi struktúrában működött tovább, a hangsúlyok némi újrafogalmazása mellett.⁸⁴

Az MSZMP Politikai Bizottságának az ellenséges-ellenzéki csoportokról szóló 1986. július 1-jei titkos határozata 1989-ben is érvényes volt. Ez voltaképpen megkérdőjelezte annak őszinteségét, amit akkoriban a hatalom – elsőként az MSZMP Központi Bizottsága az 1989. február 10–11-i ülésén (majd később egyre gyakrabban)⁸⁵ – a több-

⁸⁴ A Főcsoportfőnökségnek 1972-ben kialakított struktúrája módosult ugyan 1979-ben, de a III/III-as Csoportfőnökség tagoltságát ez érdemben nem érintette. [Lásd A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 26/1979. sz. parancsa a BM III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökség Ügyrendjének kiadásáról. 10-22/26/1979. i. sz. BM KI Pgy. 202. sz. d.] Ugyanakkor a Belügyminisztérium „M” és Szervezési Csoportfőnökség 16-80/73/1989. számú iratára hivatkozva ismerteti a Csoportfőnökség módosított szerkezeti felépítését a Történeti Hivatal évkönyve, megjegyezve: „Az állambiztonsági főcsoportfőnökség belső reakció elhárításával foglalkozó részlegének, a III. csoportfőnökségnek a szervezete a rendszerváltást megelőző időszakra tovább differenciálódott. Egy évvel a csoportfőnökség megszüntetése előtt a korábbi négy osztály és két önálló alosztály helyett a részlegben már hét osztály és egy önálló alosztály tevékenykedett.” Ennek vázlatát is közli a tanulmány: III/III-1. (Egyházi reakció Elhárító) Osztály; 2. (Ifjúságvédelmi) Osztály; 3. (Ellenséges személyeket elhárító, rendkívüli eseményeket felderítő) Osztály; 4. (Ellenséges ellenzék fő erői elhárító) Osztály 5. (Kulturális terület védelmével foglalkozó) Osztály; 6. (Ellenséges propagandaanyag készítését és terjesztését elhárító) Osztály; 7. Osztály (jelentőszolgálat, belső elhárítási adattár). [Lásd: Cseh Gergő Bende-gűz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. In: GYARMATI GYÖRGY (szerk.): *A Történeti Hivatal évkönyve*, Trezor 1, Budapest, Történeti Hivatal, 1999. 88–89. p.] Fentiek értelmében tehát az egyházi, az ifjúsági vonallal, illetve az ellenséges személyek elhárításával foglalkozó (III/III-1, III/III-2, III/III-3) Osztályok változatlanul hagyása mellett ez utóbbiól elkülönítve, önálló egységként jött létre egy új kategória, az „ellenséges ellenzék” fő erői elhárításával foglalkozó III/III-4-es osztály. Ennek három alosztálya – az „F” dossziés személyek és a politikai éliteltek mellett – külön célpontnak tekint a számításba veendő további ellenséges ellenzék irányzatot: a radikális ellenzék („A” alosztály) , a „szektásnak” minősített egykori és aktív párttagok, álbaldolaliak („B” alosztály) valamint a nemzeti ellenzék („C” alosztály) kategóriáit. A korábban a kulturális területeken tevékenykedő ellenséges személyek elhárításával foglalkozó III/III-4. Osztályból 5. Osztály lett és hatodikként megalakult a kifejezetten operatív akciók végrehajtására szervezett új egység, az ellenséges propagandaanyag készítését és terjesztését elhárító Osztály. A tanulmány által hivatkozott irat tehát 1989-es keltezésű. Az előzményeül szolgáló belügyminiszteri parancs(ok)ra, a megjelenés időpontjára, illetve a végrehajtás(uk)ára kibocsátott módosított (esetleg új) ügyrendre vonatkozóan adatok nem állnak rendelkezésre. A III/III-as Csoportfőnökség 1986 után bekövetkezett, idézett átalakítására vonatkozó iratok tehát a Belügyminisztériumi Központi Irattárában nem találhatóak. A TH évkönyvén kívül csupán egyetlen munka idézi a III/III-as Csoportfőnökség szerkezetének ugyanezen modelljét, és ez is a Történeti Hivatal által összeállított tájékoztatóra hivatkozik. (Szilágyi Sándor: *A Hétfői Szabadegyetem és a III/III*. Budapest: Új Mandátum, 1999. 11. p.). Pedig a könyv által tárgyalt időszakban – ’70-es évek vége, ’80-as évek eleje – még mindenképpen a korábbi (lásd: 7. sz. jegyzet) parancs, illetve ügyrend szerinti szervezeti felépítés volt érvényes. Mivel a III/III-as Csoportfőnökség 1986 után bekövetkezett, itt említett átalakítására vonatkozó iratok a BM KI Parancsgyűjteményében sem találhatóak, másrészt a pártdokumentáció sem utal ilyen egy ilyen, nagy jelentőségű átszervezésre (pedig a pártvezetés engedélye nélkül ilyen méretű változás nem lehetett volna végbe), ezért csak megszorításokkal lehet értelmezni a forrásként megjelölt iratot. Elképzelhető, hogy csak „M”, azaz mozgósítás esetére vonatkozó tervkonceptióra történt benne utalás. De lehetséges az is, hogy az állománytáblázatban (különböző pénzügyi megfontolások alapján) valóban végbement egy hét osztályvezetői státust tartalmazó rendszer kialakítása, anélkül azonban, hogy ez a valóságban is együtt járt volna az osztályok számának bővülésével. Ellene szól e feltételezett változásnak az a tény is, hogy a Budapesti Katonai Ügyészség által „a szolgálatra jelentős hátránnyal járó előjárói intézkedés elmulasztásának büntette” (azaz a „Dunagate”) miatt Pallagi Ferenc, korábbi III-as Főcsoportfőnök és Horváth József, korábbi III/III-as Csoportfőnök ellen emelt vád irataihoz csatolták ugyan a Belső Biztonsági Szolgálat tervezett átalakítására vonatkozó iratokat, ezek azonban semmiféle adatot nem tartalmaznak a hét-osztályos tagoltságú szerkezetátalakítást illetően. (Zinner Tibor szóbeli közlése.)

⁸⁵ Lásd az MSZMP Központi Bizottságának állásfoglalása. A politikai rendszer reformjának néhány időszaki kérdéséről. (Tervezet). *Népszabadság*, 1989. február 16. A kerekasztal-tárgyalások megindulásához talán szerencsésen járult hozzá e meghozott döntések Szigorúan titkos! minősítése, hiszen ennek híre joggal növelte volna tovább az MSZMP-vel szembeni bizalmatlanságot.

pártrendszer keretei közötti demokratikus hatalomgyakorlásra való békés átmenettel összefüggésben hivatalosan és nyilvánosan deklarált.⁸⁶ A Csoportfőnökség utolsó vezetőjének visszaemlékezése elismeri ez irányú ténykedésüket:

„...az ellenzék különböző csoportjait 1989 elejéig szorosan, attól kezdve fokozatosan enyhébben, 1989 nyarától csak éppen hogy, október 23-a után pedig sehogy nem ellenőriztük. [...] A munka kevésbé látványos részeként 1989 elején, tehát még a háromoldalú tanácskozás megkezdése, a megállapodások aláírása előtt megkezdtük az általunk elképzelt jogállamiságba mutató átalakulás ütemezésének, alapvető elveinek és szervezeti kereteinek megtervezését.”⁸⁷

Az állambiztonsági szolgálatnak arra az esetre is volt válasza, ha az ellenséges kategóriák tevékenysége nem lépi át a büntetőjogilag pönalizálhatóság határát. Ilyenkor az elhárítás különféle operatív eszközöket és „kombinációkat” alkalmazott.⁸⁸ A nyílt intézkedéseken túl ilyenek az operatív megelőzés, a bomlasztás, leválasztás, elszigetelés, az ellentétek szítása, a meglévő ellentétek kihasználása és mélyítése, a vezéregyenységek lejárátása stb. Így az ellenséges erők lejárátására ki kell használni a közrendet, a közbiztonságot, a közerkölcsöt sértők által elkövetett bűncselekményeket, szabálysértéseket is, emellett pedig „az eredményes operatív elhárító munka érdekében javítsák kapcsolataikat kulturális életünk társadalmi és állami vezetőivel”.

⁸⁶ 1989-ben is megfontolásra méltó maradhatott az a szerkesztői kommentár, amely a Politikai Bizottság fenti határozatának az Irodalmi Újságban történt 1987-es publikálását követte. Ebben MÉRAY TIBOR kifejtette: [A Politikai Bizottság] „Szavakban ugyan 'elsődlegesen politikai módszerekkel' történő fellépést hirdet, a politikai munka javításáról, a jobb pártmunkáról, a pártegység erősítéséről beszél (mintha ezekkel a frázisokkal bármit is el tudna érni), de ténylegesen tervbe vett intézkedései mind adminisztratív, hatósági, büntető jellegűek.” *Irodalmi Újság*, i. m. 14. p.

⁸⁷ HORVÁTH JÓZSEF: *A lehallgatástól a kihallgatásig*. Budapest: Budapest Holding, 1991. 22., 118. p. Más kiadványokban megismétli ezen álláspontját: uő.: *A „kísérlet” fogságában*. Budapest: Zingen Kft., 1991.; *A III/III. főnöke voltam, avagy a „cég” együtt bukott a rendszerrel*. Budapest: Püski – Met Publishing Corp, 1998.; *A tábornok vallomása*. Budapest: Pallas, 1990.

⁸⁸ A vonatkozó irodalom tulajdonképpen ezt tekintette az állambiztonsági tevékenység igazán szakmai területének. Lásd:

- LAKATOS SÁNDOR – MULIK LÁSZLÓ: *Az állambiztonsági munkában felhasználható operatív erők, eszközök és alkalmazott módszerek, a hálózat szervezése*. Jegyzet a BM Tartalékosztiszt-képző Iskola hallgatói részére. 16-67/216/87. BM Könyvkiadó. 1988. Állambiztonsági Szervezetek Történeti Hivatala (a továbbiakban: ÁSZTL) L. sz.: 33/2.982.
- FEHÉR GYULA: A büntetőeljárás kívüli adminisztratív intézkedések lehetőségei, formái. *Állambiztonsági tanulmány* 1974. 2. BM Tanulmányi és Propaganda Csfség. 13-41/15/1973. ÁSZTL 33/2839. ÁB-anyag 718.
- CSAPÓ LÁSZLÓ – ANTAL JÓZSEF: A BM állambiztonsági szerveinek speciális bűnmegelőző tevékenysége. *Állambiztonsági tanulmány* 1973. 1. sz. 13-41/5/73. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség. Bp. 1973. ÁSZTL 33/2842.
- BALÁZS TIBOR – SZIKLAI ISTVÁN: A belső reakció elhárítási területén foglalkoztatott ügynök vezetésének és nevelésének néhány pszichológiai sajátossága. *Állambiztonsági tanulmány* 1975. 2. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség 1975. 13-68/90/75. ÁSZTL 33/2.536.
- LÁNG GYÖRGY: *Büntetőeljárás megelőző felderítés eszközei, felhasználásuk nyomozástaktikai és lélektani problémái*. (A terhelő alapon történő beszerzés taktikájának lélektani sajátosságai) Kandidátusi értekezés tézise. RTF, Bp., 1973. 15-141/1973. ÁSZTL 33/3.020.
- JUHÁSZ GYÖRGY: Az előzetes ellenőrző és bizalmas nyomozó munka sajátosságai a katonai elhárítás területén. *Állambiztonsági tanulmány*. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség. 1974. 13-41/13/1971. ÁSZTL 33/3.035.
- BM III. Csfség. 45-100/6/77. Tájékoztató az állambiztonsági munka konspirációs és biztonsági helyzetéről szóló, a 0019/1963. BM parancs végrehajtásáról Bp., 1977. szeptember ÁSZTL 1.11.1. BMHT 152. d.

3. 3. Ennek az egységes és az állambiztonsági szervek szempontjából megbízhatóan alkalmazható ellenséggépként általános érvényét és legális pozícióját rendfítette meg elsőként az 1989. január 10-én elfogadott egyesületi, illetve a gyülekezési jogról szóló törvény. Két hónappal korábban még évtizedes rutinnal kezelték az eseményeket. Az 1988. november 15-i nemzetközi Románia Napra, a brassói munkásmegmozdulás első évfordulójára tizenöt szervezet szolidaritási tüntetés megtartását kezdeményezte a Román – Magyar Szolidaritási Parknál, ahonnan Románia budapesti nagykövetsége elé kívántak vonulni. November 9-én a hatályos BM-rendeletnek megfelelően bejelentették a tüntetést. A tüntetés meghirdetett útvonalát a rendőrség lezárta, a nagykövetség épületét körülvette. A tüntetőket eltérítette az eredeti útvonaltól, majd erőszakos fellépéssel megakadályozta a továbbhaladást; hat személyt előállítottak.⁸⁹ A rendőri erőszak brutalitása a hatályos jogrendszer szerint legitim volt, a tömegoszlatás szabályszerűen történt.⁹⁰ 1989 elején viszont olyan törvényi helyzet jött létre, amely szerint szűk kivételektől eltekintve „a közterületen tartandó rendezvény – a bejelentés megtétele után – minden további intézkedés nélkül megtartható.”⁹¹

A hagyományos ellenséggépként erőzója azzal folytatódott, amikor a büntető törvénykönyvnek az Igazságügyi Minisztérium által javasolt módosítása nyilvánosságra került. Ennek hivatalos indoklása ugyanis a következőket tartalmazta: „A hazánkban zajló társadalmi politikai átalakulás, a jogállami garanciák következetes megteremtésének igénye szükségessé teszi az állam elleni bűncselekmények szabályozásának felülvizsgálatát. Ennek terjedelmére és időpontjára két megoldás merült fel: a) az állam elleni bűncselekmények teljes körének felülvizsgálatára az új alkotmány elfogadását követően kerüljön sor. Ennek az az indoka, hogy az állam elleni bűncselekmények jogi tárgya az alkotmányban rögzített elvekhez és intézményekhez kapcsolódik; b) a felülvizsgálatot haladéktalanul el kell végezni, annak érdekében, hogy a büntetőjogi szabályozás ne válhasson a demokratikus fejlődés, az emberi jogok és az állampolgári szabadságjogok kibontakozásának gátjává. E két megoldási lehetőséget vizsgálva arra a következtetésre kell jutni, hogy az állam elleni bűncselekmények szabályozásának felülvizsgálatával nem lehet várni az új alkotmány létrehozásáig. Törvényességi szempontból nem tartható fenn, hogy a hatályos jog ugyan lehetőséget ad a jelenlegi alkotmányhoz kapcsolódó politikai-társadalmi gyakorlat kereteit túllépő folyamatok résztvevőinek büntetőjogi felelősségre vonására, de erre a bűnüldöző szervek toleranciája folytán nem kerül sor; ennek ugyanis nincs jogi biztosítéka. Ezért a Minisztertanács elrendelte az állam elleni bűncselekmények felülvizsgálatának gyorsítását.”⁹²

A zűrzavart fokozta, hogy a jogforrási hierarchia az állambiztonsági szervek vonalán szinte megfordult: az elhárító munka részesei közvetlenül a rájuk vonatkozó parancsokat

⁸⁹ Lásd Memento Brassó! *Beszélő*, 25. 1988. 3. sz.

⁹⁰ Lásd Segédlet a csapaterővel megoldandó karhatalmi feladatok végrehajtására. Idézi: Szabó Máté: A tüntetések rendőri kezelésének normái a Kádár-rendszerben (1957–1989) [a Tartalomjegyzékben: Tüntetések a Kádár-rendszerben: történeti vázlat címmel] In: SZABÓ MÁTÉ – DOMINIQUE WISLER (szerk): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia*. Budapest, Villányi úti könyvek, 1999. 147–148. p.

⁹¹ Indoklás a gyülekezési jogról szóló törvényjavaslatához. Magyar Közlöny, 1989. 5. sz. 101. p.

⁹² A Büntető Törvénykönyv módosítása. Az Igazságügyi Minisztérium tervezete. (Magyar Nemzet, 1989. május 31.) Az Országgyűlésnek beterjesztett javaslatot – tekintettel a megkezdődött politikai egyeztető tárgyalásokra – a kormány kezdeményezésére az Országgyűlés levette nyári ülészakának napirendjéről. A tárgyalások során a politikai munkabizottságok közül az I/4. számú foglalkozott a büntető törvénykönyv és a büntetőeljárás törvény módosításának elveivel. A vita központi témáját éppen a politikai bűncselekmények újra szabályozása jelentette. Lásd *A rendszerváltás forráskönyve*. 6. köt. passim, különösen 65–68. sz. dokumentumok.

hajtották végre, ehhez kellett magukat tartaniuk. Így a magasabb belügyi normák bonyolult rendszerét – tájékoztató, közlemény, körlevél, állásfoglalás, elvi állásfoglalás, irányelv, belügyi iránymutatás, ügyrend, szabályzat, intézkedés, parancs, miniszteri utasítás⁹³ – általában annyiban tekintették tevékenységük szabályainak, amennyiben ezeket felettesük oktatás formájában ismertette, vagy ezek betartására utasította őket. Még távolibbak voltak azonban a „külső” jogrendszer rendelkezései, amelyek többnyire csak a belügyminisztériumi normák közvetítésével jutottak el az állambiztonsági szervek munkatársaihoz.

Az állambiztonsági csoportfőnök napi gyakorlatában érezhette a konfliktust: „Új pártok, szervezetek alakultak. A Szabad Kezdeményezések Hálózata SZDSZ-szé, a lakiteleki értelmiségi csoport MDF-fé alakult, a Fidesz is színre lépett, az FKGP újrászerveződött, Néppárt, Liga Demokrata Párt... egymás után. A parancsok szerint mindez állambiztonsági feladat lett volna.”⁹⁴

Az állambiztonság szabályozása tehát jogi szempontból és gyakorlatilag – a normális tagoltságon túl – több szintre szakadt. A felsőszintű politikai és állami vezetés szándékát a politika makroszférájának az eseményei befolyásolták, és ez a vezetés a nyilvánosság előtt a demokratikus átalakulás békés útja reprezentánsának mutatkozott. A Belügyminisztérium vezetése – pártjövahagyással – igyekezett a politikai változásokkal lépést tartani, még azon az áron is, hogy a miniszterhelyettesi gárdát nyár elején lecserélték, köztük a III/III-as főcsoportfőnököt is.⁹⁵ Operatív szinten az állambiztonsági szervek működésének legfontosabb motívuma viszont a közvetlen vezetés parancsainak realizálása maradt, még ha esetleg az ötvenes évekből megmaradt intézményi háttére is volt ezeknek az intézkedéseknek.⁹⁶ A főcsoportfőnök 1989. augusztus 15-én, november 6-án, 21-én és december 6-án frásos emlékeztetőket, majd körlevelet adott ki, amelyekkel – szavai szerint – a „jogállamiságba való átmenetet” akarta előmozdítani, de – tette hozzá – „az érvényes jogszabályokból álló évtizedek alatt felépített akadályt nem háríthattam el”.⁹⁷

Közben pedig folytak a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások, ahol négy munkabizottság tárgyalásai is – közvetlenül vagy közvetve – érintették az állambiztonsági szervek tevékenységét.⁹⁸ Az őszi MSZMP–MSZP szakadásig 80 %-os párttagságú Országgyűlés úgy

⁹³ Lásd A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 21/1978. számú utasítása a jogszabályok, a belügyi rendelkezések, a belügyi iránymutatások kiadásáról és az előterjesztés előkészítéséről. 10-21/21/1978. BM KI Pgy. 194. d.

⁹⁴ HORVÁTH JÓZSEF: *A „kísértet” fogságában*. I. m. 258. p.

⁹⁵ Az állambiztonsági főcsoportfőnökségért felelős miniszterhelyettes 1989. április 30-ig Harangozó Szilveszter, május 1-jétől Pallagi Ferenc volt.

⁹⁶ Egy 1990-ben hatályon kívül helyezett – tehát 1989-ben még hatályos – parancs értelmében az új jogszabályok hatálybalépése nem érinti azoknak a korábban kiadott rendeleteknek, parancsoknak, utasításoknak, szabályzatoknak a hatályát, amelyek a rendőrségről szóló 1955. évi 22. sz. tvr. felhatalmazása alapján kerültek kiadásra. Lásd: A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 20. sz. parancsa. A belügyi szervek tevékenységére vonatkozó új jogszabályokkal kapcsolatos feladatok. 10-21/20/1974. i. sz. BM KI Pgy. 152. d.

⁹⁷ HORVÁTH JÓZSEF: *A lehallgatástól a kihallgatásig*. I. m. 119. p.

⁹⁸ Az I/1-es bizottság az alkotmánymódosítás időszériú tételei kapcsán a fegyveres erők alkotmányos szabályozásának problémái körében foglalkozott a kérdéssel; az I/2-es bizottság érintette a fegyveres erők és fegyveres testületek hivatásos állományú tagjai párttagságának problémáit; az I/4-es bizottság a büntető törvénykönyv módosításain belül alapvetően az államellenes bűncselekmények körével, az I/6-os bizottság pedig gyakran foglalkozott a fegyveres erők és testületek működésének politikai összefüggéseivel. Lásd: A Nemzeti Kerekasztal politikai bizottságának munkabizottságaiban megtárgyalt kérések. In: RÉVÉSZ BÉLA: *Az államiság értékeinek újrafogalmazása a rendszerváltás vitáiban*. *Acta Jur. et Pol. Szeged*, 2001. 42–54. p.

érezte, hogy a szuverenitását korlátozó kerekasztal-tárgyalások foglyává vált, bár olykor – nem kis részben az MSZMP/kormány sugallatára – a megállapodásoktól eltérő módosító javaslatokkal alakította át a tárgyalásokon megszületett konszenzust. Az állambiztonság vonatkozásában olykor interpellációk szintjén közeledtek a képviselők e kérdéshez, de a fegyveres erők alkotmányjogi helyzetének rendezését a parlament végül a Nemzeti Kerekasztal megállapodásában rögzített szándékok jóváhagyásával fogadta el.⁹⁹

3. 4. Hogyan próbált 1989 nyarán e folyamatok középszintjén, az egyre áttekinthetlenebb helyzetben a Belügyminisztérium manőverezni? Korábbi magával hozott tekintélyét változatlanul érezve, továbbra is kompetensnek tekintette magát a politikai helyzet egészének értelmezésére és befolyásolására. Legalábbis ez derül ki abból a *Jelentésből*, amelyet a Belügyminisztérium előterjesztése nyomán az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának 1989. június 9-i ülése vitatott meg.¹⁰⁰ A tárgyalási időszak politikai közhangulatát egyébként jól érzékelteti Fejti György előterjesztése, amelyben az MSZMP Központi Bizottsága két héttel korábbi (1989. május 19-i) ülésén a politikai egyeztető fórummal kapcsolatos tárgyalásokról tett jelentést. Az előadó szóbeli kiegészítést nem fűzött az előterjesztéshez, a Központi Bizottság tagjai kérdést, észrevételt, megjegyzést nem kívántak hozzáfűzni, így egyhangúlag elfogadták a dokumentumot.

„1. Az MSZMP Központi Bizottsága politikai egyeztető fórum létrehozásáról szóló 1989. május 8-ai javaslata számos pozitív, támogató megnyilatkozás mellett, tartózkodó és részben elutasító reagálásokat is kiváltott. A Szakszervezetek Országos Tanácsa, a Hazafias Népfront, valamint az 1989. április 8-ai többoldalú megbeszélésen részt vevő szervezetek egyetértéssel fogadták a kezdeményezést. Méltányolták az MSZMP azon törekvését, hogy nem fogad el tisztán kétoldalú tárgyalási konstrukciót, mert ez jelentős társadalmi erőket rekesztene ki a politikai egyeztetésből. Részvételi szándékukat valamennyien megerősítették. Az Ellenzéki Kerekasztal szervezeteinek válasza ellentmondásosnak tekinthető. A kerekasztal – meglehetősen sietséggel nyilvánosságra hozott – állásfoglalása a kezdeményezés érdemi megválaszolása nélkül elutasítást tartalmazott, s az MSZMP-t az előkészítő tárgyalások egyoldalú megszakításával vádolta. Ugyanakkor az időközben lefolytatott konzultációk jeleztek, hogy a gyors elutasítás nem feltétlenül tükrözi az egyes szervezetek álláspontját és törekvéseit. Az Új Márciusi Front válaszában – az MSZMP-t és az Ellenzéki Kerekasztalt egyaránt felelőssé téve a tárgyalások holtpontra jutásért – lényegében megismételte az Országos Nemzeti Bizottság felállítási irányuló javaslatát.

Az MSZMP reformköreinek országos tanácskozása a társadalmi kiegyezés fontosságát hangsúlyozva a patthelyzet kialakulását az MSZMP halogató taktikájának tulajdonította. Az előkészítő tárgyalások megrekedését élénk sajtópolemia kísérte, amely a közvélemény számára az álláspontok megmerevedését sugallta.

⁹⁹ SÜDI BERTALAN országgyűlési képviselő ennek kapcsán tette meg híressé vált indulatos kifakadását: „Rá kellett döbbenünk, hogy száznál is több figurák degradálódtunk, akiknek maholnap gondolkodniuk sem igen érdemes, hanem az lesz a hasznos, ha mérlegelés nélkül teljesítik a másik főhatalom igényeinek szem előtt tartásával szerkesztett kívánságlisták ajánlásait.” Lásd *Országgyűlési Napló* – 1989. október 17. kedd.

¹⁰⁰ Jelentés a bel- és állambiztonság kérdéseiről a jelenlegi belpolitikai helyzetben. Előterjesztés az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottság 1989. június 9-i ülésének napirendjéhez. A bizottság tudomásul vette a jelentést, és egyetértett a munka tervezett fő irányvaival, a kívánt módosításokkal. Lásd: BM KI Belügyminiszeri iratok/1989. 72. 1-a/641. i. sz.; továbbá: MOL M – KS – 288. f. 62/5. ö. e. (visszaminősítése folytán jelenleg csak ez utóbbi használható forrásként).

2. Az MSZMP tárgyalócsoportja szerint a sajtó útján való további politizálás nem vezethet eredményre. A társadalom vélhető többsége a párt hatalmi helyzetéből indul ki, s – a tárgyalások konkrét tényeinek ismeretétől függetlenül – mindenképpen az MSZMP-t hibáztatja a késlekedés miatt. A hétvégén az MSZMP képviselői a kompromisszum keresésének szándékával ismét egyeztető megbeszélést tartottak az Ellenzéki Kerekasztal szakértőivel, ahol újabb kezdeményezéssel éltek. A javaslatokat a kerekasztal képviselői alapvetően kedvezően fogadták, azt előrelépésnek minősítették. Az Ellenzéki Kerekasztal végleges válasza a héten várható. Mindezek alapján a Központi Bizottság május 8-ai elvi tárgyalási javaslatát indokolt az alábbi konkrét formába önteni, s az előkészítést a holtpontról kimozdítani. [...]

3. Az MSZMP tárgyalócsoportja szükségesnek tartja egy KB-dokumentum közzétételét, amelyben – a fentiekén túl – a párt felhívással fordul tagságához, alapszervezeteihez, alakuló reformköreihez és a közvéleményhez. Ebben szólítson fel minden haladó erőt az országos politikai egyeztető tárgyalások támogatására, arra, hogy a demokratikus és szocialista jogállamiság alulról is építkező társadalmi közmegegyezés útján jöjjön létre.¹⁰¹

A Horváth István belügyminiszter által előterjesztett *Jelentés* stílusában és mondanivalójában pontosan illeszkedett az MSZMP fenti dokumentumához. Vezérgondolata – mint bármely ebben az időszakban született párt dokumentumnak – a helyzet kritikus voltának elismerése, amelyből a szocializmus demokratikus megújítása (akár a többpártiság árán is) jelenti a kivezető utat. A *Jelentés* kiindulópontként az állambiztonsági tevékenység szempontjából vette sorra a politikai helyzet főbb jellemzőit. Ennek nemzetközi vonatkozású paneljei a szokásosak voltak:

- átalakulóban van az egész nemzetközi kapcsolatrendszer;
- elkezdődött a bipoláris világrend eróziója;
- reális a veszélye a kelet-európai régióhoz tartozó szocialista országok lemaradásának;
- a jelenlegi szocializmus-modell politikai, társadalmi és gazdasági tartalékai egyaránt kimerültek;
- csökken a szövetségi rendszer kohéziója;

Belpolitikai téren a következő problémákat emelték ki:

- a tartósan elhúzódó súlyos gazdasági helyzet, az ideológiai–politikai–társadalmi zavarok a „kibontakozásért tenni kész erőket” is elbizonytalanítják;
- fokozódó mértékű a társadalmi bizonytalanság;
- a jelenlegi politikai struktúra egyre gyengülő határfokú.

A társadalmi, politikai válsághelyzet elemzésekor viszont politikai kiutat is javasolt a belügyminiszteri *Jelentés*:

„A kialakult helyzetben csak következetesen véghezvitt politikai és gazdasági reformfolyamat lehet a megoldás, amelynek eredőjeként kialakulhat hazánkban is egy 'pluralista alapokon nyugvó, demokratikus szocializmus'. Az így kiépülő társadalmi berendezkedés – úgy látjuk – lényegi jegyeiben közelebb áll az 1945–48 közötti koalíciós időszakhoz, mint az elmúlt 40 év bármely periódusának berendezkedéséhez. Ez a

¹⁰¹ Lásd Népszabadság, 1989. május 31. Idézi: *A rendszerváltás foratókönyve*. I. köt., 396. p. (25. sz. dokumentum. I. sz. jegyzete.)

társadalmi berendezkedés a különböző érdekeket intézményes formában is kifejező és megjelenítő 'jogállam' demokratikus intézményrendszere és alkotmányos rendje lehet, amely az alulról felfelé építkező demokratikus pártok és érdekvédelmi szervezetek együttműködésére, esetleg koalíciójára épül, amely megtestesíti az államhatalom toleráns formáját."

Ennek kapcsán tett a Belügyminisztérium kritikai megjegyzéseket az ellenzékre, amely kérdést mint a „nehéz helyzetbe kerül állambiztonsági szolgálat” problémáját említette:

„Jelentősen felerősödtek a különböző politikai szervezetek és a már működésüket deklaráló proto-, illetve utódpartok részéről azok a politikai folyamatok, melyeknek célja a jelenlegi kormányzó párt politikai és hatalmi labilitásának igazolásán túl, egy erős, egységes és akcióképes ellenzék-kép kialakítása. Menetelésük a többpártrendszer és a hatalom felé erőteljes, markáns.¹⁰² A különböző politikai szerveződések és pártok a változások felgyorsítására, a választási felkészülésükre, szervezeti erősödésükre nézve kedvezően ítélik meg az egyre erősödő és célirányosabbá váló nyugati politikai figyelmet és anyagi-erkölcsi támogatást. Rendkívül fontosnak tartják a nemzetközi politikai formáció-rendszerekbe való szerves beépülést, valamint a szocialista országok alternatív szervezeteivel erősödő kapcsolatot. A Nyugat változatlanul elismeri az MSZMP és a hagyományos szervek legitimitását, ezzel egy időben azonban intenzív kapcsolatokat épít ki az új politikai szerveződésekkel, azokat tevékenységükben ösztönzi, segíti, tanácsokkal, meghívásokkal, anyagi és egyéb úton támogatja."

A *Jelentés* második része az állambiztonsági szolgálat 1945 utáni történetének áttekintésével kezdődött, kiemelve, hogy „a politika torzulásai a szervezetet a törvénysértés eszközévé, egyes tagjait áldozatává tette”, majd „a régi modell visszahúzó ereje az '56 után kinyilatkoztatott pozitív politikai szándékok egy részének buktatója lett”. Ebből adódott az ellentmondás: a hangoztatott politikai igény ellenére is előfordult, hogy a törvényekben megfogalmazott „bűncselekmények elleni harc” helyett az állambiztonsági munka a nézetek elleni küzdelem eszközévé lett. A hatvanas évektől viszont a *Jelentés* azt a helyzetet tartotta jellemzőnek, hogy „mivel a politikai hatalom biztonsági szisztémája egy pártra épült, melyben időközönként határozottabb hangsúlyt kapott az apparátus által jól-rosszul képviselt napi politikai igény, nem alakulhatott ki a szervezet önálló törvényeken alapuló felelőssége, legitim képe a társadalom felé. [...] Az elmúlt évtizedekben a szövetségi rendszer egészében egy elavult, a forradalom győzelme után kialakult és konzervált, a szocializmus fennmaradásáért folytatott élet-halál harc reflexe, erre alapozott totális elhárítás elmélete kezdetben irányította, később befolyásolta a munkát, akkor is, amikor a konszolidált társadalom teljesen más viszonyokat produkált, illetve igényelt”.

¹⁰² Jelentős különbségeket is feltárt az állambiztonsági szolgálat az egyes pártok között: „Vitathatatlan, hogy az SZDSZ és a Fidesz állt a központban. Ez a két szervezet szúrta leginkább a felső vezetés szemét. [...] Később aztán az MDF megítélése egy kicsit megváltozott. Persze ez csak a legutóbbi időszakra vonatkozik: '89 közepe, vége. A szolgálat akkor is dolgozott, továbbra is gyűjtötték az adatokat például a kerületi szervezetekről, a belső ellentétekről, tehát folytatódott az ellenőrzésük, de kialakult egy bizonyos lojalitás velük szemben. A legutóbbi időszakban a főnökök már elképzelhetőnek tartottak egy MSZP-MDF koalíciót. Olyan alapon, hogy ha már úgyis rossz lesz nekünk, legalább a kisebbik rosszat válasszuk. Egyik kollégám részéről még olyasmi is felmerült, hogy talán érdemes lenne elmenni az Ó utcába, de hogy aztán erre sor került-e vagy sem, azt nem tudom.” Lásd BAJCSI ISTVÁN, volt állambiztonsági tiszt interjúja, kérdező F. Havas Gábor: A belső elhárítás belső szemmel. II. A politika belügy. *Beszélő*, 1990. február 17.

A politikai és tudományos hírszerzés, az információszerző és -feldolgozó funkció, az ellenséges hírszerző szolgálatok tevékenysége elhárításának részletezését követően a belső elhárító szolgálat munkájával kapcsolatban megállapította:

„[...] a jelenlegi új helyzet az átmenet viszonyait tükrözi. Az eddig nézeteik miatt üldözött kategóriák jelentős részével a politika partneri viszonyra törekszik. Az átmenet konfliktusokkal, bizonytalanságokkal terhes. Mindennek az állambiztonsági munkára hatása van, amelyet a szolgálati munka új irányainak, a rendeltetésnek és működési módoknak kifejlődésével meg kell oldani”.

Ezt az új modellt viszont még nem dolgozták ki. Amikor a *Jelentés* azt javasolta, hogy az állambiztonsági szolgálatot – szakszolgálati szerepénél fogva – egyértelműen az alkotmány, illetve az ehhez kapcsolódó magas szintű jogszabályok keretei közé kell helyezni, akkor megkerülhetetlen a kérdés: vajon milyen alkotmányra gondolt a Belügyminisztérium. 1989. május 29-i keltezéssel az Igazságügyi Minisztérium kidolgozott egy újabb törvényjavaslatot az alkotmány módosítására, ezt megelőzően pedig 1988. november 30-i, 1989. január 30-i, majd 1989. május 10-i dátummal jegyzett az Igazságügyi Minisztérium nagyrészt hasonló alkotmánymódosító koncepciókat, tervezeteket, javaslatokat. Ezek előkészítésének mindegyikében aktív szerepet játszott a Belügyminisztérium. Közös vonásuk mégis az, hogy nem csupán a „belbiztonsági szerveknek”, de magának a rendőrségnek a szabályozása is teljes mértékben hiányzik ezekből, sőt, még csak említésre sem kerültek. A *Jelentésben* kifogásoltakért tehát éppen maga a Belügyminisztérium lehetett a felelős.

Mindenesetre egy „új típusú demokratikus, szocialista rendszer” alkotmányától és törvényeitől várta a Belügyminisztérium, hogy állampolgárai és intézményei biztonságát megvédje. A társadalom alkotmányos keretek közötti formálódásához, fejlődéséhez viszont „biztosítani kell a társadalom védelmét, hozzá kell járulnia az eddig fejlődés eredményeit veszélyeztető társadalmi robbanás és konzervatív visszarendeződés veszélyei elhárításához.” E feladatkörben természetesen nélkülözhetetlenül szükség van – a megelőzés és felderítés érdekében – az állami apparátus részeként a hírszerzés, a kémelhárítás és a belső elhárítás speciális és titkos eszközökkel végzett munkájára. És bár ebben a munkában „a nemzeti érdeket, célokat kell követni”, de éppen erről az alapról működhet együtt „a szövetségi rendszerbe tartozó és más államok speciális szolgálataival”.

A *Jelentés* az eddigi „ellenségképet” fel kívánta váltani az alkotmányos rend védelmével, „a nemzet biztonságát sértő, veszélyeztető cselekmények, az azokat hordozó személyek, csoportok felderítésével”. Ennek a feladatrendszerét a következőképpen javasolta szabályozni:

- „a.) olyan információk, értesülések, adatok gyűjtése, értékelése, amelyek
 - az alkotmányos rend, a társadalom biztonsága ellen irányulnak;
 - az intézményrendszer működését, tagjainak hivatalos tevékenységét akadályozzák, jogellenesen befolyásolják;
 - idegen állam ellenséges speciális szolgálatának tevékenységére utalnak;
- b.) olyan törekvések felderítése, amelyek
 - erőszak, terror-diverzió előkészületeire, annak alkalmazására utalnak;
 - állami érdekeinket sértik, vagy veszélyeztetik.

Közreműködnek továbbá:

- a.) azon személyek védelmében, akikre közérdekből titokvédelmet igénylő tényeket; adatokat, tárgyakat vagy ismereteket bízunk; ilyenekhez hozzájutási lehetőséget kapnak, illetve azok ellenőrzésében, akik ezt maguknak megteremtik, akikre a törvénysértés gyanúja merült fel;
- b.) azon személyek védelmében, akiket stratégiai, illetve kiemelkedő honvédelmi jelentőségű létesítmények biztonsági szempontból érzékeny helyein alkalmaznak vagy alkalmaztak;
- c.) olyan biztonságtechnikai intézkedésekben, amelyek közérdekből titokvédelmet igénylő, tárgyak vagy ismeretek jogosulatlanok elleni védelmét célozzák."

Ezeknek a feladatoknak a végrehajtásához a Belügyminisztérium már nem tartotta megfelelőnek „az eddigi törvényes kereteket”, amelyek az 1974. évi 17. törvényerejű rendeletben és a 39/1974. MT sz. rendeletben nyertek megfogalmazást. Túllépve kompetenciájának határait, a *Jelentés* ennek sorrendjét az alábbiakban vázolta fel:

- „– az új alkotmány elfogadása;
- a büntető törvénykönyv és a büntetőeljárás törvény módosítása, különös tekintettel az államellenes bűncselekményi kategóriák újrafogalmazására;
- az állam- és közbiztonság védelméről külön törvény megalkotása. Célszerű-e törvénybe foglalni a BM biztonsági szolgálatának, a rendőrségnek és más belügyi hatóságoknak feladatait, szervezetét, hatáskörét és működési rendjének alapvető szabályait."

A történések időrendje a későbbiekben pontosan a fentieknek megfelelően alakult, bár ehhez a Belügyminisztériumnak volt már a legkevesebb köze. Új alkotmány helyett a háromoldalú tárgyalásokon kialakított konszenzusnak megfelelő alkotmánymódosításra került sor. A Btk. módosító javaslata – bár egy korábbi verzió ekkor már be volt terjesztve az Országgyűlés elé – az I/4. számú albizottság munkájának eredményeként véglegesült, a nemzetvédelmi törvény megalkotására pedig várni kellett még néhány évet.

Az állambiztonsági munka belügyi koncepciójának valódi politikai természetére a leendő „demokratikus, szocialista” alkotmányhoz való kötöttségénél többet árult el a *Jelentés* azon része, amely az államvédelmi állomány átalakításának programjával foglalkozott:

„Az állomány döntő többsége alkalmas az új feladatok befogadására és megvalósítására, de kiemelkedő jelentőségű, hogy arculatát, szemléletét is az új koncepció irányába formáljuk, azok megvalósítására alkalmassá tegyük.

Fontos tényező, hogy a többpártrendszer viszonyai között a szocialista pozíciók és az alkotmányos, törvényes rend védelmének biztosításához, a szolgálati egység megőrzéséhez a meglévő pártállás, párthoz tartozás feladása nélkül, pártszervek és szervezetek a biztonsági szolgálaton belül megfelelő átmeneti időszak közbeiktatásáig működhessenek. Ugyanakkor a jelenlegi helyzetet és a kibontakozás folyamatát figyelembe véve, fontos, hogy az MSZMP kiemelt figyelmet fordítson a speciális szolgálatra. Véleményünk szerint az MSZMP-nek arra kell már most felkészülni, hogy a politikai szervező és nevelő munkát a testület területén kívül kell hogy megoldja tagjai számára."

A BM belső állambiztonsági szolgálata struktúráját a fentieknek megfelelően új belső tagozódással javasolta a *Jelentés* megújítani.¹⁰³

¹⁰³ A hírszerző és az elhárító szolgálat itt javasolt szabályozása (a fentiekben tárgyalt III/III. csoportfőnökség kivételével) a következő:

I. Hírszerző Szolgálat (III/I. Csoportfőnökség)

A hírszerző munka tartalmában, irányultságában, külső és belső feltételeiben az elmúlt években minőségi változások mentek végbe, amelyek kikényszerítik a tevékenység új alapokra helyezését.

- Ennek megfelelően előtérbe kell állítani klasszikus funkcióit, az információszerezést és feldolgozást, az aktív intézkedéseket, különös hangsúlyt a politikai és a tudományos, műszaki és gazdasági hírszerzésre. Cél a nemzeti érdekeket szolgáló védett (titkos) külföldi információk megszerzése alapvetően titkosszolgálati eszközökkel, ezen információk elemzése és feldolgozása, majd továbbítása a döntéshozatal szintjére.
- Emellett külföldön a maga sajátos eszközeivel nemzeti érdekeinknek megfelelő pozitív hatású befolyásoló tevékenységet végez.
- A hírszerzés szolgálati ágakra tagozódik (politikai, katonapolitikai, tudományos-műszaki, gazdasági, ellenséges speciális szolgálatok elleni). Tájékoztató tevékenységének szervesen kell csatlakozni a döntéshozatali folyamatokhoz. Ez biztosítja az információáramoltatás operativitását, az információk objektivitását, a tényleges igények közvetlen és torzításmentes eljutását.
- Az egyes szolgálati ágak állományának mind jelentősebb hányadát a szakmai, szolgálati jellegüknek megfelelő társadalmi közegbe, intézményi szférába kell beépíteni. A szolgálati ágak a meglévő fedett bázisok bővítésével és újak létrehozásával integrálhatják magukat a polgári-szakmai intézményi közegekbe.
- A hírszerzés a magyar külpolitikai és külgazdasági prioritások által meghatározott irányokba végezze tevékenységét, és a Magyar Népköztársaság alapvető kül- és belpolitikai érdekeit jelentősen sértő, szándékait, törekvéseit akadályozó országok ellen alkalmazza fő erőit.
- A hírszerzés hazai és külföldi bázison dolgozik. Hazai és nemzetközi pozícióit, azok elhelyezkedését és mozgását az alakuló, változó politikai helyzetben a hírszerzéssel szemben jelentkező igényekhez kell folyamatosan igazítani.
- A nemzetközi együttműködést (információcsere, közös technikai fejlesztés) folytatni kell. De következetesen érvényesítenünk kell a kölcsönösséget és az egyenrangú partneri viszonyt. Az együttműködés semmilyen formában sem sértheti nemzeti érdekeinket.

A hírszerzés új koncepciójának érvényesítésére javasolt korszerű struktúra kialakításának folyamata és megoldási lehetőségei:

- 1.) Az átmeneti időszakban a szervezet megmarad jelenlegi irányítási keretében, ugyanakkor a legszükségesebb belső szervezeti reformok elvégzi, és megkezdí a hírszerző tevékenység elvi, tartalmi és munkamódszerbeli modernizálásának kimunkálását.
- 2.) Az ország politikai, társadalmi és gazdasági kibontakozási folyamatában célszerű megvizsgálni a szervezeti önállósodás lehetőségeit, illetve megvalósíthatónak tűnő változatait.
 - a.) A társadalmi politikai átmeneti időszak tapasztalatainak folyamatos értékelése, elemzése alapján – a stabilizált viszonyok talaján – a hírszerző szolgálatnál egy szervezeti önállósodási folyamat elemeinek és ütemezésének kidolgozása. Ennek eredményeként a hírszerző szolgálat a Belügyminisztériumon belül a belügyminiszter közvetlen felügyelete alatt végezné munkáját.
 - b.) A konszolidációs folyamat befejezése után felmerülhet egy demilitarizált polgári szervként működési szisztémára történő áttérés, illetve felmerülhet megoldásként a Magyar Köztársaság két hírszerző szolgálatának – az MNVK-nak és a BM hírszerző szervének – megfelelően kidolgozott cél- és feladatrendszerrel történő összevonása és célirányos felügyeleti rendszerének kimunkálása is.

II. Elhárító Szolgálatok (III/II., III/III., III/IV. Csoportfőnökségek)

1.) Kémelhárító Szolgálat (III/II-es Csoportfőnökség)

Az ellenséges hírszerző – speciális szolgálatokra orientált, az állam biztonságát veszélyeztető tevékenység megelőzését, felderítését végző apparátus.

Az operatív helyzetben tapasztalható folyamatok, tendenciák alapján indokolt a kémelhárító szolgálatnak a jelenleginél korszerűbb szemléletű és szervezeti, a titkosszolgálati törekvésekhez folyamatosan igazodó profiltisztább működtetése a következő főbb feladattípusokba:

- a.) Rendeltetésének megfelelően – a hírszerző és a belső biztonsági szolgálatokkal való együttműködést hasznosítva – képes legyen az idegen speciális szolgálat jelenlétét felderíteni, tevékenységét meg-

„Belső Biztonsági Szolgálat (III/III. Csoportfőnökség)

A belső biztonsági szolgálat az alkotmányos, a törvényes rend szempontjából alapvető biztonsági érdekek szférájába tartozó területek védelmét foglalja magába.

Fő feladatai:

- Az alkotmányos, a törvényes rend ellen fellépő erők elleni tevékenység, a terror-diverzióval való belső fenyegetés, rendkívüli események és ilyen cselekvések előkészítésére, tervezésére, végrehajtására, erre való szövetkezésre utaló tervek, személyek, csoportok, alakulatok felderítése, és a terror-diverziós cselekmények megfelelő ellenintézkedésekkel történő akadályozása.
- Az alkotmányos hatalom és intézményrendszere, az ország nem gazdasági jellegű infrastruktúrája védelmének megszervezése. A Büntető Törvénykönyvben az állam elleni bűncselekmények közé felvett, abba ütköző törvényellenes erők elleni fellépés.
- A pluralista viszonyokkal együtt járó szerveződések, pártok, egyesületek, szervezetek társadalmi konszenzust elősegítő tevékenységét alkotmányellenes elképzeléseik érdekében felhasználni kívánó személyek és csoportok, valamint a nemzetközi téren működő szélsőséges erők bázisépítő, -kialakító tevékenységének felderítése, naprakész értékelése és elemzése, akadályozása.

A fentiekből következően megszüntetjük a szolgálat eddigi ifjúságvédelmi vonalát, és így a tevékenység a jövőben csak az ORFK feladatkörébe tartozik.”¹⁰⁴

Az Állambiztonsági Vizsgáló Osztály (III/I.) munkájában főként a szervezéstechnikai szempontok fokozottabb figyelembevételét javasolta, de a Szakszolgálatok (operatív-technika, külső figyelés, levéllenőrzés, operatív információ [hanginformáció] feldolgozása, rádióelhárítás) vonatkozásában már az emberi jogi aspektusok is szóba kerültek:

„A törvényességi követelmények egyértelműen indokolják, szükségessé teszik, hogy az operatív felderítést és a vizsgálatot szervezetiileg és felügyelet oldaláról elkülönítsük, önállóak legyenek. Ez a struktúra az állambiztonsági szolgálatnál eddig is érvényesült,

előzni, akadályozni, megszakítani, az e tevékenységet kifejtőket távol tartani, kiszorítani és saját érdekeinek megfelelően befolyásolni.

Célként kell kitűzni az ellenséges hírszerző bázisokba történő beépülést, külföldön lévő objektumaink és állampolgáraink védelmét.

- b.) Hatékonyabban és célirányosabban kell megszervezni a Magyar Népköztársaság nemzetgazdasága stratégiai fontos – hírszerzésre, titkosszolgálati tevékenységre érzékeny – területeinek, centrumainak védelmét.

E folyamatba foglalva meg kell vizsgálni és ki kell munkálni, hogy a jelenlegi népgazdaság védelmi funkció megszüntetésével milyen tevékenységet, védelmi területeket célszerű átadni az ORFK gazdaság-védelmi szervének. [...]

- 3.) Katonai Elhárító Csoportfőnökség (III/IV. Csoportfőnökség)

A biztonsági szolgálat tevékenység profilizálása, racionalizálása végett célszerűnek és szükségesnek tartjuk – részletes kellő mélységű elemzés alapján – megvizsgálni, hogy ez a tevékenység mind a feladat, mind funkció oldaláról kellő pontossággal szabályozott módon a Magyar Néphadsereg szervezetébe integrálódjon, vagy a jelenlegi szervezeti keretben a Néphadsereg korszerűsítését követő racionalizálással működjön tovább. A BM Határőrség belső biztonsági szolgálatát e döntésnek alárendelten kívánatos rendezni.” Lásd: 100. sz. jegyzet.

¹⁰⁴ A III/III-as Csoportfőnökségnek a Belső Biztonsági Szolgálat 1989. augusztus 15-i rendkívüli országos értekezletéről szóló 1989. augusztus 18-i keltezésű Emlékeztetője már nem csupán az ifjúsági vonal, de az egyházi reakció elhárítását és a kulturális terület védelmét is megszüntethetőnek tekintette. A többi osztályról ekkor nem esett szó. Lásd BM III/III. csoportfőnökség. 11-5340/1989. i. sz.; Nyt. sz.: 7-1-145/1989. Az Emlékeztető facsimiláját közli HORVÁTH JÓZSEF: *A tábornok vallomása*. I. m. 319. p.

de tekintettel a szükségtelen párhuzamosságra indokoltnak tartjuk az állambiztonsági és bünyügyi vizsgálati szervek egységes vizsgálati osztályba történő összevonását.”

[A Szakszolgálatok] „Továbbra is ellátják a Belügyminisztérium bűnüldöző tevékenységét végző – bünyügyi és belbiztonsági – szerveinek az igényeit. A jogállamiság követelményei szerint – szigorú törvényességi alapon – szűkítik az állampolgári jogok szféráját érintő telefonlehallgatást és levéllelőrzést.”

Végül a *Jelentés* a struktúra és a szolgálat-munkaszervezési átalakítások feladatait két ütemben tartotta megvalósíthatónak:

„1. A katonai elhárítás esetleges Magyar Néphadseregbe történő integrálásának megvizsgálása és eldöntése, a BM Vizsgálati Osztály létrehozása, a népgazdaság és ifjúságvédelmi tevékenységnek az ORFK szervezetébe történő átrendezése.

2. A hírszerzés, a kémelhárító szolgálat és a belső biztonsági szolgálatnak az új koncepcióra, feladatokra, irányokra történő beállítást a folyamatos munka menetében az új törvények megalkotásával összhangban célszerű végrehajtani. A struktúra és a szervezeti igazításokat, a területi szervek irányába történő decentralizálást, a zavartalan működést biztosító új feltételrendszerek kialakítását követően, folyamatosan végezzük el.”

A *Jelentés* jóval meg kívánta haladni a korábbi szabályozásoknak a jogforrási hierarchiában elfoglalt (pontosabban: módosítani azon kívüli) helyét, főként azokon a pontokon, ahol az alkotmányos rendezés szintjére akarta emelni az állambiztonsági munka felépítésének és működésének alapelveit. Ugyanakkor folyamatosan jelen volt a *Jelentés*ben a szocializmus, illetve a szocialista alkotmányhoz való igazodás, a rá való hivatkozás kényszere is. Ez a helyzet pedig implicite magában hordozta annak lehetőségét, hogy a tárgyalások során vagy az alig megkezdődött politikai átalakulás folyamán egyes célkitűzéseket, követeléseket olyként minősítsenek az állambiztonsági szervek, mint amelyek akár a hatályos, akár a projektált „új típusú demokratikus, szocialista rendszer” alkotmányát veszélyeztetik, azaz alkotmány sértőek. Amikor közel másfél hónappal később – éppen a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások felénél – 1989. augusztus 15-én sor került a Belső Biztonsági Szolgálat rendkívüli országos értekezletére, akkor a fenti kérdésnek – lényegében szemantikai – értelmezésében is állást foglalt a biztonsági szolgálat:

„A politikai szférában zajló mozgások irányukban, tartalmukban és dinamizmusukban is módosultak, s a meghirdetett modellváltás mellett a hangsúly – legalábbis néhány szervezet és a társadalom egyes rétegeinek megnyilvánulásában – a rendszerváltás igényére toldott el. Fentiek figyelembevételével a Belső Biztonsági Szolgálat kikerülhetetlen kötelessége a változások elemzése és viszonyának az új helyzethez történő meghatározása. Pontosán meg kell fogalmazni, hogy – a fő tendencia, a modellváltást, illetve a rendszerváltást célzó programok, valamint az azokat képviselő politikai küzdelme mellett – melyek a társadalmi változásokat leginkább befolyásoló körülmények. Az elemzések elvégzése után működésében és struktúrájában olyan módosításokat kell végrehajtania, melyek hosszabb távon biztosíthatják Magyarország belső rendjének, biztonságának stabilitását, az intézményrendszer, az alkotmányos, demokratikus rend védelmét. A Belső Biztonsági Szolgálat társadalmunk döntő többségével együtt abban érdekelt, hogy egy demokratikus, pluralista, szocialista, de legfőképpen magyar modell valósuljon meg.”¹⁰⁵

3.5. Az ellenségek további módosítására szeptember első felében, közvetlenül a háromoldalú tárgyalások addigi szakaszának lezárását összegző (1989. szeptember 18-i) megállapodás elfogadása előtt került sor. A Belügyminisztérium 1989. június 26-i miniszteri értekezletének¹⁰⁶ döntése értelmében a közigazgatási szakterületek és a BM Titkárság dolgozzon ki javaslatot szeptemberre azzal kapcsolatban, hogy az alternatív szervezetekhez, a különböző pártokhoz milyen legyen a Belügyminisztérium viszonya.¹⁰⁷ A miniszteri értekezlet számára készült Előterjesztés melléklete tartalmazta a legfontosabb ellenzéki szervezetek programjairól és adatairól készített, az 1989. júniusi állapothoz megfelelő összeállítást, de maga a dokumentum is röviden összegzi ezt.¹⁰⁸ (Az anyag bevezető megjegyzése szükségesnek tartja megemlíteni, hogy az „ellenzéki” kifejezést csupán azért használják, „mert e szervek maguk is ezt alkalmazzák”).

Az Előterjesztés úgy vélte, hogy az ellenzék körében nem található átfogó, egységes álláspont a Belügyminisztérium működésére vonatkozóan. Ennek egyik legfőbb okát abban látta, hogy a minisztérium depolitizálásával kapcsolatban generális megoldást bemutató elképzelést csak a Szabad Demokraták Szövetsége publikált. Másoknak az SZDSZ-hez hasonló állásfoglalása nem alakult ki, csupán aktuális rész kérdésekről nyilvánítottak véleményt, ezek egy része is csak egyéni véleményként, nem pedig a szervezetek állásfoglalásaként jelent meg. „Egyeztetett nézeteket a Nemzeti Kerekasztal szakértői bizottsági ülésein és más közös fórumon jelentettek meg. A nyilatkozatok nagy része a jelen helyzet bírálatával foglalkozik. Ebből lehet ugyan következtetni a szerintük helyes megoldás lehetséges útjára, azonban részletekbe menő, kidolgozott koncepcióval ritkán lehet találkozni.” Sorra vette az Előterjesztés az ellenzéki pártoknak a tanácsok központi irányításáról, a határőrségről, a minisztérium pártirányításáról szóló álláspontját, majd az állambiztonsági tevékenység vonatkozásában megállapította:

¹⁰⁶ Ennek az értekezletnek alkalmával adott az állambiztonsági szolgálat vezetője, PALLAGI FERENC egy nagyobb, helyzetértékelő interjút: „1962-ben jutottunk odáig, hogy a szervezetet sikerült teljesen megtisztítani az ávos káderektől. [...] A döntő fordulat tavaly, a pártértekezlet után következett be. [...] Az állambiztonsági szolgálatnak mindinkább nemzetbiztonsági jellegűvé kell válni. 1988 novemberében a BM, így a szolgálat is, kikerült az MSZMP közvetlen irányítása alól. Ezzel az ideológiai alapon szervezett állambiztonsági munka feltételei megszűntek. [...] Külön jogszabály 1974-ig nem foglalkozott az állambiztonsági munkával. Az ekkor született törvényerejű rendelet végrehajtására kormányrendeletet, valamint belső utasítások egész sorát adták ki. Ezek nem nyilvánosan kihirdetett jogszabályok voltak. [...] Már jelenleg is megpróbálunk a többpártrendszer és a koalíciós viszonyok keretei között gondolkodni. Nézetek, eszmék ellen többet nem harcolunk. Fellépünk viszont az alkotmányos, törvényes rend megsértőivel szemben. [...] Vagyis nemcsak a neofasizista csoportosulásokkal kell szembeszállnunk, nem lehetünk elnézőbbek az ultrabalos irányzatokkal szemben sem – ha nem tartják be az alkotmányos játékszabályokat. Az állambiztonságot érintő kodifikációs munkában meghatározó a jogállamiság követelménye. [...] A nemzetbiztonsági munka ellenőrzésében a parlamentnek és kijelölt bizottságának is szerepet kell kapnia. Az ún. titkos eszközök alkalmazását is jogszabályban kell rögzíteni, annál inkább, mivel ezeket a bizonyítékokat a bíróság nem fogadja el. A garanciális rendszerben, különösen az állampolgári jogokat korlátozó intézkedéseknél nélkülözhetetlen az igazságszolgáltatási ellenőrzés.” Nyilvános titkosszolgálatok? *Magyar Nemzet*, 1989. június 26.

¹⁰⁷ A Belügyminisztérium viszonya az ellenzéki pártokhoz és szervezetekhez. Előterjesztés miniszteri értekezletre. 1989. szeptember 7. (BM KI Államtitkári iratok 2-537/1989. i. sz.) Egy nappal korábban Túrós András és Pallagi Ferenc belügyminiszter-helyettesek az Előterjesztés szellemében – bár az arra történő utalás nélkül – adtak tájékoztatást az erőszakos megoldásokat kizáró jogi garanciák megteremtésével foglalkozó I/6-os bizottság 1989. szeptember 6-i ülésén a tárgyalásokon felmerült kérdésekről. A *rendszerváltás forgatókönyve*. 6. köt. 104. sz. dokumentum.

¹⁰⁸ Az 1989-es év korábbi átfogó pártregisztere – amely szintén a Belügyminisztérium információira támaszkodott – öt hónappal korábban készült: Tájékoztató a magyarországi alternatív politikai szervezetekről és mozgalmakról. MSZMP KB Társadalompolitikai Osztály, 1989. április.

„Az Ellenzéki szervezetek az illegálisan (sic!) még mindig pártirányítás alatt álló minisztériumon belül¹⁰⁹ a mai napig is az állambiztonsági szolgálatban látják az MSZMP politikájának legközvetlenebb támaszát. Szerintük tételüket erősíti, hogy éppen az állambiztonság volt az ellenzéki szervezetek és személyek adminisztratív üldözésének legfőbb végrehajtója. A szolgálatot az 1956-ban csak formailag megszüntetett ÁVH-nak a belügybe integrálódott eszmei és jogutódjának tekintik. A tevékenység alatt többnyire nem a hírszerzést és a kémelhárítást, hanem a belső reakció-elhárítást értik. A hírszerzéssel és kémelhárítással kapcsolatban az az állásfoglalásuk, hogy a kettőt szoros szervezeti egységben, külön titkosszolgálatként ki kell vonni a minisztérium kötelékéből, és közvetlen minisztertanácsi vagy parlamenti bizottsági irányítás alá kell vonni. A javaslat elvi alapja, hogy a hírszerzés és a kémelhárítás nem lát el hatósági feladatokat, így a minisztériumba való beépítése idegen testként történt és hat. A belső reakció-elhárítás kérdésében az a véleményük, hogy azt teljes egészében meg kell szüntetni, a belső ellenzék üldözésében részt vett személyeket pedig el kell távolítani a minisztériumból. A szolgálatot mindezek ellenére szükségesnek tartják, megjegyezve azonban, hogy működését magas szintű jogszabály rendezze, és vele szemben erős társadalmi kontroll érvényesüljön.”

Az Előterjesztés a jövőre vonatkozó javaslatai körében első helyen említette: hiba lenne, ha elhinnék, hogy „van olyan módszer, amelynek segítségével az apparátus máról holnapra az egypártrendszer politikai védőbástyájából a törvények ‘szimpla’ végrehajtójává és pártoktól független szakmai irányítóvá válhat”. Nem tartotta sem szükségesnek, sem lehetségesnek, hogy az ellenzéki szervezetekhez fűződő viszonyt részletezze, hiszen „kialakulatlan programjaik mellett aktuálpolitikai magatartásuk, sőt az MSZMP-hez fűződő viszonyuk is gyakran változik”. A folytatható párbeszéd körében kiemelte a konstruktív együttműködést, amely „vitát, s ennek nyomán elhatároló vagy elutasító magatartást, illetve közös platformot és cselekvést is eredményezhet. [...] Elfogadjuk, hogy politikai és társadalmi erőként minősítenek bennünket. Ami abban helytálló, azt nem csak elismerjük, de érvényesítjük is. Ami azonban a programjaikban, felhívásaikban és kiáltványaikban nem reális és nincs összhangban a kötelező jogszabályokkal, azt határozottan visszautasítjuk”.

A Titkársági Előterjesztést véleményező belügyminisztériumi államtitkár¹¹⁰ egyik kiegészítő megjegyzése arra irányította a figyelmet, hogy a Belügyminisztérium kiemelt – a fővárosi kezdeményezésű EKA-nál mindenképpen nagyobb – jelentőséget tulajdonított a vidéken történeteknek.¹¹¹ Az államtitkár ugyanis felhívta a figyelmet arra is, miszerint

¹⁰⁹ Az MSZMP Központi Bizottsága 1988. december 15-i ülésén Németh Miklós miniszterelnök előterjesztése nyomán – A kormányzati munka korszerűsítése – határozatot hozott a fegyveres erők eddigi pártirányításának kormányfelügyelet alá helyezéséről. Ezzel szemben a káderhatásköri lista vonatkozásában csak az 1989. május 8-i határozat helyezte hatályon kívül az MSZMP KB-nak az 1989. július 13–14-én elfogadott hatásköri listáját. (Lásd Az MDP és az MSZMP hatásköri listái. *Társadalmi Szemle*, 1992. 3. sz.) A Titkárság feltehetően úgy akart fogalmazni, hogy az ellenzéki szervezetek „szerint” az illegálisan még mindig pártirányítás alatt álló minisztériumon [...] Az idézett Előterjesztés jelen fogalmazása szerint viszont még 1989 őszén is „illegálisan” pártirányítás alatt állt a Belügyminisztérium. Megerősítésére/cáfolatára nincs dokumentum.

¹¹⁰ A Bálint Tibor (BM Titkárság vezetője) által véglegesített Előterjesztést Földesi Jenő belügyminisztériumi államtitkár véleményezte, aki a május 1-jei felsőszintű vezetői cserék idején került posztjára.

¹¹¹ A Napi Operatív Információs Jelentések közel fele (negyven) foglalkozott az Ellenzéki Kerekasztal vidéki szervezeteivel, miközben mindezekről az EKA alig akart tudomást venni. Kivételek az 1989. május 18-i ülésük, amelyen közleményt fogalmaztak meg a helyi szervezetek megalakulásának üdvözlésére. (Lásd A rendszerváltás forгатókönyve. 1. köt. 23/c. sz. dokumentum; továbbá: BM Állambiztonsági Miniszterhelyet-

„fontos belpolitikai jelentőségű kérdés az is, hogy az egyes központi vélemények, reagálások milyen hatást eredményezhetnek az irányított, illetve felügyelt területi szerveknél, a végrehajtó szolgálatnál. Ennek velejárója az is, hogy a területi szervek alternatív szervezetekkel való tárgyalásairól, együttműködési formáiról a BM illetékes vezetői is időszzerű információkkal rendelkezzenek”.

4. Ellenzéki tervek. Dunagate

4.1. A rendőrség, illetve az állambiztonsági szolgálat kérdésének felsőszintű, politikai megítélése és az operatív munka végrehajtási szintje 1989 közepére egyre távolabb kerültek egymástól. A politikai tárgyalások szereplői – pozícióik eltérő voltából adódóan – más és más verziót alakítottak ki a hatalom koncentrációjának újraszabályozására. Abban nem volt nézetkülönbség, hogy minden államnak elemi szüksége van a főhatalom gyakorlása feltételeinek biztosítására, így az állambiztonsági szervek létjogosultságát komolyan senki sem kérdőjelezte meg. Lényeges eltérés mutatkozott azonban annak a megítélésében, hol kell mindennek elhelyezkednie az állam szervezeti rendszerében, és ami ennél is fontosabb, milyen irányítási-ellenőrzési szisztémával akadályozható meg az állambiztonsági szervezet túlzottan önálló mozgása, másfelől milyen módon lehet kizárni bármilyen pártszándékot, amely ennek monopolizálására törekszik. Szavakban minden javaslat a „jogállamiság” eszményére hivatkozott, ennek azonos fogalmi keretek közötti értelmezésére azonban az átalakulás időszakában nem került sor. Pedig teljesen ellentétes tartalmat nyer a politikai rendőrség kialakítandó szervezeti rendszere és funk-

tesí Titkárság (továbbiakban: BM Áb. Mh. Titkárság) NOU. Ny. sz.: 45-78/96. sz./1989. 96/1. 89.05.19.01.; TH III/III-96-96/1/1989.) Látni kell azonban azt is, hogy a BM szemében az „Ellenzéki Kerekasztal” országosan az alternatív mozgalmak gyűjtőfogalmává lett, függetlenül attól, hogy az ország különböző részein esetleg más elnevezéssel, illetve egészen eltérő pártstruktúrával jöttek létre. A legtöbb jelentés a győri, pécsi, soproni, kecskeméti és a szegedi ellenzéki kezdeményezésekről érkezett a BM III/III. Csoportfőnökségére. Egyik jellegzetes példája ezeknek az az április végi pécsi jelentés, amelyet telefonlehallgatás, valamint titkos munkatársi jelentés alapján állítottak össze:

„F.hó 25-én ANDRÁSFALVI BERTALAN pécsi lakásán regionális jellegű MDF-megbeszélést tartottak, s ott LEZSÁK SÁNDOR az országos elnökség nevében a következőkről tájékoztatta a megjelenteket:

- az MDF megkezdte az előkészületeket, hogy változatlan néven pártként bejegyeztesse magát;
- májusban minden megyében egyeztető tanácsokat kell alakítani a helyi szervezetek vezetőségéből; ha több különböző szervezet működik egy helységben, ellenzéki kerekasztalt kell kialakítani;
- az MSZMP által kezdeményezett politikai egyeztető tanácskozásokon az MDF-szervezetek ne vegyenek részt; – az elnökség kalandorságnak minősíti a debreceni Magyar Demokrata Klub felhívását (május 1–15. Országos Demokrata Napok);
- az MDF magára vállalta Nagy Imre temetésének lebonyolítását, ehhez 3000 rendőrről van szükségük;
- a közeljövőben hazánkba látogató LECH WALESA feltehetően Boglárlellére is el fog menni (ott a háború alatt lengyel menekülttábor volt);
- hazánkban fel kell készülni egy válsághelyzet kirobbanására, amikor a politikai jogok felfüggesztésére is sor kerülhet; a helyi MDF nyilvántartásokat bizalmasan kell kezelni, nehogy egy adott helyzetben megtorlás alapjául szolgáljon.

CZ. J.-né I. ZS., az MDF nagykanizsai vezetőségi tagja másnap a pécsi találkozóról beszámolván említette ismerősének, hogy fel kell készülniük a szükségállapotra is, ezért az MDF okmányokat óvatosan kell kezelniük. Őt-hat napon belül az MSZMP pártcentrum részéről (Grósz-vonal) „pártrend-csinálás” várható – mondta –, vagyis a Münnich-vonalat és a reformkommunista vonalat a centrum teljesen le akarja kapcsolni. Ebből szerinte arra lehet következtetni, hogy az MDF-et is támadás érheti.” BM Áb. Mh. Titkárság NOU. Ny. sz.: 45-78/82. sz./1989. 82/11. 89.04.28.11.; ÁSZTL Somogy megye, Zala megye – 12.82/11/1989.

cióköre, ha a „szocialista jogállamhoz”, vagy a jelző nélküli jogállamisághoz kapcsolódik.

Nem az állambiztonság körében, de közvetve ahhoz is kapcsolódva alakult ki igen korán az egyik legelőkészítettebb alternatív szabályozási koncepció a büntető törvénykönyv vonatkozásában. 1989 elején a Független Jogász Fórum tartott egy tanácskozást a Btk. reformjáról. Elfogadott és nyilvánosságra hozott egy állásfoglalást, amely elsősorban az államellenes bűncselekmények tényállásainak újraértelmezése miatt fontos.

„Büntető törvénykönyvünk átfogó reformra szorul.

Összhangba kell hozni az aláírt és kihirdetett nemzetközi egyezményekben vállalt kötelezettségeinkkel, valamint a piacgazdaság kialakulásával együtt járó új helyzettel, meg kell változtatni továbbá azokat a bűncselekményeket, amelyek a büntetőjogi felelősséget indokolatlanul szélesen vagy értelmezhetetlen fogalmakkal határozzák meg.

Az átfogó reform hosszabb időt igényel, vannak azonban olyan területek, ahol azonnali változtatásra van szükség.

I.

Ilyen mindenekelőtt az állam elleni bűncselekmények területe, ahol a változtatásnál a következő szempontokat kell figyelembe venni:

1. Nem tarthatók fenn azok a bűncselekmények, amelyek korlátozzák a véleménynyilvánítás szabadságát és kriminalizálják a politikai vitákat. Egy demokratikus államban a politikai viták színtere nem a bírói tárgyalóterem, hanem a nyilvánosság.
2. Állam elleni bűncselekményként azokat a cselekményeket kell büntetni, amelyek sértik vagy veszélyeztetik az ország függetlenségét, területi épségét, a demokratikus játékszabályoknak megfelelő alkotmányos rendet, továbbá amelyek az ország felségjelvényeit becsérlik.
3. Ki kell iktatni a tényállásokból a jogilag értelmezhetetlen fogalmakat, mint pl. a gyengítés vagy a szocializmus érdekében kifejtett tevékenység.
4. A társadalmi szervezetek és a közhatalmi jogosítvánnyal nem bíró állami szervek (vállalatok, intézmények) vezető tisztségviselőinek védelme nem lehet az államvédelem feladata.
5. A magánszféra nem tartozik sem az államvédelem, sem a közrendvédelem területére, ezért a családi vagy baráti körben folytatott beszélgetéseket nem szabad kriminalizálni.

E szempontokat figyelembe véve a következő konkrét változtatásokat javasoljuk:

1. *Összeesküvés* miatt a jelenleg fennálló rend békés megváltoztatására való törekvés is büntethető, ha azt legalább két ember latolgatja.

Ehelyett az alkotmányos rend erőszakos megváltoztatására, az ország függetlenségének, területi épségének megsértésére irányuló szervezetben tevékeny szerepet vállaló személyeket kell büntetni, továbbá azt a személyt, aki a hatalom erőszakos megszerzésére, illetve jogellenes, erőszakkal vagy erőszakkal való fenyegetéssel történő megtartására irányuló cselekményt követ el, valamint azt is, aki külföldi kormányt arra törekszik rábírní, hogy Magyarországgal szemben ellenséges cselekményt kövessen el, különösen, hogy Magyarország belügyeibe fegyveresen beavatkozzon.

2. *Lázadás* miatt jelenleg minden 20–25 embert számláló csoportosulás tagjai felelősségre vonhatóak, ha bármilyen formában kifejezik politikai, szociális vagy gazdasági helyzettel kapcsolatos elégedetlenségüket.

Helyette az olyan tömegcsoportosulást kell bűncselekménynek minősíteni, amelynek résztvevői erőszakos cselekményeket követnek el avégett, hogy a legfelsőbb állami szerveket alkotmányos jogkörük szabad gyakorlásában akadályozzák vagy intézkedésre kényszerítsék.

3. Az *izgatás* (és a csaknem azonos szövegű közösség megsértése) nagymértékben alkalmas a szabad véleménynyilvánítás megakadályozására, a politikai viták tárgyalóterembe terelésére. Erősen ideologikus töltetű, jogilag értelmezhetetlen fogalmakat tartalmaz (szocialista meggyőződés, szocializmus érdekében kifejtett tevékenység) és kriminalizálja a magánszférát.

Állam elleni bűncselekményként csak az állami jelképek nyilvános megsértését kell büntetni.

Továbbra is büntetni kell a népek, nemzetiségek, felekezetek vagy fajok elleni gyűlöletet kifejező cselekményeket, de nem az állam elleni, hanem a közrend elleni bűncselekmények között, közösség elleni izgatásként.

A fenti három pontban foglalt bűncselekmények tényállásait a Független Jogász Fórum kidolgozta, és az elkészült szöveget megküldi az Ellenzéki Kerekasztalt alkotó független politikai szervezeteknek és – tájékoztatásul – az Igazságügyi Minisztériumnak.

4. A *merényletet* – az új alkotmány létrehozásáig – hatályon kívül kell helyezni.

Ez a bűncselekmény egy emberölés vagy testi sértés, amelyet – a szocializmus érdekében kifejtett tevékenysége miatt – népképviseleti szerv tagja, állami szervnél vagy társadalmi szervezetnél irányító tevékenységet betöltő személy ellen követnek el.

A szocializmus érdekében kifejtett tevékenység jogilag értelmezhetetlen fogalom. A társadalmi szervezetek, állami vállalatok és intézetek vezetőinek védelme nem tartozik az államvédelem területére. Az ezután visszamaradó személyi körbe tartozók mind hivatalos személynek minősülnek, így őket a törvény egyéb szabályai alapján is fokozott védelem illeti meg.

Az államot képviselő legmagasabb rendű személy (vagy személyek) élete és testi ép-sége elleni támadást – annak motívumától függetlenül – állam elleni bűncselekménynek tekinti a legtöbb ország büntetőjoga, ezért az új alkotmány hatálybalépésével egyidejű-leg és annak megfelelően a merényletet újra kell szabályozni. Az átmeneti időre elegendőnek tűnnek az életet, testi ép-séget és a hivatalos személyt védő tényállások.

5. A más szocialista állam sérelmére elkövetett bűncselekményt hatályon kívül kell helyezni.

Az állam elleni bűncselekmények közé csak a magyar állam ellen elkövetett cselekmények tartoznak. A külföldi államok és képviselőik védelmére – megkülönböztetés nélkül – egy új fejezetet kell alkotni.

6. Az állam elleni bűncselekmények büntetési tételeiből törölni kell a halálbüntetést.¹¹²

¹¹² Közli KUTRUCZ KATALIN: A büntetőjogi és büntetőeljárás szabályok átalakítása. In. *A rendszerváltás forradalmi könyve*. 7. köt. 567–568. p.

A Szabad Demokraták Szövetsége két fordulóban, 1989. március 13-án, illetve április 6-án tartotta meg az első közgyűlését. A Corvin moziban elfogadták a Rendszerváltás programja című, később „kék könyvként” ismertté vált szabaddemokrata programot. A dokumentum külön fejezetet szentelt az erőszakszervezetek depolitizálása kérdéseinek.

Az MSZMP tárgyalási, megegyezési készségét mérlegelve a program megállapítja: ezt csak akkor lehet őszintének, hitelesnek tekinteni, ha a fegyveres testületek jelenlegi státusza lényegesen megváltozik. A hatalom erőszakszervezeti potenciálját olyan mértékűre kell csökkenteni és felügyeletét úgy kell biztosítani, hogy ne legyen számára lehetséges az egész társadalom „rendkívüli állapot-szerű elnyomása”.

Ennek előfeltétele, hogy az állambiztonsági szervezet elkülönüljön a bűnüldöző és közbiztonsági feladatot ellátó rendőrségtől. Az elkülönült állambiztonsági szervezet pusztán nyomozó hatósággá válna, amely önálló karhatalommal nem rendelkezik, letartóztatási joga nincs. Ez még azt is biztosítaná a társadalom számára, hogy az állambiztonsági szervezet létszáma, működési köre belátható, vezetői pedig ismertek legyenek. A fegyveres erők kívánatos politikai semlegessége viszont lehetetlenné teszi, hogy a Munkádsereg, mint politikai alapon szerveződött paramilitáris alakulat fennmaradjon.¹¹³

Az hatalom és az ellenzék gyökeresen eltérő koncepciói nem az egyetlen ellentmondását jelezték e kérdésnek. Az egyébként is túlszabályozott állambiztonsági szervezet ideológiai túlterheltsége miatt nem egyszerűen végrehajtó szervként működött, hanem önmagában véve is – bár korszakonként eltérő intenzitással – részévé vált a proletárdiktatúra politikai rendszerének. Ettől az eszméistől és szereptől – vélhetően egyes vezetők és beosztottak – az eddig ellenséges/ellenzéki minősítésű kategóriák a pártvezetésnek velük áruoló módon összejátszó néhány figurájával közösen igyekeznek megfosztani. Így egymástól gyakran független, ellenmondásos, időnként ellentétes mozgásba kezdtek a politikai szféra különböző törekvései, koncepciói, valamint a szervezeti, parancsnoki szintek végrehajtó-megvalósító tevékenységi formái (mely utóbbi szintek között és ezeken belül is jelentős véleménykülönbségek alakultak ki). Pedig a rendezett átalakuláshoz mindenekelőtt nyugodt társadalmi légkör lenne szükséges.

„Ha a társadalom pluralizálódása során a 'biztonságot' a különböző csoportok a különböző területeken különbözőképpen érzékelik és értékelik, akkor a rendőrségnek a váltakozó kritikával szemben nemcsak 'belső lelki nyugalommal' kellene felvérteznie magát. Ugyanúgy kötelességének kellene érezze, hogy prioritásait és szakmai illetékességéből eredő intézkedéseit úgy indokolja meg, hogy a döntési kritériumok utánajárhatók és politikailag lehetőleg messzemenően konszenzusképesek legyenek.”¹¹⁴

A hazai pluralizálódás folyamatában pedig éppen a fenti két pillére hiányzott a rendőrségnek: a „belső lelki nyugalom” és a konszenzusképesség. Fokozottan igaz ez az olyan átpolitizált rendőrség esetében, amelynek testülete egészében a pártállami ideológia jegyében szocializálódott és a rendszerváltás során egyszerre került politikai, erkölcsi, szakmai és nem utolsósorban legitimációs válságba.¹¹⁵ 1989-ben a hirtelen sokszereplőssé vált hatalmi játszmában az egyébként is túlpolitizált rendőrség speciálisan hatalmi jellegű részlege, az állambiztonság került – érthetően – súlyos krízisbe. Ugyan-

¹¹³ A vonatkozó fejezetet Kőszeg Ferenc, Magyar Bálint, Pető Iván, Szabó Miklós és Tölgyessy Péter állította össze. In: *A rendszerváltás programja*. I. m.: 73-74. p.

¹¹⁴ MURCK, MANFRED: Rendőrség, állampolgárok és politika a pluralista demokráciában. *Rendészeti tanulmányok*, 1994. 4. sz. 16. p.

¹¹⁵ Lásd FINSZTER GÉZA: A rendszerváltás és a rendőrség. In: *Rendőrség és társadalom. A rendszerváltás magyar rendőrsége*. Budapest: Hanns Seidel Alapítvány, 1993. 10-27. p.

akkor e válság feldolgozására tett esetleges elképzelések köréből az ellenzéknek – de olykor a politikai vezetésnek is – fel-felrémlt az erőszakos rendteremtés víziója.¹¹⁶ Az Ellenzéki Kerekasztal javaslatára nem véletlenül került be a Nemzeti Kerekasztal önálló munkabizottságban megtárgyalandó témakörei közé az erőszakos megoldásokat kizáró jogi garanciák megteremtésének kérdése.¹¹⁷

A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások során többnyire sikerült a diskurzust a racionális párbeszéd keretei között tartva a jogállamiság értékeinek megfelelő kompromisszumos alapelveket kidolgozni – bár ez az állambiztonsági szervek alkotmányos helyzetének rendezésére csak részben igaz.

A rendőrség/állambiztonság kérdéseit illetően az MSZMP koncepciója szinte mindig az volt, hogy az állam biztonságának védelmét továbbra is a rendőrség lássa el. Az ellenzék viszont úgy vélte, erre külön intézményt kell létrehozni a Minisztertanácsnak alárendelve. Ebben a kérdésben a felek – az alkotmánymódosítással foglalkozó I/1-es bizottsági üléseket követően – az 1989. szeptember 11-i középszintű politikai egyeztető bizottsági ülésen sem tudtak megállapodni. Tölgyessy Péter ekkor kifejtette: Az ellenzéknek az a határozott véleménye, hogy a normál rendőrségi feladatoktól el kell különíteni a politikai jellegű cselekmények rendészeti jellegű kivizsgálását. Indoklásképpen a következőkre hivatkozott:

„Először is ez egy nemzetközileg szokásos gyakorlat. Az országok túlnyomó többségében a normál rendőrségi munkától nagyon határozottan elkülönül az úgynevezett államvédelmi munka. Ennek az oka az, hogy itt a politikával határos területről van szó, mely rendkívül szorosan csatlakozik a politikai pártok, parlament működéséhez, és ezért ez különleges garanciákat követel. Meg kell mondani, hogy ezt a kifejezést sem használják ma már, hogy államvédelem, állambiztonság, nagyon sok országban rossz emlékű jelentéstartalmai vannak. Például Németországra hadd utaljak, ahol az ottani államvédelmi szerv elnevezését is megváltoztatták, és az egész irányítási módszerét is megváltoztatták, hiszen a rossz emlékű Gestapo nagyon rossz emléket hagyott maga után. Mi a javaslatunk? Német módra legyen egy alkotmányvédelmi hivatal, amely a miniszterelnöknek a felügyelete alatt van, de amely felett az Alkotmánybíróság – amennyiben ennek a felállításában megegyezünk – egy alkotmányossági felügyeletet végez, továbbá a parlament illetékes bizottsága is ezen hivatal felett egy kontrollt gyakorol. Rendkívül fontosnak tartjuk, hogy az állam ilyen irányú tevékenysége felett minél határozottabb és minél több szerv által végzett kontroll legyen, hiszen az intézményes garanciák adhatnak csak valóságos garanciát az állambiztonsági szerveknek a visszaélésével szemben. Ezért az alkotmány vonatkozó szakaszait és mondatait szeretnénk úgy megfogalmazni, hogy ott mint a rendőrség feladata ne szerepeljen a politikai rendőrségi feladat.”¹¹⁸

A középszintű politikai egyeztető bizottság szeptember 15-i ülésén Somogyvári István tolmácsolta az MSZMP véleményét:

„Álláspontunk szerint az állambiztonság vagy alkotmányvédelem elnevezés változhat, egy olyan intézmény, amelynek a továbbfejlesztése mindenképpen napirenden van,

¹¹⁶ Erről Kacziba Antal, az ORFK korábbi bűnügyi főigazgatója így emlékezett vissza egy interjúban: „Nem tagadom, hogy erős kapcsolat állt fenn az MSZMP egy bizonyos szánya, a rendőrség, az elhárítás és a Munkásőrség között. De abszolút kisebbségben voltak.” Elhajtottak és túléltek. Bossányi Katalin interjúja KACZIBA ANTALLAL. *Mozgó Világ*, 1999. 11. sz. 86. p.

¹¹⁷ Lásd A Nemzeti Kerekasztal résztvevőinek megállapodása a tárgyalások témaköreiről és munkarendjéről. 1989. június 21. In: *A rendszerváltás foratókönyve*. I. m.: 2. köt. 138–139. p.

¹¹⁸ Lásd *A rendszerváltás foratókönyve*. 4. köt. 323. p.

Az MSZMP-nek ebben az álláspontja az, hogy a közeljövőben valószínűleg erre sor fog kerülni, de addig, amíg a munkálatok megfelelően el nem kezdődnek, amíg a körvonalai ki nem alakulnak annak, hogy pontosan milyen hatáskörrel, milyen szervezeti rendszerben működjön ez a szervezet, véleményünk szerint az alkotmány szintjén nem lehet olyan módosítást végrehajtani, ami meghatározná a további jogalkotói és szervezési munkát. Ezért mi elvileg nem zárkozunk el ennek az intézménynek az átalakítása elől, de az alkotmánybeli szabályozás kérdésében azt javasolom, hogy fogadja el mindkét tárgyaló fél a javaslatunkat, és ne kössük meg a további jogalkotó munkában a jelenlegi vagy a következő parlament kezét.”¹¹⁹

Viszontválaszában Tölgyessy Péter reagált az MSZMP által felvetettekre:

„Az Ellenzéki Kerekasztal nagyon jól tudja, hogy az alkotmány szintjén ezt a kérdést egyszer s mindenkorra, végérvényesen eldönteni nem lehet. A mi javaslatunk arra vonatkozott, hogy az alkotmány szövege afelé vigye el a jogalkotót, illetve a rendőrség ügyében döntő szerveket, hogy a rendőrség intézményéből az államvédelmi rendőrség kikerüljön. Ennek többféle megoldása lehetséges. Elképzelhető olyan megoldás is, hogy a belügyminiszter felügyelete alatt marad továbbra is az államvédelmi rendőrség. Az volna a kérésünk az MSZMP felé, fontolja meg még egyszer, hogy egy olyan típusú alkotmányszöveg vonatkozzék a rendőrség szabályozására, amely ebbe az irányba vinné a további fejlődést.”

Végül az ellenzék azt javasolta: az alkotmánymódosítás olyanformán történjen, hogy később lehetőség legyen az államvédelmi szolgálatnak a kivonására a rendőrség intézményéből. A konszenzusos szöveg a következő lett: „A rendőrség alapvető feladata a közbiztonság, valamint a belső rend védelme. A rendőrséggel és az állam biztonságával összefüggő részletes szabályokat alkotmányerejű törvény határozza meg”.¹²⁰

Természetesen nem egyszerűen a nyilvánosan zajló, és egyre hevesebb viták okozták az államvédelmi szervek elbizonytalanodásához. A korábban a legtitkosabb körülmények között működő rendszer körül megsokasodtak a találgatások, és a sajtó is alkalmat talált ebben a helyzetben a kiszélesedő nyilvánosság piacának kiszolgálására. A közvélemény előtt az egyébként valóban politikailag irányított, de egyébként rendvédő rendőrség összképe könnyen összeemosódott az „igazi” politikai rendőrség képével. Ez a rendőrség belső viszonyaira úgy hatott vissza, hogy „értelmetlen rivalizálást alakított ki a rendőrség és az elhárítás meghatározott egységei között. [...] Ez [...] a meglehetősen összezavarodott, erkölcsileg szétzilált állományt még inkább elbizonytalanította, s mivel érezték a velük szembeni, akkor már nyilvánosan is megfogalmazott köznapi és politikai ellenérzést, tömegesen léptek ki a testületből”.¹²¹

Az ellenzék gyanakvását és tartózkodó álláspontját mindvégig meghatározta a szemben ülő tárgyaló felek szemlátomást ambivalens szerepe. Az, hogy a vitahelyzetben elfoglalt mellérendelt és egyenjogú pozícióját bármikor felcserélhette a hatalom monopóliumával rendelkező hatalomgyakorlóval. Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy nehezen – csak az 1989. augusztus 29-én tartott ülésen – sikerült megegyezésre jutni a törvény vagy hatósági rendelkezés elleni izgatás tényállásával kapcsolatban. A törvény akkor hatályos megfogalmazása ugyanis nem zárta ki egy olyan értelmezés lehetőségét,

¹¹⁹ I. m.: 425. p.

¹²⁰ I. m.: 426. p. – Az itt elfogadott szövegváltozat érdemi változtatás nélkül épült be az Országgyűlés által 1989. október 18-án módosított alkotmányba. Lásd: 1989. évi XXXI. törvény az Alkotmány módosításáról. 40/A. § (2) bekezdés.

¹²¹ Lásd *Elhajtottak és túléltek*. I. m. 87. p.

amely alapján bármely jogszabályt vagy hatósági rendelkezést nyilvánosan és erőteljes szavakkal bíráló személyt el lehetett ítélni.¹²² Végül itt is sikerült egy olyan szövegben megállapodni, amely kizárta a mégoly erős bírálat büntethetőségének lehetőségét is.¹²³

Egy tíz évvel későbbi visszaemlékezés szerint „volt abban valami pikáns, hogy miközben egy asztalhoz ültek velünk, lehallgatták a telefonunkat és helység-ellenőrzés útján szereztek információkat a megbeszéléseinkről, majd másnap ott volt előttük a beszámoló az ellenzéki találkozókról”.¹²⁴ Mindehhez természetesen az állambiztonsági szerveknek szükségük volt arra a fikcióra, amely a hagyományos ideológiát kiszolgálva mellékesnek és mintegy átmenetinek tekintette a politikai élet felszínén zajló „jelentéktelen” változásokat.

4.2. Ahogyan a büntető törvénykönyv megvitatása csak periférikusan érintkezett az állambiztonság újraszabályozásának a kérdéseivel, hasonlóképpen másodlagos – de nem elhanyagolható – jelentőségű volt a fegyveres erők reformjának a problémaköre. A tárgyalások egyik legérzékenyebb pontja valóban a fegyveres erők jogállásának szabályozása volt. Az átmenet békés jellegének biztosításával a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások során – amint ez korábban már kiderült – külön munkabizottság, az I/6-os foglalkozott, ám a döntő viták az alkotmány szövegének fogalmazásakor, az I/1-es bizottságban merültek fel.

Az MSZMP eredetileg csupán a hadiállapot definícióját kívánta pontosítani, és a rendkívüli állapot idején feloszló Országgyűlés jogállásának rendezése mellett a köztársasági elnök jogosítványait kívánta meghatározni. Eszerint, ha az Országgyűlés a rendkívüli állapot kihirdetésében akadályoztatott, és ezt a tényt a parlament elnöke, a kormányfő és az Alkotmánybíróság elnöke megállapítja, az államfő jogosult a rendkívüli állapot kihirdetésére. Rendkívüli állapot idején ő lesz – a javaslat által egyébként nem szabályozott – Honvédelmi Tanács elnöke és a fegyveres testületek főparancsnoka.¹²⁵

Az Ellenzéki Kerekasztal ezzel szemben a fegyveres erők és a rendkívüli állapotok minél részletesebb szabályozása mellett érvelt. Alkotmányi szinten kívánta rögzíteni, hogy a honvédség – tehát nem az addigi elnevezéssel élve: néphadsereg – feladata a haza katonai védelme; rendkívüli helyzetekben is csupán az alkotmányos intézmények, illetve az állampolgárok demokratikus szabadságának védelmében vethető be – azaz, az állampárt érdekében nem. Az ellenzék eredetileg a köztársasági elnököt semmilyen hadsereggel kapcsolatos jogosítvánnyal nem akarta felruházni, főparancsnoknak és a

¹²² Az izgatás alapesete a következő volt:

„148. § (1) Aki mások előtt aztért, hogy

a) a magyar nemzet vagy valamely nemzetiség,

b) a Magyar Köztársaság alkotmányos rendje, c) a Magyar Népköztársaság szövetségi, barátsági vagy együttműködésre irányuló egyéb nemzetközi kapcsolata,

d) valamely nép, felekezet vagy faj, továbbá – szocialista meggyőződésük miatt – egyes csoportok vagy személyek ellen gyűlöletet szítson, ennek felkeltésére alkalmas cselekményt követ el, büntetett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

¹²³ A megváltoztatott szövegrész a következőképpen szól: „Aki nagy nyilvánosság előtt, a köznemesség megzavarására alkalmas módon törvényt vagy más jogszabályt, avagy a hatóság rendelkezése ellen általános engedetlenségre uszít, büntetett követ el.” Lásd az 1989. október 15-e után hatályos Btk. 268. §-át.

¹²⁴ KÓNYA IMRE, a Független Jogász Fórum megszervezőjének interjúja, riporter Bocskay Zsolt. *Népszava*, 2000. február 22.

¹²⁵ Ezzel az elképzeléssel egybeesik az Igazságügyi Minisztérium május 29-i javaslatának 3. § (2) bekezdésének h) pontjának első fordulatát: „háború, háborús veszély vagy az ország biztonságát veszélyeztető helyzet esetén kihirdeti a rendkívüli állapotot”. Lásd *A rendszerváltás forgatókönyve*. 6. köt. 80. p.

rendkívüli állapot idején felálló Honvédelmi Tanács elnökének a miniszterelnököt képviselték el. Két rendkívüli helyzetet vázolt fel az ellenzék tervezete: külső fegyveres támadás idején az Országgyűlés védelmi helyzetet, zavargások vagy elemi csapás idején feszült helyzetet rendelhet el. Ha a külső támadás, vagy az elemi csapás bekövetkezett, az államfő is kihirdetheti a rendkívüli állapotot. Belső zavargások esetén azonban erre csak az Országgyűlésnek lett volna joga.¹²⁶

Konszenzusra jutottak a felek arról, hogy önálló fejezet szabályozza a fegyveres erők jogállását. Az augusztus 21-i MSZMP-tervezet e kérdésben néhány eltéréssel, illetve pontosítással elfogadta az ellenzék szövegtervezetét.¹²⁷ Munkabizottsági konszenzus született arról, hogy az alkotmány pontosan szabályozza, mikor lehet bevetni a hadsereget belföldön, illetve arról, hogy nem csupán idegen csapatok tartós magyarországi állomásoztatásához kell a parlament előzetes jóváhagyása, hanem minden csapatmozgáshoz.¹²⁸ A legtöbb vitát e fejezetről az váltotta ki, vajon az állambiztonság fenntartása a rendőrség feladata legyen-e. Végül csak a tárgyalások végén fogadta el az MSZMP, hogy ez ne szerepeljen az alaptörvényben, ám külön törvény számára nyitva hagyta az alkotmány azt a lehetőséget, hogy mégis a rendőrség lássa el ezeket a feladatokat.¹²⁹

Nem fogadta el viszont az állampárt az ellenzék azon javaslatát, hogy az alkotmányban szabályozott fegyveres testületeken kívül ne működhesen más ilyen szervezet az országban. Ehelyett – nem kompromisszumként, hanem minimum-megoldásként – az alaptörvénybe iktatták, hogy az egyesülési jog alapján politikai célt szolgáló fegyveres testület nem hozható létre – azaz a már meglevő ilyen testületek nem alkotmányellen-

¹²⁶ Lásd *A rendszerváltás forгатókönyve*. 6. köt. 114. p.

¹²⁷ Az Ellenzéki Kerekasztal nevében Tölgyessy Péter nyújtott be alkotmánymódosító javaslatot, amelynek szövege a következő volt:

"40/A. §

(1) bek. A magyar honvédség kötelessége a haza katonai védelme.
(2) bek. A rendőrség feladata a belső rend és közbiztonság biztosítása.
(3) bek. A Magyar Köztársaságban a honvédségen és rendőrségen kívül más fegyveres erő nem működhet. Alkotmányellenes az akárcsak politikai célt szolgáló fegyveres testület létrehozása és működtetése.

40/B. §

(1) bek. A honvédség főparancsnoka a miniszterelnök.
(2) bek. A honvédség és a rendőrség felett egyetlen politikai párt sem rendelkezhet.
(3) bek. Aktív szolgálatban álló hivatásos katoná, rendőr politikai pártokba való belépésére a törvény korlátokat állapíthat meg.

40/C. §

(1) bek. A honvédség és a rendőrség létszámának, költségvetésének teljes részletességgel, szervezésüknek alapvetéseiben az állami költségvetésben szerepelniük kell. A honvédség és a rendőrség működését az Országgyűlés illetékes bizottsága folyamatosan ellenőrzi.
(2) bek. A honvédség csak az Országgyűlés előzetes hozzájárulásával lépheti át az államhatárokat.
(3) bek. Az alkotmányos állami szervek az alkotmányos intézmények, illetve az állampolgárok demokratikus szabadságának védelmére, vagy feszült helyzetben igénybe vehetik a honvédséget. Az alkotmányos állami szervek elemi csapás vagy szerencsétlenség esetén törvényben szabályozott módon kérhetik a honvédség fegyver nélküli segítségnyújtását.
(4) bek. Az ország területén idegen fegyveres erők kizárólagosan az Országgyűlés előzetes hozzájárulásával tartózkodhatnak.
(5) bek. A honvédelmet érintő államközi szerződéseket és nemzetközi kötelezettségvállalásokat törvényben kell megerősíteni és nyilvánosan kihirdetni."

Közli *A rendszerváltás forгатókönyve*. 6. köt. 631. p.

¹²⁸ Az 1/1-es munkabizottság 1989. augusztus 21-i ülésének jegyzőkönyve. *A rendszerváltás forгатókönyve*. 6. köt. 120–124. p.

¹²⁹ Lásd *A rendszerváltás forгатókönyve*. 4. köt. 426. p.

sek. A munkásőrség feloszlatása végül felkerült az EKA „alá nem író” pártjainak népszavazási követelései közé, ám az Országgyűlés végül egyszerű törvényben rendelkezett a párhadsereg megszüntetéséről.¹³⁰

A rendkívüli állapotok szabályozása hosszabb egyeztetést vett igénybe, a munkabiztonságban megállapodott az ellenzék és az állampárt.¹³¹ Ezen túl az ellenzék a rendkívüli állapotok differenciált szabályozására törekedett, mindenekelőtt el kívánta határolni a külső támadást a belső zavargásoktól. Szövegszerű javaslatát már július során megtette, ekkor ostromállapotról és feszült helyzetről beszélt, majd szeptemberben a rendkívüli állapot és a szükségállapot kifejezéseket használta, ezt az MSZMP elfogadta.¹³²

Miután az ellenzék pártjai – elsősorban Antall József nyomására¹³³ – elfogadták, hogy a köztársasági elnök legyen a hadsereg főparancsnoka, lényegében technikaivá vált az egyeztetés és igen hamar konszenzus született arról, hogy a Honvédelmi Tanács jogállását részletesen kell szabályozni.¹³⁴ A rendkívüli állapot idején ez a testület gyakorolja az Országgyűlés által ráruházott jogokat, a kormány és az államfő jogkörét. Egyes törvények alkalmazását felfüggesztheti, de ezt az alkotmánnyal és az Alkotmánybíróság működésével nem teheti meg. Elnöke az államfő, tagjai a kormányfő, a miniszterek, a frakciók és a függetlenek csoportjának egy-egy delegáltja, valamint a vezérkari főnök. Szükségállapot idején a köztársasági elnök rendeleti úton vezeti be „a szükséges intézkedéseket.” Lényegi módosításnak tekinthető az ellenzék álláspontjának megfelelően, hogy ha – az Országgyűlés akadályoztatása miatt – az elnök hirdeti ki a rendkívüli vagy a szükségállapotot, a kormányfő, a parlament elnöke és az Alkotmánybíróság elnöke nem csupán az akadályoztatás tényét állapítja meg, hanem a kihirdetés indokoltságát is vizsgálhatta.

Az ellenzék igen korán, az egyeztető tárgyalások megindulását jóval megelőzve felhívta a figyelmet arra, hogy a demokratikus átmenet békés jellegének biztosítására megfelelő politikai feltételrendszert kell kialakítani. 1989. április 19-én, az érdemi tárgyalások mielőbbi megkezdését sürgető nyilatkozattal igyekezett az MSZMP-t tartózkodó

¹³⁰ Lásd 1989:XXX. törvény.

¹³¹ Az ellenzéknek az alkotmány 19. szakasz (3) bekezdésére tett 1989. szeptember 4-én előadott javaslatával az MSZMP később egyetértett.

„h) Ha az országot külső fegyveres hatalom támadja meg, az Országgyűlés kihirdeti a hadiállapotot. Ha külső hatalom fegyveres támadása közvetlenül fenyeget, az Országgyűlés kihirdeti a háborús veszély állapotát. Hadiállapot vagy háborús veszély esetén az Országgyűlés Honvédelmi Tanácsot hoz létre.”

„i) Súlyos erőszak cselekménnyel járó fegyveres zavargások, valamint elemi csapás, tömegkatasztrófa esetén az Országgyűlés kihirdeti a szükségállapotot. Az Országgyűlés akadályoztatása esetén a köztársasági elnök jogosult a hadiállapot kinyilvánítására, ha az országot külső hatalom támadja meg. Szükségállapotot elemi csapás, tömegkatasztrófa esetén a köztársasági elnök is kihirdetheti.

A Honvédelmi Tanács tagjai: elnöke az államfő, tagjai a Minisztertanács elnöke, az Országgyűlés elnöke, a Néphadsereg vezérkari főnöke és az Országgyűlés által megválasztott személyek.”

Az ellenzék javasolta, hogy az alkotmány 40/A. szakasz (2) bekezdése a következőképpen szövegezzék:

„A rendőrség feladata az állampolgárok élet- és vagyonbiztonságának védelme, a bűncselekmények felderítése és üldözése, a közrend és közbiztonság fenntartása, továbbá az ezekkel kapcsolatos igazgatási feladatok ellátása. A rendőrség feladatait és a rá vonatkozó részletes szabályokat külön törvény határozza meg.” Lásd *A rendszerváltás foratókönyve*. 6. köt. 151. p.

¹³² Lásd: Az I/1-es munkabiztonság 1989. szeptember 5-i ülésének jegyzőkönyve. *A rendszerváltás foratókönyve*. 6. köt. 154–156. p.

¹³³ TOLGYESSY PÉTER TÖL idézi Tordai Csaba. Lásd uő: A Harmadik Köztársaság alkotmányának születése. In: *A rendszerváltás foratókönyve*. 7. köt. 492. p.

¹³⁴ A témában feltehetően tárgyalótermen kívüli egyeztetések is folytak, mivel az MSZMP szakértői által készített „nem hivatalos” szövegvariánsok úgy szentelnek egyre nagyobb teret a Honvédelmi Tanácsnak, hogy közben az I/1-es albiztonság nem is tárgyalta a kérdést.

magatartásából kimozdítani.¹³⁵ A késlekedést azért is tartotta az ellenzék aggályosnak, mivel „a katasztrófával fenyegető válság” és a „kormány nyilvánvaló tehetetlensége” mellett egyre inkább növekszik az „erőszakos visszarendeződés veszélye”. A kölcsönös bizalom megerősítésére javasolta a dokumentum, hogy mind az MSZMP KB, mind pedig az ellenzék tegyen hivatalos nyilatkozatot az alkotmányosság követelményeinek feltétlen betartásáról. Emellett az MSZMP-től elvárták azt is, hogy ismerje el az Ellen-zéki Kerekasztal résztvevőit törvényes alapon álló egyenrangú tárgyalófélnak, és nyil-vánítsa ki: semmilyen indokkal nem függeszti fel a politikai jogok gyakorlását.

Ezt a kérdést a meginduló középszintű politikai tárgyalások önálló napirendi pont-jául javasolta az ellenzék. A tárgyalás jegyzőkönyve szerint számos megfogalmazás született ennek a témakörnek a meghatározására¹³⁶. Ilyenek voltak például: „a demokra-tikus átmenet megakadályozásának tilalma”; „biztosítékok a politikai erőszak alkalma-zása ellen”; „erőszak politikai célokra használatának tilalma”; „a politikai viták erősza-kos megoldása elleni garanciák”; „mindenfajta erőszak kiiktatása a hatalmi viszonyok rendezéséből”; „az ellenforradalom elleni garanciák”; „a politikai tevékenység erőszak-mentességének biztosítékai”; „mindenfajta erőszak kiiktatása a hatalmi viszonyok ren-dezéséből”. Végül – Sólyom László javaslata nyomán – „a politikai problémák erősza-kos megoldását kizáró garanciák megalkotása” kifejezés került be a nyilatkozatba. Két hónappal később, amikor megállapodás született a politikai egyeztető tárgyalások téma-köreivel és munkarendjével kapcsolatban, gyakorlatilag ugyanezt az elnevezést kapta az I/6. számú munkabizottság.¹³⁷

A megállapodás az egyes témakörökön belüli további alkérdések meghatározását a munkabizottságok önálló feladatává tette. Az ellenzék kész javaslat-csomaggal érkezett az I/6-os munkabizottság 1989. június 30-i alakuló ülésére.¹³⁸ Mindenekelőtt a tárgyalá-

¹³⁵ Az Ellenzéki Kerekasztal javaslatai az MSZMP Központi Bizottsághoz a tárgyalásokról 1989. április 19. Lásd *Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei*. 1. köt. 914–915. p. – Egykorú közlése: *Magyar Nemzet*, 1989. április 20.

¹³⁶ Lásd *A rendszerváltás forgatókönyve*. 1. köt. 126–127. p.

¹³⁷ A megállapodás „Az erőszakos megoldásokat kizáró jogi garanciák megteremtése” elnevezéssel jelölte az I/6-os témakört illetve az ennek megvitatására létrehozott szakértői bizottságot. Lásd *A Nemzeti Kerekasztal résztvevőinek megállapodása a tárgyalások témaköreiről és munkarendjéről*. 1989. június 21. *Népszabadság*, 1989. június 22.

¹³⁸ Az ellenzék tételesen ismertette azokat a leglényegesebb pontokat, amelyeknek megtárgyalását szük-ségesnek tartták:

- „1.) A politikai egyeztető tárgyalások bármely szintjén részt vevő bizottsági tagok személyes szabadságát védeni kell. Ebben csak az egyeztető fórum plenáris ülésének hozzájárulásával legyenek korlátozha-tók; kivéve a súlyos bűncselekményen való tettenérés esetén.
- 2.) Javasoljuk a munkásőrség megszüntetését.
- 3.) Javasoljuk az állambiztonsági szolgálat elváltását a közbiztonsági, bűnüldöző és igazgatásrend-ezeti feladatot ellátó rendőri szervezettől és az állambiztonsági szolgálatnak közvetlenül a Miniszter-tanács alá rendelését.
- 4.) A fegyveres erők belföldi bevetettségének újra történő szabályozását javasoljuk. Belföldön kizárólag a rendőrség legyen bevethető. Fegyvertelen személyek tömegüntetései esetén – ideértve a betiltott büntetéseket is – ne használhasson a karhatalom emberi élet kioltására szolgáló eszközöket.
- 5.) A fegyveres erők pártirányításának tényleges megszüntetése. Az ebből következő szervezeti és szemé-lyi döntések meghozatala. Az MSZMP KB szervezetében működő honvédelmi, jogi, igazgatási és külügyi bizottság megszüntetését. Ne működhessenek politikai pártok a fegyveres erőknél.
- 6.) A társadalmi béke megbontására irányuló kísérlet esetén válságbizottságot kell létrehozni a jelenlegi politikai tárgyalófelek arányos részvételével. A bizottságot haladéktalanul létre kell hozni, ha erre utaló körülményeket észlelnek, és a bizottság munkájának nyilvánosságát kell adni. A bizottság jo-

sok zavartalansága érdekében felvetették, hogy az annak bármely szintjén részt vevő bizottsági tagok személyes szabadságát védeni kell. Javasolták továbbá a megtárgyalandó kérdések körébe felvenni a munkásörség megszüntetését; az állambiztonsági szolgálat elváltatását a közbiztonsági, bűnüldöző és igazgatásrendészeti feladatot ellátó rendőri szervezettől; az állambiztonsági szolgálatnak közvetlenül a Minisztertanács alá rendelését; a fegyveres erők belföldi bevetetőségének újraszabályozását; a fegyveres erők pártirányításának megszüntetését; a társadalmi béke megbontására irányuló kísérlet esetére válságbizottság létrehozását; a szükségállapot belpolitikai okból történő kihirdetésének tilalmát; az idegen csapatok belföldi beavatkozásának és idegen csapatok segítségül hívásának törvényi tilalmát; a személyi szabadságot korlátozó intézkedések megszüntetését, illetve felülvizsgálatát. Később az ellenzék javaslatainak köre kiegészült az önvédelmi fegyverek visszavonására, valamint az állampolgári jogok szószólója intézményének létrehozására irányuló kezdeményezéssel. Az alapvető cél mindenképpen olyan jogszabályváltozások vagy új jogszabályok kidolgozása volt, amelyek „a lehető legrövidebb időn belül meggátolják a politikai hatalmat abban, hogy a ma még rendelkezésre álló erőszakos szervek bevetésével megfordíthassa a demokratizálódási folyamatot, s meggátolhassa a szabad választásokat”.¹³⁹

Az MSZMP javaslatai eleinte a fogalmi pontosításokra szorítkoztak. Elsősorban a „politikai átmenet”, illetve az „erőszakos megoldások” értelmezését látták szükségesnek. Az előbbire vonatkozóan itt kialakított konszenzus szerint ez 1989. június 10-től, a megállapodás megkötésétől a választásokat követően megalakuló új kormány programjának parlamenti elfogadásáig tart.¹⁴⁰ (Később a középszintű politikai egyeztető tárgyalásokon ez a záró esemény az új parlament megalakulására módosult.¹⁴¹) Hangsúlyozták azt is, hogy az erőszakos fellépésről nem csak a hatalom képviselőiben tárgyaló MSZMP mond le, hanem a másik két oldal képviselői, illetve az általuk képviselt szervezetek is.

Az MSZMP a tárgyaló személyek mentelmi jogával egyetértett, de hozzáfűzte azon kiegészítést is, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás tilalma a politikai egyeztető tárgyalásokon tanúsított magatartásáért az átmeneti időszak után is illesse meg valamennyi résztvevőt. Részükről merült fel a közszolgálatra vonatkozó, már tervbe vett törvény megalkotásának a vitapontok közé történő felvételének igénye is. Nem tekintették viszont az átmenet problémájának, és mint ilyet a bizottság kompetenciájába sorolandónak, a munkásörség kérdését. Ezt ugyanis „stratégiai jellege” miatt egy komplex vizsgá-

gosult tényfeltáró vizsgálat elvégzésére, a vizsgálat eredményeinek nyilvánosságra hozatalára és a megfelelő alkotmányos fórumnak ajánlás megtételére.

- 7.) Szükségállapotot csak természeti csapás esetén lehessen kihirdetni, belpolitikai okból nem. Az Elnöki Tanács ilyen hatáskörének megszüntetésével szükségállapotot, vagy annak megfelelő más rendkívüli állapotot csak az Országgyűlés rendelhessen el. A politikai jogok gyakorlását a szükségállapot nem korlátozhatja.
- 8.) Javasoljuk az idegen csapatok belföldi beavatkozásának és idegen csapatok segítségül hívásának törvényi tilalmát akkor, ha Magyarország nincs más állammal, illetve haderővel hadiállapotban.
- 9.) Példálózva: A rendőri felügyelet, kitiltás és egyéb személyi szabadságot korlátozó intézkedések megszüntetése, illetve felülvizsgálata”

Lásd A rendszerváltás forгатókönyve. I. m.: 7. köt. 555–556. p.

¹³⁹ 1989. június 30-án a bizottság ellenzéki tagjai megbeszélést tartottak, amelyről Emlékeztető készült. Lásd A rendszerváltás forгатókönyve. I. m. 6. köt. 562. p.

¹⁴⁰ Lásd A rendszerváltás forгатókönyve. I. m. 6. köt. 566–567. p.

¹⁴¹ Lásd A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű politikai egyeztető bizottságának 1989. június 26-i ülése. In: A rendszerváltás forгатókönyve. I. m.: 2. köt. 166. p.

lati program, egy nemzetvédelmi koncepció keretében javasolták megvitatni, akár egy nemzeti gárda típusú önkéntes fegyveres testületbe történő átszervezés részeként. Az állambiztonsági szolgálat esetében az MSZMP átszervezés helyett a szervezet működésének nyilvános jogi rendezésére, az operatív eszközök alkalmazásának bírói ellenőrzésére, illetve az ehhez szükséges alkotmányos eszközök megteremtésére, az állambiztonsági szolgálat parlamenti kontrolljára kívánta helyezni a hangsúlyt.¹⁴² A fegyveres erőknél, illetve a munkahelyeken működő pártszervezetek szerepének megítélésében az MSZMP véleménye az volt, hogy ez nem képezi részét az erőszakmentes átmenet garanciáinak, ezért e kérdésben a politikai pártok működésének jogi szabályozásával foglalkozó I/3-as bizottság illetékes.

Augusztus közepére tulajdonképpen csak egyes rendőrhatalósági kényszerintézkedések (a rendőrhatalósági felügyelet és kitiltás, valamint szabálysértések miatt alkalmazott elzárás) felfüggesztéséről született megállapodás, továbbá abban, hogy politikai nézetei vagy politikai magatartása miatt senkit sem lehet előnyben vagy hátrányban részesíteni a munkahelyeken.

A tárgyalások során az I/6-os bizottság vitáiban három kérdés kapcsán mutatkoztak a leglényegesebb nézetkülönbségek: a munkásörtség megszüntetése/átalakítása, a fegyveres erők, az állami intézmények, munkahelyek depolitizálása, valamint a szószóló intézménye körül. Az I/6-os bizottság a munkásörtség vonatkozásában még a szeptember 13-i ülésén is csak abban jutott megállapodásra, hogy „a tárgyalófelek bizalomerosztó intézkedésként fogják fel, ha a munkásörtség megszünteti a fegyveres gyakorlatait, a közrend és közbiztonság védelmében való közreműködését, és fegyvereit a Honvédelmi Minisztérium felügyelete alá helyezi.” Ugyanitt sikerült az ellenzék javaslatára közös álláspontot kialakítani a társadalmi béke megbontására irányuló kísérlet meghatározására.¹⁴³

A politikai egyeztető tárgyalások első szakaszát lezáró 1989. szeptember 18-i megállapodás az I/6-os bizottság munkája nyomán fogadta el a békés átmenet meghatározását, a tárgyalások résztvevői személyes sérthetlenségének biztosítékait, a munkahelyi politikai diszkriminációk tilalmát, a rendőrhatalósági kényszerintézkedések alkalmazásának az átmeneti időszakban történő felfüggesztését. Az I/6-os bizottságtól a tovább folytatandó munka során megegyezést várt a plenáris ülés olyan, még nyitott kérdésekben, mint a közszolgálati törvény, a munkahelyi diszkriminációnak a munka törvénykönyvében történő megtiltása, a munkásörtség átalakításával kapcsolatos kérdések, valamint a politikai kérdések erőszakos megoldásának kizárása.

¹⁴² Témánk szempontjából különösen fontos HOLLÓ ANDRÁS érvelése: „Az EKA igényli az állambiztonsági szervezetrendszer működésére, érvényére vonatkozó adatokat, a rendőrség és a munkásörtség bevetetőségére, hazai alkalmazhatóságára, az egyéni szabadságjogok korlátozására vonatkozóan tartalmazó előírásokat. Az MSZMP szerint ezt nem lehet érdemben tárgyalni. A belső szabályzatoknak, a nyilvános jogszabályoknak való megfelelést akár egy parlamenti bizottság, akár a Legfőbb Ügyészség vizsgálja meg.” Lásd *A rendszerváltás forгатatókönyve*. I. m.: 6. köt. 567. p.

¹⁴³ Az ellenzék javaslata a következő volt: A társadalmi béke megbontására irányuló kísérlet kezelésére a parlament által létrehozandó „biztonsági tanács” hivatott. A társadalmi béke megbontására irányuló kísérletnek minősül a következőkkel:

- A hatalom erőszakos megszerzése, megtartása, vagy kizárólagos birtoklása. Ezek érdekében alkalmazott fegyveres fellépés, ezzel való fenyegetés, vagy erre történő felhívás.
- A törvények tömeges megsértésére való felhívás, kivéve, ha az adott állami intézkedés sértené az 1976. évi 8. tvr.-rel életbe léptetett Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában felsorolt politikai és személyi szabadságjogokat. Lásd: *A rendszerváltás forгатatókönyve*. I. m.: 6. köt. 670. p.

Ezt követően a munkabizottság 1989. november 8-ig még négy ülést tartott. Némiképp eljelenítették ekkor folytatott munkájukat az a tény, hogy az Igazságügyi Minisztérium 1989. szeptember 22-i keltezéssel véglegesítette alkotmánymódosító javaslatát, amely már tartalmazta a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására, illetőleg birtoklására vonatkozó tilalmat, illetve a fegyveres erők és a rendőrség depolitizálására vonatkozó rendelkezéseket.¹⁴⁴ Amikor pedig 1989. október 11-én utoljára került az I/6-os bizottság napirendjére a munkásőrség kérdése, már nyilván végleges formát öltött a munkásőrség megszüntetéséről szóló azon javaslat, amelyet az Országgyűlés október 20-án, mint a XXX. törvényt fogadott el. Nem volt alaptalan az ellenzék rezignáltsága: „Ilyen körülmények között aggályosnak tartjuk, hogy a rendkívüli horde-rejű, már beterjesztett alkotmánymódosítás, az országgyűlési képviselők megválasztására vonatkozó törvényjavaslat stb. megtárgyalása során a konszenzusaink mennyire jutnak érvényre.”¹⁴⁵

Az I/6-os bizottság az indulásakor felvállalhoz képest nem tudta mindenben elérni célját. Ez azzal is magyarázható, hogy a többi politikai munkabizottsághoz képest jóval kisebb mértékben végzett szakjogi munkát. Feladata főként az egypárti hatalmi viszonyok közepette kialakult hatályos jogrendszer politikai és ideológiai egyoldalúságainak felszámolása volt. Az ezekkel kapcsolatos tilalmak felállítása, bizonyos folyamatok, törekvések irányának kizárása szinte negatív jogalkotásúvá tette tevékenységét. Ugyanakkor a tárgyalások stabil hátterét biztosította azzal, hogy folyamatosan dolgozott a résztvevők sérthetlenségének minél hatékonyabb biztosításán; másrészt nyilvánvalóan társadalomlélektani jelentősége is volt egy olyan bizottság működésének, amely feladatául éppen azt tűzte ki, hogy jogi garanciákkal kizárja egy soha nem tapasztalt demokratikus átalakulási folyamatból az erőszakos megoldásokat.

4.3. Az állambiztonság reformjának – egyáltalán nem az I/6-os bizottság sikertelenségéből adódó – elmaradása nem magyarázhatja a Dunagate-nek nevezett politikai botrány kirobbanását, ami viszont – paradox módon – néhány hét alatt több eredményt tudott felmutatni az újrászabályozás körében, mint amennyi az azt megelőző évben született.

Azt láthattuk, hogy a reformfolyamat a Belügyminisztériumban már 1988-ban megindult, 1989 nyarán felgyorsult és külön bizottság is alakult az új szabályozás előkészítésére. A belügyminiszter a kormány kabinet-ülésére (1989. július 3.) előterjesztést nyújtott be „Az állambiztonság kérdéseiről a jelenlegi belpolitikai helyzetben” címmel.¹⁴⁶ A Javaslat az alkotmányos rend védelméről, a törvények betartását állította az állambiztonsági tevékenység fő irányába. A kabinet-ülésen döntés is született a jogszabályi változások előkészítéséről. Ugyanakkor a Belügyminisztériumban nem gondoskodtak az Alkotmánynak megfelelő legsürgősebb változásokról. Elmaradt a belső szabályzatok felülvizsgálata és az új utasítások, parancsok, intézkedések kiadása, a személyi állomány felkészítése az új politikai és jogi helyzetre. Időközben további tervezetek készültek a belső biztonsági szolgálat átalakítására. A reformmunkálatok folytak, de elmaradt a régi rendelkezések felülvizsgálata és módosítása. Vezetői szinten megvoltak az elképzelések a változtatásra, de elmulasztották – 1989. október 23-a után is – a határozott, egyértel-

¹⁴⁴ Lásd 58. sz. jegyzet.

¹⁴⁵ Lásd *A rendszerváltás foratókönyve*. I. m.: 6. köt. 682. p.

¹⁴⁶ Jelentés a bel- és állambiztonság kérdéseiről a jelenlegi belpolitikai helyzetben. Előterjesztés az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottság 1989. június 9-i ülésének napirendjéhez. Lásd passim, különösen 100. sz. jegyzet.

mű, írásban is rögzített intézkedéseket mind az információgyűjtés irányának, mind a módszerek megváltoztatásának területén.

Igaz, hogy Alkotmányt módosító 1989. évi XXXI. törvény 39. § (2) bekezdése 1990. április 30-ig adott haladékot az Alkotmány végrehajtásához szükséges – köztük a rendőrséggel valamint az állam biztonságával összefüggő – törvényjavaslatoknak az Országgyűlés elé terjesztésére, illetőleg a Minisztertanács hatáskörébe tartozó jogalkotási feladatok elvégzésére. A legjelentősebb mulasztás azonban mégis az volt, hogy az új Alkotmány életbe lépésével egyidejűleg az állambiztonsági főcsoportfőnökségnél nem rendelkeztek a belső jogszabályok hatályon kívül helyezéséről, és eltűrték az immár egyértelműen törvénytörtővé vált gyakorlat folytatását. Csak 1989. december végén adott ki dr. Horváth József főcsoportfőnök átirat formájában egy utasítást, amely a szolgálat munkatársait arra kötelezte, hogy ezeket a személyiségi jogokat sértő titkosszolgálati eszközöket csak az Alkotmányba és a Btk-ba ütköző cselekmények esetén alkalmazzák. Horváth István volt belügyminiszter és vezető munkatársai – Pallagi Ferenc volt miniszterhelyettes és Horváth József volt főcsoportfőnök – meghallgatásuk alkalmával többször hivatkoztak arra, hogy számos intézkedésükkel „a békés átmenet ügyét” kívánták elősegíteni, de elképzeléseik bevezetésére idő hiányában már nem került sor.

A Dunagate ügy akkor robbant ki, amikor a Szabad Demokraták Szövetségének és a Fiai Demokraták Szövetségének képviselői 1990. január 5-én feljelentést tettek hivatali visszaélés miatt a Fővárosi Főügyészségen. Azért kívánták a büntető eljárás megindítását, mert a belső biztonsági szolgálat egyik tisztjétől – Végvári Józseftől – tudomásukra jutott, hogy a Belügyminisztérium szervei egyes ellenzéki pártok, valamint ellenzéki politikusok tevékenységéről törvényellenes módon adatokat gyűjtöttek, és ezeket különféle jelentéseikben felhasználták. Feljelentésükhöz csatolták a Belügyminisztérium III/III-7. osztályának 219. számú, 1989. november 10-én kelt napi jelentését, a Graffiti moziban tartott sajtótájékoztatójukon pedig további, hasonló jelentéseket tártak a nyilvánosság elé.¹⁴⁷

A több irányból is megindított vizsgálatok megállapították, hogy a BM III. (állambiztonsági) főcsoportfőnökségének III. (belső reakcióelhárító) csoportfőnöksége rendszeresen folytatott lehallgatásokat a '70-es évek végétől ellenzéki politikusok és aktivisták körében is. 1988. őszétől a szerveződő pártokról „csoport-dossziét” nyitottak; felbontották és ellenőrizték leveleiket. Így például felbontották a Magyar Demokrata Fórum lakiteleki címére érkező leveleket, 1989. október 3-a és 1990. január 5-e között pedig ellenőrizték a Fiai Demokraták Szövetsége Budapest, Molnár utcai irodájának postáját. 1989. december 8-án lehallgatták és jelentésben rögzítették Haraszi Miklós, valamint Csurka István olyan telefonbeszélgetéseit is, amelyek semmiféle összefüggésben nem álltak alkotmányellenes tevékenységgel. Ugyanebben az időben a Tamás Gáspár Miklós lakásán folytatott magánbeszélgetést is rögzítették.

Részletes, pontos adatok az iratmegsemmisítések következtében nem álltak a bizottságok rendelkezésére, de a meghallgatások alapján feltételezhető volt, hogy a Belügyminisztériumban 1989 szeptemberében, illetve 1990. január elején mintegy 1400 dosszié került megsemmisítésre. A belső szabályzatok lehetővé tették, illetve elő is írták a rendszeres, jegyzőkönyvezett iratmegsemmisítést.¹⁴⁸ Ezt indokolta a szinte határtalan adat-

¹⁴⁷ Lásd HAVAS HENRIK – VÉGVÁRI JÓZSEF: *A Cég árulója*. Szféra. Bp., 1990. 140–143. p.

¹⁴⁸ A Központi Irattár szabályozza, irányítja és ellenőrzi a BM. szervek iratselejtezés munkáját. A BM központi szervei iratokat csak az iratselejtezési utasítás alapján a Központi Irattár ellenőrzésével selejtezhettek.

gyűjtési munka, amely eredményének nagy része vagy értéktelen információkat tartalmazott, vagy rövid időn belül elvesztette értékét. 1989. decemberében azonban indokolatlanul nagy arányú iratmegsemmisítés kezdődött a III/III. csoportfőnökségen. Kezdetben csak a valóban elavult iratokat selejtezték, majd azokat, amelyek megtartása az Alkotmány, illetve a Büntető Törvénykönyv változásai következtében törvénysértővé váltak¹⁴⁹, december végére azonban már szinte válogatás nélkül történt az iratmegsemmisítés. Többek között mintegy 1400 személyi anyag került megsemmisítésre, s mire a Katonai Ügyészség a lefoglalásokat megkezdte, már csak négy „élő” dossziét találtak. Pallagi Ferenc volt miniszterhelyettes intézkedése nyomán 1989. december 22-től – félretéve az érvényes előírásokat – a megsemmisített anyagokról nem készítettek jegyzőkönyvet, sőt helyenként megsemmisítették a régi selejtezési jegyzőkönyveket is. Egyes vidéki rendőr-főkapitányságokon az ügyészi lefoglalásokra csak január 15-e körül került sor.

Nem lehetett tudni a számítógépen tárolt adatok sorsáról sem. Az operatív technikai módszerek alkalmazásának gyakoriságára mindenestre utalt az a tény, hogy a belföldi telefonbeszélgetések lehallgatásának engedélyezése egyszerűen osztályvezetői jogkörbe tartozott.

A különféle jelentések tartalmáról és sorsáról a tömegtájékoztatásban különféle tárlatások, eltérő következtetések jelentek meg¹⁵⁰. Az bebizonyosodott, hogy a III/III. csoportfőnökség napi jelentésében olyan információk is szerepeltek, amelyek a személyiségi jogokat sértő módszerek révén keletkeztek. Ezek a jelentések a csoportfőnökség vezetőinek tájékoztatására szolgáltak, és titkos kódolással jelölték az információk forrását is.¹⁵¹ Például a feljelentéshez csatolt, 1989. november 10-én kelt jelentés is ebbe a csoportba tartozott és – forrásként a távbeszélő-lehallgatást is megjelölve – rögzítette Köszeg Ferencnek egy külföldi ismerőseivel folytatott beszélgetését.

A főcsoportfőnökség titkársága – a III/III. csoportfőnökség jelentéseit is felhasználva – napi operatív információs jelentéseket is készített. Ezeket megkapta a belügyminiszter, az államtitkár, az állambiztonsági és a közbiztonsági miniszterhelyettes is. Ez

nek. Csak az ily kiselejtezett iratok értékének 2 %-át fordíthatják – a Központi Irattár javaslata alapján – a selejtezésben részt vevő beosztottak jutalmazására. Ha a Központi Irattár iratselejtezést végez, a jegyzőkönyvet a selejtezés jóváhagyása céljából az illetékes szerv vezetőjének megküldi (területi szerv esetében a BM. Titkárság Vezetőjének). A Központi Irattár köteles megszervezni a BM. szerveinél kiselejtezett iratok papírgyárba szállítását. Lásd A BM. Központi Irattárának működési szabályzata. Belügyminisztérium Titkársága 10-716/1959. BM KI Pgy./1959. 63. d.

¹⁴⁹ „Megállapítható, hogy a Belügyminisztériumban végrehajtott iratselejtezések során nemcsak a jogszabályok, de a belső utasítások, körlevelek előírásait sem mindig vették figyelembe. Az ilyen irányú munkálatoknál a levéltári szempontokra nem ügyeltek, ennek megfelelően a gyűjtőkörileg illetékes levéltárat nem hallgatták meg, s feltehetően a kor hivatalos politikai felfogásának, irányítási rendszerének megfelelő, nem mindig következetes, de általában jellemző éberségi szempontokat vettek figyelembe és ültették át a gyakorlatba. Ez annak ellenére igaz, hogy helyenként levéltári szakember is részt vett a selejtezéses ellenőrzésében, de a személy általában a Belügyminisztérium konkrét kérésének megfelelően került kijelölésre.” Lásd *Az Irattártörő Bizottság jelentése*. A Központi Irattár. 3. sz. melléklet. Belügyminiszter 5/1995. utasítása a belügyminisztériumban és szerveinél őrzött iratok felméréséről. BM KI 05/1995. sz. BM ut.

¹⁵⁰ Lásd 72. sz. jegyzet.

¹⁵¹ A napi operatív információs jelentések – NOU – tárgyköreit ismerteti a Történeti Hivatal Évkönyvében is: MÜLLER ROLF: Napi Operatív Információs Jelentések, 1979-1989. In: Gyarmati György (szerk.): *A Történeti Hivatal évkönyve*. Trezor 1. Budapest: Történeti Hivatal, 1999. Ennek forrásul – tévesen – a belügyminiszteri parancsra hivatkozik Szerző, bár a jegyzetben helyesen jelöli meg a belügyminiszterhelyettesi intézkedést. Ugyanakkor az általa felsorolt tizenkét „tárgykör” sem azonos az intézkedés által meghatározott tizennégy „témakör”-rel, azok egyféle átdolgozott változatáról lehet szó.

utóbbi jelentésekben feltüntették az információt szolgáltató csoportfőnökséget, de itt már nem történt utalás az információ beszerzésének módjára. Ezek a jelentések 1989. október 23-a után is tartalmaztak a biztonsági szolgálattól származó, jogsértő módon megszerzett információkat.

A belső jelentéseken kívül a Belügyminisztérium napi tájékoztató jelentéseket készített az állami felső vezetés, az MSZMP, majd – 1989. október 10. után – a kormány tagjai és az MSZP egyes vezetői számára.¹⁵² Ezek adatokat közöltek a személyi szabadságot korlátozó rendőri intézkedések számszerű alakulásáról, kiemelt közlekedési balesetekről, az országhatár rendjét jelentősen befolyásoló eseményekről stb. A napi jelentésekhez alkalmanként külön tájékoztató jellegű információkat is csatoltak. Így például az 1989. október 25-e és december 5-e között készített hét ilyen jelentés többsége politikai kérdésekkel foglalkozott – pl. az SZDSZ tevékenységével. Néhány jelentésről megállapítható volt, hogy az ellenzéki pártok által nyilvánosságra nem hozott információkat is tartalmaztak.

Az Országgyűlés által felállított bizottság végül hét pontban összegezte a Dunagate botrány tanulságait:¹⁵³

1. Az állambiztonsági szolgálat belbiztonsági csoportfőnökségét abból a célból hozták létre, hogy az állampárt támasza legyen. Felépítése, összetétele, működési mechanizmusa és titkos jogi szabályozása egy kialakított ellenségképhez igazodott. Ellenségnek számított minden másként gondolkodó egyén, vagy közösség. A szervezetet irányító jogszabályok és a szervezet működése az akkori Alkotmánnyal is szemben álltak.

2. A titkosszolgálati különleges eszközök 1989. október 23-a utáni alkalmazása a köztársasági Alkotmányt sértette. Dr. Horváth István volt belügyminiszternek, az állambiztonsági szolgálat vezetésével megbízott Pallagi Ferenc volt miniszterhelyettesnek és a II/III. csoportfőnökség volt vezetőjének, dr. Horváth Józsefnek személyes politikai felelőssége van, mert ki-ki a maga szintjén megszüntethette volna e módszerek Alkotmányt sértő alkalmazását. Dr. Horváth József volt csoportfőnök december végi körlevele után, amely az Alkotmányt sértő eszközök alkalmazását tiltotta, a felelősség köre ennél is szélesebben állapítható meg.

3. A bizottság bizonyítottnak látja, hogy amikor a pártállam széthullása már elkerülhetetlennek látszott, akkor a szolgálat megpróbált alkalmazkodni a megváltozott politikai körülményekhez, de dr. Horváth Istvánnak e téren tett lépései nem voltak elégségesek.

¹⁵² A Belügyminisztérium által készített tájékoztató jelentések címzettjeinek jegyzéke a vizsgált időszak tekintetében:

1989. október 25.: Kaptá: Szűrös Mátyás, Németh Miklós, Pozsgay Imre, Horn Gyula, Nyers Rezső, Kovács Jenő
1989. október 25.: Kaptá: Szűrös Mátyás, Németh Miklós, Pozsgay Imre, Horn Gyula, Nyers Rezső, Kovács Jenő
1989. november 2.: Kaptá: Németh Miklós, Nyers Rezső, Kovács Jenő
1989. november 2.: Kaptá: Szűrös Mátyás, Németh Miklós, Pozsgay Imre, Medgyessy Péter, Horn Gyula, Kárpáti Ferenc, Nyers Rezső
1989. november 8.: Kaptá: Szűrös Mátyás, Németh Miklós, Pozsgay Imre, Horn Gyula, Nyers Rezső, Kovács Jenő
1989. november 27.: Kaptá: Szűrös Mátyás, Németh Miklós, Pozsgay Imre, Nyers Rezső
1989. december 5.: Kaptá: Szűrös Mátyás, Németh Miklós, Pozsgay Imre, Horn Gyula.

Lásd 22. sz. jegyzet.

¹⁵³ Uo.

4. A rendelkezésre álló jelentésekből kiderül, hogy a kormány egyes tagjai információkat kaptak az ellenzékéről is. Nem állapítható meg egyértelműen a jelentésekből lehet-e arra következtetni, hogy milyen eszközökkel szerezték be az információkat. A kormány egészét nem terheli felelősség azért, mert egyes tagjai olyan tájékoztató jelentéseket kaptak, amelyekről a bizottság számára utólag kiderült, hogy titkosszolgálati eredetű elemeket is tartalmaztak.

5. A bizottság megállapította, hogy a III/III. belbiztonsági csoportfőnökség csaknem egész iratanyagát megsemmisítették 1989. decemberében és 1990. januárjának első felében. E tekintetben nem fogadhattuk el azt az érvet, hogy erre azért került sor, mert az iratok pusztá léte is sértette a köztársasági Alkotmányt, mivel az iratmegsemmisítésekkel egy időben folytatták a személyiségi jogokat sértő módszerekkel történő információszerezést. A pártállam létének utolsó hónapjaiban megsemmisített, e rendszerre jellemző dokumentumok levéltári zárolása lehetővé tette volna, hogy azok utódaink okulására megmaradjanak. A megsemmisítés ilyen mértékéért a felelősség elsősorban Pallagi Ferencet terheli.

6. A bizottság alkotmány sértőnek tartja, hogy az MSZP két, kormánytisztviséget be nem töltő vezetője – a régi pártállami gyakorlat továbbéléseként – 1989. október 23-a után is kapott a jelentésekből.

7. A bizottság arra a következtetésre jutott, hogy dr. Horváth István belügyminiszter, Pallagi Ferenc miniszterhelyettes és dr. Horváth József főcsoportfőnök lemondása indokolt volt.

Az idő múlásával természetesen a politikai körülmények által is felkorbácsolt indulatok elcsendesedtek és kísérletek történtek az események szalmái alapon történő feldolgozására. Az országgyűlési bizottság a meghallgatásokról 636 oldal jegyzőkönyv készített, de ez még a érintettek számára sem hozzáférhető.¹⁵⁴ A belügyminisztérium belső bizottsági jelentése mindmáig minősített irat, de a bizottság egyik résztvevője öt évvel később visszaemlékezést publikált az akkoriban folyó munkálatokról. A személyes résztvevőtől érthető szubjektivitás számos figyelemreméltó új tény közzétételével párosul.¹⁵⁵

Kiderült, hogy az országgyűlési bizottság munkája meghatározó szakmai részében a BM belső bizottsága jelentésének megállapításaira, következtetéseire és ajánlásaira épült – ebből tehát a titkosítás ellenére is lehet sejteni valamennyit. A minisztériumi vizsgálat keretében meghallgatott akkori állambiztonsági vezetők sejteni is engedték: tudhatták, hogy valami készül, de az események nagyrészt akkorra már kicsúsztak az ellenőrzésük alól, illetőleg jogellenes gyakorlatukkal maguk is tisztában voltak, de annak megvédésére már se eszköz, se hathatós szövetségest nem találtak. Miközben „szétmállóban” volt csaknem minden, a napi rutin vitte tovább az ügyeket. A szervezet próbálkozásai – az önnön érdekeinek is megfelelő – identitás megtalálására kudarcot vallott. A pártirányítás kiesésével egyfajta gazdátlanság érzete is eluralkodott. Meglévő kapcsolataik éltek, működtek, azokat feladni, veszni hagyni szakmailag is hibának tartották volna.

A munkamenet tehát változatlan maradt, a jelentések készültek és továbbították őket jórészt a régi csatornákon. Nem volt már meg az az erő, amely korrekt új célt, szakmai és más perspektívát, újfajta legitimitást és mindezekhez társuló kontrollt és védelmet adott volna egy új nemzetszolgálati koncepció részeként a szervezetrendszer számára:

¹⁵⁴ Végvári József volt rendőrmagy szóbeli közlése.

¹⁵⁵ KOLLÁTH GYÖRGY: Utóirat a Dunagaté-ügyről – egy civil szemszögéből. *Belügyi Szemle*, 1995. 4.

Alapvetően hiányzott a legitim felhatalmazás, amelyet csak az új, általános szabad választások adhatott volna meg.

A bizottsági munkára 1990. január 8-án délelőtt érkezett felkérés – a miniszter megbízásából, államtitkári részről – a leendő tagoknak. A bizottsági munka sima lefolyásának bizonyult. Egy nap kellett a feljelentésbeli tények valóságtartalmának megerősítésére és további két-három napra volt szükség az új, fontos tények megállapítására, bizonyítására, az események láncolatának, összefüggéseinek rögzítésére valamint a felelősség körének, mélységének pontos meghatározására. Az adott hét utolsó napjaira már csak az elemző, szintetizáló, szerkesztő, jelentés-összeállító munka maradt. Január 14-én, vasárnap délután módot kapott a bizottság egésze arra, hogy a felkérő minisztert tájékoztassa munkájának eredményéről, a jelentés első nyers változatáról, s válaszoljon a felmerülő kérdésekre. A miniszter a jelentést, annak részleteit nem vitatta, a javaslatokat jónak találta, az egészet „rendkívül keserűen tudomásul vette”. Január 15-én, hétfőn készült el a jelentés végleges változata, amit a bizottság tagjai 1990. január 16-ai keltezéssel írtak alá.

A bizottsági vizsgálat csak a III. Állambiztonsági Főcsoportfőnökségnek III. – belső reakció-elhárító – csoportfőnöksége tevékenységére terjedt ki. A felhatalmazás, megbízás hangsúlyozottan nem szólt az irányító miniszterhelyettes vagy a még magasabb szint szerepének minősítésére, tehát a parancsot kiadó vagy kiadni nem hajlandó posztra való hivatkozást a bizottságnak eleve be kellett kalkulálni.

A „kérdések kérdése” az volt, hogy vajon miért dolgoztak még az alkotmányreform, s így a többpártrendszer közjogi kezdete után is egyes ellenzéki pártokra a III/III. tisztjei és „aktivistái”? A kapott felelet annyiban tűnt meggyőzőnek, hogy nemcsak a korábbi értelmezés szerinti „jobboldalon”, hanem a „baloldalon” jelentkező szélsőséges, erőszakos fellépések leleplezése is irányult a felderítés. (Ez utóbbira az adott időszakban konkrét eset is szolgáltatott okot.¹⁵⁶) Az az érvelésük viszont, hogy ez az operatív eszközökkel is folyó felderítés voltaképpen az ellenzéki pártok védelmét szolgálta volna, tényekkel alá nem támaszthatóknak, megalapozatlannak, kétségsbeesettnek, talán cinikusnak is tűnt. Igaz ez még akkor is, ha tény, hogy a csoportfőnökség olyan ügygel is foglalkozott, melyben életveszélyesen megfenyegettek ellenzéki politikust, s e személy

¹⁵⁶ 1989. szeptember 2-3-án az ELTE TTK Gólyavár nagytermében tartotta első országos közgyűlését a szélsőbaloldalinak tartott Münnich Ferenc Társaság. A tanácskozársra meghívták Grósz Károly főtitkár is, aki elfoglaltsága miatt kimentette magát, de levélben köszöntötte a közgyűlést, melyben egyebek mellett a következőket írta: „Teljes mértékben azonosulok azzal a szellemiséggel, amely hazánk jövőjét és a szocializmus megújulását egymástól elszakíthatatlan, szerves egységben értelmezi. Ezt nemcsak az MSZMP most formálódó programjában, hanem főként jövőbeli politikai irányvonalában én is nélkülözhetetlen alappillérek tekintem. Egyetértek azzal is, hogy társadalmunkban a haladó erők megosztottságát egészséges összefogásnak kell felváltania. S ennek érdekében egymás elgondolásainak türelmes meghallgatásával, kölcsönös megértésének szándékával, az eltérő nézetek értelmes kompromisszumok útján történő és elvi igényességen alapuló közvetítésével is cselekednünk kell. Ebben világnézeti, ideológiai különbségek nem jelenthetnek akadályt, sőt az ebben rejlő pozitív erőforrásokat is hazánk javára kell tudnunk felhasználni. (...) A sokszínű és öröndetesen gazdagodó magyar politikai közéletből nem hiányozhat az a párt, amely azért és azáltal számít társadalmi támogatottságra, mert nem távolodni akar a marxi forrásoktól, szemlélettől és módszerektől, hanem visszatérni hozzájuk. Amely az általános emberi értékekkel együtt, illetve azok részeként történelmi távlatban és keletkezésük folyamatában is magáénak vallja a kommunista eszményeket és a szocialista értékeket. Az Önök közösségét az ilyen párt természetes szövetségének érzem. (...) A szocializmus sztálini modelljének végérvényes elvetését magam is alapvetően fontosnak tartom. Ebből azonban nem jutok arra a következtetésre, hogy bármilyen polgári, akár észak-európai modell követése megoldás lehet a sajátos magyar gondokra.” Lásd A Münnich Ferenc Társaság első országos közgyűlése. *Népszabadság*, 1989. szeptember 4.

védelve érdekében – tudtával és beleegyezésével – csakugyan kellett lépéseket tenni. Elismerve, hogy itt bűncselekmény történt, a fő ok az időzavar, az identitászavar, az irányítás meghasonlása, az átalakítás ügyetlensége, s a garancianélküliség volt. Meg kellett élniük azt a fordulatot, hogy míg korábban a politikai funkcióként felfogott elhárítás úgyszólván semmiféle működési korlátozást nem kapott, addig az új korszak rengeteg korlátozást, jogi fékeződést, valóságosan is számon kérhető felelősséget ígért. Mégis, a Dunagate-ügy kirobbanásáig – a Btk. államellenes bűncselekményi körének reformja kivételével – ebből semmit sem kapott.

Mindmáig nem túlságosan ismert, hogy az eredeti célkitűzések szerint 1990 februárjára tervezte a kormányzat az államvédelem átszervezésének realizálását. A kormány kabinetje ugyanis 1989 nyarán megtárgyalta és elfogadta a (korábban már ismertetett) belügyminiszeri előterjesztést az átalakítás programjáról. 1989 december közepén pedig határozatban szabta meg a szervezeti reform lépéseit – 1990. február közepéig tartó határidővel. A BM átszervezése ezek szerint már megkezdődött, tehát 1990 elején lett volna esély az állambiztonság megfelelő tartalmi átalakítására.

A Dunagate közéleti súlya a „mesteri időzítés” révén lett óriási. Egészen más lett volna a visszhangja az átszervezés előtt és alatt, mint esetleg a kellően realizálódó kormányzati intézkedés 1990 február közepén történő lezárulása, vagy a szervezeti reform elkészülte után. Jogi, közigazgatási, szervezési értelemben így elbukott a „rutinszerű, békés átalakítás”, igaz, azt sem lehet tudni, hogy a Dunagate ügy nélkül vajon mi lett volna belőle. Szerző szerint ez részben azt is megvilágítja, hogy „a korabeli ellenzék miért nem akart állam- vagy nemzetbiztonsági törvényt 1990 áprilisa, májusa előtt”.

A bizottság egyáltalán nem, vagy alig kapott választ a következő kérdéseire:

1. Ha egyetértene (ti. a meghallgatottak) a jogállam, a demokrácia, a törvényesség, a pártsemlegesség követelményeivel, mit tettek konkrétan ezek érvényesítésére?
2. A szolgálat vezetője, a parancsnok saját hatáskörében milyen intézkedéseket tett a jogilag már szükségszerű változások érdekében?
3. Miért kellett beérni a változások szóbeli bevezetésével, közreadásával? – Válasz: akkoriban politikai, illetve konspirációs okokból is ez volt az uralkodó forma, pl. a szolgálat közreműködésével a munkásörök leszerelésénél, illetve a HM átszervezésénél.
4. Milyen változást eredményezett a szolgálat működésében az 1989. őszi BTK-reform, amely a politikai egyeztető tárgyalások révén, illetve eredményeként felülvizsgálta, politikamentessé tette a hatályos büntetőkódex államellenes bűncselekményekre vonatkozó fejezetét? – Válasz: tartottak erről eligazítást az apparátusnak, a hálózatnak egyaránt; onnantól számítva felleptek az ultraballal szemben is, de a „privacy”, az emberi jogok újféle, alkotmányos tiszteletben tartása, védelme, az ezt érintő jogsértések megelőzése, orvoslása érdekében illő intézkedést nem tettek. Erre mondta fanyar humorral valaki: „pedig az még sem tartható, hogy jobban tisztában legyen a szolgálat X. Y. szexuális életével, mint az adott személy saját maga, vagy a párja”.
5. Mit mondtak az ügynököknek, ki és hogyan szabta meg ezek munkáját a jövőre vonatkozóan? A kapott válasz teljes zavart tükrözött. A válasz első, máig ható jelentőségű eleme – érthetően – a dekonspiráció, a leleplezés és a lelepleződés elkerülésének feltétlen célja, érdeke volt. Egyébként pedig megkérdezték: akar-e alkotmányos alapon az ügynök továbbra is együttműködni. Eligazítást is tartot-

tak. A zavart mindkét oldal érezte, egyes kapcsolatok meg is szakadtak, végső soron az általános eligazítás nyomán a hálózati személy döntötte el, hová megy el, mit jelent, mire hajlandó.

6. Végül: hogyan történhetett meg 1989. december 22. és 1990. január 8. között az a rendkívüli mértékű iratmegsemmisítés, dokumentumok eltüntetése, amely – konkrét büntetőjogi vonzatok mellett – a III/III.-nak talán a legsúlyosabb, évtizedekre kiható „önbeismerő” teherítése? 1989 decemberében a belügyminiszter voltaképpen cáfolta, hogy a BM-ben szabálytalan, tömeges iratmegsemmisítést folytatnának. Jellemző, hogy – roppant cinikus módon – ez másnap, december 22-én öltött nagyüzemi méreteket. A bizottság kérdésére a még elfogadható válasz az volt, hogy muszáj volt a BTK-reform kapcsán tartott egyes ügyek selejtezése, azoké, amelyek törvényi tényállása kívül került a büntető kódexen.

Pedig a válogatás, jegyzőkönyvezés nélküli, a miniszteri választ utólag is cáfoló aktaégetés – minden reformszándék ellenére – közvetve a bizonyítékok eltüntetésének, a bűn beismerésének, a jogi és szakmai tisztesség kétségbevonhatóságának a jele. Ráadásul a fejetlen, kapkodásszerű aktaégetés elkerülte az iktatókönyvek bezúzását, megsemmisítését, így – ha a dossziék nem is voltak rekonstruálhatóak – a szolgálat tevékenységének irányáról, mértékéről, módjáról és keresztmetszetéről a bizottság biztos képet kapott.

A bizottsági jelentés megállapította, hogy megszámlálhatatlan dokumentum kerülhetett ki a szolgálatról, illetőleg bizonyítottan voltak olyan titokhordozó anyagok, amelyek az előírások ellenére elolvasásuk után nem kerültek vissza kibocsátási helyükre. Később az ilyen – vélt vagy valós – „forró papírok”, esetleg csak a híruk, egyre gyakrabban bukkantak-bukkannak elő, hogy kiszivárgott, hitelesnek vélt ügynöklistákról lehessen hallani.

Szerző mellett négy további résztvevő közreműködésével jött létre az a kerekasztal-beszélgetés, amely további háttérinformációkkal szolgált az öt évvel korábbi történetekről.¹⁵⁷ A diskurzus legmeglepőbb – de senki által kétségbe nem vont – kijelentése a Dunagate idején a III/III. Csoportfőnökséget irányító, majd lemondott miniszterhelyettől származott.¹⁵⁸ Elmondta, hogy milyen „fájó pont” számukra, hogy éppen ők erőltették, hogy „a nemzetbiztonsági tevékenység és az arról készíthető törvény a háromoldalú kerekasztal tárgyalások során olyan megítélést kapjon, hogy az a sarkalatos törvények közé kerüljön be”. Szerinte ezt a sarkalatosságot az utolsó időszakban söpörték ki. Ennek hátránya pedig nemcsak a Dunagate-ügyön mérhető le, de a szolgálat egész tevékenységére a mai napig is rányomja bélyegét.

Az iratok sorsával kapcsolatban elmondta, hogy a Nagy Imre pertől kezdve valójában minden anyag az állambiztonsági nyilvántartóba, mint az iratokat kezelő és felügyelő apparátushoz került. Az iratkezelés egyébként igen részletesen és szigorúan volt szabályozva, de ebből sok minden csak utólag jutott a felhasználók tudomására. Az irattárat 1971-ben kivették az állambiztonság kezéből és államtitkári felügyelet mellett létrehozták a nyilvántartó központot, amely az állambiztonsági szolgálatról teljesen független volt. A betekintéshez miniszteri vagy államtitkári engedély kellett. Minden évben meg-

¹⁵⁷ Öt év után a Dunagate-ügyről. Kerekasztal-beszélgetés, 1995. február 9-én. Résztvevők: Finszter Géza, Kolláth György, Pajcsics József, Szikiger István, Pallagi Ferenc, Korinek László. *Belügyi Szemle*, 1995. 4.

¹⁵⁸ Pallagi Ferenc ny. vezérőrnagy, volt miniszterhelyettes.

történt az iratok áttekintése, rendezése, természetesnek tűnt, hogy 1989 októberében – mint minden év utolsó negyedében – selejtezések kezdődtek.

Ugyanakkor a szolgálatnál megjelent egyfajta belső feszültség, amelyet az alkotmánymódosítással és az ezzel összefüggő Btk módosítással lehetett kapcsolatba hozni. A Btk módosítása ugyanis az állam elleni bűncselekmények nyolcvan vagy talán kilencven százalékának törlését vonta maga után. Az ügyjellegű anyagok mellett a korábbi információszerző, szűrő- és kutatómunka eredményeként számos emberről tartalmaztak adatokat, némelyeket dossziéba rendezve ("B" dosszié). Megjelent a jogi értelmű felülvizsgálat igénye, hogy a titkosszolgálat valóban csak a Btk-ba ütköző cselekményekkel összefüggésben tarthat anyagot. („Ezt ugyan a vizsgálat során sokan mellébeszélésnek hitték, de ez volt a valóság”).

Ebből a megfontolásból keletkezett egy harminc-egynéhány oldalas miniszterhelyettesi utasítás – felső vezető nem adott ki semmilyen utasítást – az irattári anyagok felülvizsgálatáról. Mivel itt hosszan tartó emberi kapcsolatokról, kötődésekről volt szó ezért beindult egy bizonyos fajta „öntevékenység”. Ez azt jelentette, hogy az állambiztonsági tiszt „leszedi” a terhelő adatokat, mivel azt sem tudja, hogy vajon övele mi lesz. Évek óta fenntartott hálózati kapcsolatokról volt szó, s a hálózati személyek között fontos személyiségek is előfordultak. Szakmai, etikai, de egyszerűen emberi kérdés is az, hogy egy tiszt nem engedi, hogy a kapcsolatát „meghurcolják”. Ráadásul ezeknek az iratoknak semmiképp nincs történelmi értékük. Így a titkosszolgálati tisztok maguk kezdték rendezni anyagaikat. A módosított Btk. által nem büntetendő anyagokat egyszerűen nem lehetett megtartani. Az utasítás szerint csak saját anyagokról lehetett szó, a történelmi értékű és a „vaskosabb” ügyek – a vezérőrnagy emlékei szerint – kivétel nélkül megmaradtak.

A Btk. módosítására november végén került sor és azonnal megszületett a tervezet a selejtezések végrehajtására. A decemberben aláírt utasítás tehát ennek a folyamatnak a végére tett pontot így semmiképpen nem kezdődhetett a belügyminiszter decemberi utasítására. Sőt, a selejtezés december 27-re gyakorlatilag befejeződtek, a kémelhárításnál később. Tagadhatatlan, hogy a végrehajtásba némiképpen „védelmi szempontok” is belejátszottak, de egyébként az események „szabályozott mederben zajlottak”. Hiba akkor következett be, amikor volt olyan időszak, hogy nem készültek jegyzőkönyvek. 1989 december 24-ig rendelkezésre állnak a jegyzőkönyvek, de 24-től a jegyzőkönyvkészítés felfüggesztésére is lehetőség nyílt. A nagyszabású munka karácsonykor is folyt, és annyi volt, hogy a jegyzőkönyvkészítéssel nem lehetett követni az eseményeket. „Ez szabálytalan volt.”¹⁵⁹

¹⁵⁹ A Pallagi által említett december 24-i dátum, amelyről számítva „a jegyzőkönyvkészítés felfüggesztésére is lehetőség nyílt” nem jelentette azt, hogy akkortól mindenféle feljegyzés nélkül történt volna az iratmegsemmisítés. Ezt a ÁSZTL véletlen iratszolgáltatása is tanúsítja. Egy minősítettségében 2050-ig fenntartott irat feltehetően tévedésből keveredett a kért iratok közé. A betekintés során arról lehetett meggyőződni, hogy a „válogatás nélküli iratmegsemmisítésen” túl még 1989. december 28-án is – onnan az utolsó adat – normális irattári jegyzőkönyvezés mellett folytatott a selejtezés. Az irat ritkaságára tekintettel következik egy hosszabb feljegyzés belőle:

Levelezés 1984-1988. ASZTL I. 11. 6. III/III. Csfség. 11. d. [Érv. idő: 2050. 12. 31. Hercegh Miklós 2002.01.15.]BM III/III. Csoportfőnökség.

1. Megsemmisítési jegyzőkönyv. Szigorúan titkos. TÜK Könyvek 1957-1974. évi.

Engedélyezem: dr. Horváth József vör. csoportfőnök

Készült 1989. augusztus 16-án a BM III/III. Csoportfőnökség TÜK helyiségében

Jelen van:

Nákie Gyuláné r. fhdgy. op. nyt. vezető

Molnár Andrásné r. hdgy. TUK

Nagy Csaba r. szds. titkárságvezető

1957. év:

65/1-5804. ikt. számg III. kötet, 200 laposak

65 fnyt. sz. könyv 1957-1963-ig I. kötet, 50 lapos.

(...)

1987 év

11/50-6127. ikt. sorszámg IV. köt. 200 laposak

Alszámos ikt. könyv 11/2-49 alszámgokkal, 200 laposak

558 fnyt. sz. Postakönyv 150 lapos

487 fnyt. belső kézbesítőkönyv 50 lapos

11/13/1-2569 ikt. sorszámg 200 lapos

562 fnyt. sz. kézbesítőkönyv 4 db. 50 laposak

563 fnyt. sz. tárgymutató 100 lapos

11-10/ alszámgú nyilvántartó iktatókönyv 1980. VII. 15- 1987. XII. 31-ig III. kötet 200 lapos

209 fnt. sz. gyűjtő, TUK-kel kapcsolatos ellenőrzési jelentések 1-32 sorszámg terjedő tartalomjegyzék

1963-83 évig.

A jegyzőkönyvben felsorolt iktatókönyvek, iktatólapok, postakönyvek, átmenő naplók, kézbesítőkönyvek, tartalomjegyzék megőrzési határideje lejárt, így a 10-350/1972. sz. szabályzat (az ügykezeléshez használt könyvekről) alapján zúzdába megsemmisítésre kerültek.

Bp., 1989. augusztus 17.

(jelen lévők aláírásával)

2. BM III/III-3-a alosztály

Megsemmisítési jegyzőkönyv az Alosztály területén levő Főnyilvántartó könyvek megsemmisítéséről.

Szigorúan titkos. TUK Könyvek 1957-1974. évi.

1986-1989 közötti 5 kötet.

Engedélyezte: Dr. Kovács János r. örgy. ov.

1989. december 28.

3. Megsemmisítési jegyzőkönyv 1989. december 11.

(...)

4. Megsemmisítési jegyzőkönyv 1989. december 14.

Tartalomjegyzék 1974-76. I. az 501. számú Csfh. dossziében lévő anyagokról

Vezetői engedéllyel semmisíthető meg

I. kötet

1974.

(...)

5. Fejlődő országok ösztöndíjas hallgatóiról

8. p. 4/4-63

8. Eötvös Kollégiumban tartott irodalmi estről

2. p. 4-1054

11. SZT állomány szervezésének szabályai I. p. 4-1035

1975.

(...)

33. "Óceán" fn. gyakorlat I. p.

35. Röplapok terjesztésével kapcs. átirat. 5. p. 4-432/75.

48. Államellenes bűncselekmények tapasztalatai 1-17. p. 4-1631

53. Imperialista hírszerző és prop. szervek tevékenysége 56. p.

II. kötet

(...)

1971.

14. III/III. csfs. szervezeti változására jav. 1971. 15. p.

(...)

1977-1978.

I. A MNK ellen irányuló imperialista propaganda 1-5. p. 4-2852/77.

(...)

1977-78.

000027-

5. Állambiztonsági ellenzék-kép a jelentések tükrében

5.1. Témánk vonatkozásában az ellenzékkel kapcsolatban jelenleg rendelkezésre álló iratok döntő többsége Napi Operatív Információs Jelentés (a továbbiakban: NOIJ), nagy részük az Ellenzéki Kerekasztal működésével foglalkozik. Az első irat keletkezésének dátuma 1989. március 2., az utolsóé 1989. szeptember. Furcsa módon az Ellenzéki Kerekasztal 1989. március 22-i alakuló üléséről nem készült (vagy nem került elő) operatív jelentés. Ez magyarázható azzal is, hogy a március 19-i SZDSZ közgyűlést, ahol elfogadták a Független Jogász Fórum meghívását a független szervezetek megbeszélésére, előre nem kiszámítható, rövid határidővel követte az alakuló ülés. Elvileg lehetséges, hogy a tervezett helyszín előzetes ismerete híján a belső elhárításnak nem volt elég ideje az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Büntetőjogi Tanszéke könyvtárában a helyiség-lehallgatáshoz szükséges operatív technika telepítésére. Ennek viszont ellentmond Kónya Imre azon bejelentése, miszerint „több tudósító érdeklődött a mai megbeszélés iránt, azonban csak két hírlapíró, Stépán Balázs (Magyar Hírlap) és Javorniczky István (Magyar Nemzet) van jelen, az ő számukra nyújtott lehetőséget az az, hogy csak a kiadandó közleményről tudósíthadják lapjukat”.¹⁶⁰

Mindenesetre a tárgyalások egész menetének megfigyelésére nézve is megállapítható, hogy a jelentések nem azokról az eseményekről és nem úgy szóltak, amelyekre és ahogyan a későbbiek során mint fontos politikai történésekről, fordulópontokról meg lehet emlékezni. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy már az EKA előtörténeteként nem keletkeztek volna az állambiztonsági szervek operatív tevékenységének következtében fontos jelentések, de ezek feltehetően más, még nem ismert dossziék anyagához tartoznak.

Hasonlóképpen kérdéses az utolsó jelentés időpontja is. 1990 elején, a Duna-gate botrányának kirobbanását követően felállított országgyűlési vizsgálóbizottság jelentése megállapította: „A bizottság rendelkezésére álló 1989. október 25-e és december 5-e között készített hét ilyen jelentés többsége politikai kérdésekkel foglalkozott – pl. az SZDSZ tevékenységével –, és 'Szigorúan titkos' jelzést viselt. Néhány jelentésről megállapítható volt, hogy az ellenzéki pártok által nyilvánosságra nem hozott információkat is tartalmaztak.”¹⁶¹ Nem igaz tehát az a mentegetőzés, hogy az alkotmánymódosító törvény 1989. október 23-i hatályba lépését követően alkotmánysértő módon, a titkos információszerezés eszközeivel nem szerzett be az állambiztonság információkat.¹⁶² Bár továbbra is célcsoportot jelentett az Ellenzéki Kerekasztal, ez azonban egyelőre nem dokumentálható. (Ahogyan a későbbiekben láthatjuk, az EKA beköltözésével a Parlament épületébe

5. Rendkívüli eseményekről jelentés 12 p. 4-203

(...)

9. Belső ellenzék akadály, intézkedések, 2x 13+3. p. 4-283/78

(...)

16. Speciális szervek fellazító politikája 4. p. 4-488/78

(...)

Megjegyzés: 1988–1989-es években 18 nap megsemmisítési jegyzőkönyve szerepelt a dossziében.

¹⁶⁰ A rendszerváltás forradalmi naplói. I. köt. 67. p.

¹⁶¹ Lásd: 22. sz. jegyzet.

¹⁶² „Az ellenőrzési rendszer lebontásával, a korábbi információk megsemmisítésével a Szolgálat a rendszerváltást fogadta el – állította a vizsgálat lezárulta után egy, a Belügyminisztérium számára készített feljegyzésében a korábbi csoportfőnök – és nem azt akarta támadni. Ez a folyamat 1989 elején kezdődött el, az augusztus 15-i országos értekezlet után felgyorsult és október 23-a után a párttörvény elfogadásával és a Btk. módosításával a befejező stádiumba jutott.” HORVÁTH JÓZSEF: A tábornok vallomása, i. m. 133–134. p.

megszűntek az üléseiről készült jelentések, csak az épületen kívül történekről folytatódott.) Mégis, elsősorban nem a viszonylagos irathány magyarázza a NOIJ-vizsgálat ekkori záró időpontját, hanem az, hogy október 23-a után egészen más megvilágításba került a problémakör. Amíg korábban az volt a kérdés, hogy egy nem jogállami szabályozás szerint a „puha diktatúra” jogrendszerében, annak „legitimitásához” képest vajon jogszerűen működtek-e az állambiztonsági szervek, addig az alkotmányellenesség kérdése fel sem merülhetett. Az egypártiság talaján álló alaptörvénynek az egypárttól függő állambiztonsági szervezet felel meg. A közjogi fordulat, a Harmadik Köztársaság kialakítása azonban már az alkotmányvédelem irányából vetette fel a kérdést. Ezért az 1989. október 23-a után történtek ilyen irányú kérdéseket vetnek már fel.

Bár a külső és belső hírszerzési rendszer a mindenkori titkosszolgálat működésének az alapja, a magyar állambiztonsági szervezetben az átfogó, szisztematikus napi információs szolgálat viszonylag új keletű – 1978-ban hozták létre. Belső tájékoztató jelentések heti, havi rendszerességgel korábban is keletkeztek,¹⁶³ de a belügyminiszter 1977. évi 34. számú parancsa hívta fel a figyelmet arra, hogy „az MSZMP XI. kongresszusa határozataiból a Belügyminisztériumra háruló feladatok végrehajtására” a vezetői döntések megalapozottságát elősegítő információk és értékelő rendszer korszerűsítésére van szükség.¹⁶⁴ Ennek realizálására adta ki a belügyminiszter egy évvel később az állambiztonsági tájékoztató rendszer továbbfejlesztéséről szóló 22/1978. számú parancsát, a belügyminiszter-helyettes intézkedéssel gondoskodott ezek végrehajtásáról, a BM Titkárság pedig körlevélben rendelkezett az ehhez szükséges feltételek kialakításáról.¹⁶⁵ A parancs legfontosabb rendelkezése értelmében „a BM III. Főcsoportfőnökség érintett szerveinek vezetői, valamint a budapesti, megyei rendőrfőkapitányok, állambiztonsági helyetteseik gondoskodjanak arról, hogy az operatív úton megszerzett, vagy más bizalmas forrásból birtokukba került, az állam biztonságát érintő operatív jellegű információk folyamatosan a tájékoztató rendszerbe, valamint az illetékes szervek felé koordinálásra kerüljenek.”

Az intézkedés a tájékoztató rendszerek kialakítására kötelezett szerveknek előírta az operatív információs jelentések naponkénti elkészítését, majd tizennégy pontban részletezte azokat a témaköröket, amelyek felterjesztése különösen fontos. Az Ellenzéki Kerekasztal megfigyelése – az állambiztonság optikáján át nézve – elsősorban az alábbi összefüggések miatt lehetett operatív fontos:

- az ideológiai diverziós központok, fellazítási intézmények, reakciós emigráns központok, szervezetek, diverziós és fellazító tevékenységére, terveire vonatkozó adatok, e tevékenységben tapasztalható tendenciák, módszerek;
- a belső reakciós elemeknek a köznyugalmat és közrendet zavaró ellenséges politikai megmozdulásokra, tömegtüntetésekre, munkamegtagadásokra vagy munkabe-

¹⁶³ A belső tájékoztató jelentések 1958–1965 közötti gyűjteményét eredetileg a Belügyminisztérium Dokumentációs Osztályán kezelték. Ma feltehetően az ASZTL-nél találhatóak, esetleg változatlanul az A-1362-es jelzet alatt.

¹⁶⁴ A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 34/1977. sz. parancsa. BM KI Pgy. 183. sz. doboz.

¹⁶⁵ A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 22/1978. számú parancsa az állambiztonsági tájékoztató rendszer továbbfejlesztéséről. 10-27/22/1978. i. sz. BM KI Pgy. 192. sz. doboz.; A Magyar Népköztársaság belügyminiszter-helyettesének 22/1978. számú intézkedése az állambiztonsági tájékoztató rendszer továbbfejlesztéséről szóló 22/1978. sz. miniszteri parancs végrehajtásáról. 10-27/22/1978. i. sz. BM KI Pgy. 198. sz. doboz.; Belügyminisztérium Titkárság 8. sz. körlevele: Az állambiztonsági napi jelentősszolgálat bevezetésére a megyei rendőr-főkapitányságokon szükséges feltételek biztosítása. 10-206/8/1978. i. sz. BM KI Pgy. 199. sz. doboz.

- szüntetésekre vonatkozó akciói, valamint az ilyen elemek állam elleni szervezkedésre, összeesküvésre irányuló szándékaival, elképzeléseivel, terveivel kapcsolatos adatok;
- jelentősebb területre kiterjedő, ellenséges szöveget tartalmazó röpcédula szórására, falfelirat, falragasz készítésére és terjesztésére, ellenséges tartalmú írásművek külföldre juttatására, belső terjesztésre irányuló szándékokkal, akciókkal, tervekkel, ezek előkészületeivel kapcsolatos adatok;¹⁶⁶
 - ellenséges, nacionalista, „ellenzéki”, illetve reakciós egyházi személyek káros politikai akcióira, összefüggéseire vonatkozó információk, ezek előkészületeivel kapcsolatos adatok;
 - a Magyar Népköztársaság és a baráti szocialista országok érdekei ellen irányuló külföldi diplomatakkal és állampolgárokkal, illetve ellenséges hírszerző és speciális szervekkel való kapcsolatkeresés, illetve erre irányuló szándékokkal, tervekkel kapcsolatos adatok.

A rendszerben részt vevő szervektől minden munkanapon reggel 9 óráig érkezett be a jelentés (a nemleges jelentés is) a III. Főcsoportfőnökség Operatív Koordináló, Ellenőrző és Titkársági Osztályára futár, illetve az Operatív Hír- és Akcióközpont hírszervein keresztül. Itt a rendszerzés, értékelés, elemzés, regisztrálás után összesített operatív információs jelentést készítettek. Mivel a tájékoztató rendszer jellegénél fogva a jelentésekre „Szigorúan titkos!”, „Szigorúan titkos! Különösen fontos!” minősítés került, ezért a rendszerben részt vevő, valamint az információt felhasználó szervek vezetői és beosztottai kötelesek voltak a vonatkozó konspirációs és biztonsági rendelkezéseket betartani. Ez viszonylag könnyen ellenőrizhető maradt, mivel a NOIJ címzettjei kevesen és „házon belüliek” voltak (a minisztertől a III. főcsoportfőnökhöz keresztül a belbiztonsági osztály vezetőjéig), rajtuk kívül legfeljebb csak a rendőrfőkapitányok, illetve helyetteseik, esetleg a Rendőrtiszti Főiskola parancsnoka, illetve az Állambiztonsági Tanszék vezetője juthatott hozzá. A NOIJ nem volt azonos azokkal a Tájékoztatókkal, amelyeket napi jelentés formájában juttatott el a Titkárság a felső szintű politikai és állami vezetéshez, de összeállításához tartalmilag felhasználhatták az operatív információs jelentéseket is.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Ezen témakör kezelésére hozta létre a Belügyminisztérium 1986. után a III/III. Csoportfőnökség új, 6. Osztályát.

¹⁶⁷ Horváth József korábbi csoportfőnök szerint ennél lényegesebb volt az ellentétes irányú információk lánc: „A felső pártvezetéshez beérkezett információt a minisztérium vezetéséhez továbbították. Ezután ők adták nekünk az utasítást. Az összegyűjtött információkat továbbítottuk, de arról, hogy mi lett ennek a következménye, nem szereztünk tudomást. A konkrét megrendelések töredékét alkották munkánknak. [...] Kétségtelenül mi is becsaptuk magunkat, hinni akartuk, hogy ezekben az esetekben valóban törvénsértés gyanúja áll fenn. Egyenes törvénsértést sohasem követtünk el. [...] Már 1970-ben megszületett egy miniszteri parancs, amely megtiltotta, hogy nézetekkel, eszmékkel, szervezetekkel foglalkozunk. 1974-ben pedig létrejött egy – soha ki nem hirdetett – újabb jogszabály az állam- és közbiztonságról. Elvben már akkor megfogalmazódott: csak a törvények megsértőivel és csak a törvényes felelősségre vonást igazoló tények alapján szabad eljárni. A sztálini modellől való elszakadási kísérlet azonban nem sikerült. Ez részben összefüggött a szocialista modell nemzetközi általános kifulladásának kezdeti jeleivel; a Charta 77-re, a szovjet, illetve a lengyel ellenzéki csoportok aktivizálódására gondolok. [...] A legutolsó kifejezetten politikai perre Haraszi Miklós: Darabbér című könyve után került sor. [...] A pártirányítás megszüntetésével a szolgálat lényegében szervezet-szemlegessé vált. Korábban a PB tagjainak adtuk át helyzetértékeléseinket. [...]” Kitér a biztonsági szolgálatra? *Magyar Nemzet*, 1989. augusztus 29.

5.2. Az Ellenzéki Kerekasztal tevékenységével kapcsolatos információs anyag szerint közel hét hónap alatt 84 jelentés született (avagy maradt fent, illetve ennyi hozzáférhető). Ezek közül hét esetben „operatív információ keletkezett”, azaz ezekről az EKA-ülésekről részletes jelentést is mellékeltek. Az információszerzés operatív eszközei nem különböztek a hagyományosan bevált módszerektől: telefonlehallgatás, helyiség, lakó-, munkaszoba lehallgatása, megfigyelés, titkos kutatás, bizalmas nyomozás.¹⁶⁸ A Főcsoportfőnökség feladatainak ellátása során alkalmazható operatív erőket, eszközöket, módszereket és intézkedéseket részletesen tárgyaló belügyminiszeri parancsot csak 1990-ben hatálytalanították, így ezek 1989-ben is „élő” operatív eszközök voltak.¹⁶⁹

A jelentések személyi forrása a hivatalos kapcsolat mellett társadalmi kapcsolat is lehetett. Utóbbiak esetében az információ származhatott titkos megbízótól, aki egyéni meggyőződésből, hazafias elkötelezettségből azonosult az állambiztonsági célokkal,

¹⁶⁸ A nyilvánosság 1989 szeptemberében kapott először tájékoztatás az állambiztonsági szervek által végzett operatív intézkedésekről. Az Országgyűlés őszi ülészakán a büntetőeljárás törvény vitájában szóba került a titkos eszközökkel szerzett bizonyítékok bírósági felhasználhatóságának kérdése. Ezt követően nyilatkozott a sajtónak a BM technikai csoportfőnöke: „[...] – A magyar állambiztonság működésének normatív szabályozása másfél évtizedes múltta tekinthet vissza: 1974-ben megszületett a 17. számú törvényerejű rendelet az állam- és közbiztonságról. Ezt a későbbiekben titkosan kezelt miniszeri utasítások, parancsok egész sora egészítette ki. Az állambiztonsági szervezet ismertetése eddig nem tartozott a publikus témák közé. Ebből adódik a kérdés: tulajdonképpen mivel foglalkozik a technikai csoportfőnökség? – A biztonsági szolgálatoknak munkájukhoz a világon mindenütt – szellemi, manuális kapacitáson túl – bizonyos technikai segéd-eszközökre is szükségük van. Ezek jó esetben mindig a kor műszaki-technikai színvonalához igazodnak, az egymással szembenálló titkosszolgálatok versenyfutásának termékei. Kicsit mindig a tudományok harcáról van itt szó, nemcsak az elektronika, hanem például a kémia területén is. A technikai csoportfőnökség lényegében a többi szakszolgálat (hírszerzés, belső és külső, illetve katonai elhárítás) rendeltetészerű működéséhez teremti meg a technikai-műszaki feltételeket. – A titkosszolgálati módszerek közül talán legismertebb a telefonlehallgatás és a levéllelőrzés. Ebben a postának volt-e valamilyen szerepe? – A köztudatban a postát valóban ‘bűnrészességgel’ szokták gyanúsítani. Kétségtelen, hogy például Franciaországban, ha egy telefonlehallgatást jóváhagynak, azt az állami posta hajtja végre. Nálunk a telefonlehallgatásra kizárólag az állambiztonsági szolgálatnak van jogosultsága. Ami a levéllelőrzést illeti, a sokat szidott posta önhatalmúlag ebben sem járhat el... – Magyarországon – az 1988-as adatok szerint – pontosan 1 millió 243 millió telefonbeszélgetést folytatnak, s 529 millió levelet továbbítanak. Ezekhez a számokhoz képest hány telefonbeszélgetést hallgatnak le, hány levelet bontanak fel? – A kérdés pontos választ igényelne, amivel azonban bár tudnék, de nem szolgálhatok. Ami a telefonlehallgatások számszerűségét illeti, nagyságrendileg arányban áll az évente elbírált állam elleni bűncselekményekkel. [1988-ban összesen 17 ilyen bűncselekményre derült fény. – A szerk.] Ugyanez áll a levéllelőrzésekre is. A viszonylag alacsony számoknak több oka van. Alapvetően az – s ezen van a hangsúly –, hogy szakítottunk a totális állambiztonsági munka koncepciójával. Az is tagadhatatlan, hogy ilyen postai forgalom mellett, figyelembe véve a költségeket, kizárólag a kiemelt feladatok eredményes végrehajtására koncentrálhatunk. A titkos eszközöket kizárólag akkor vetjük be, amikor a magyar állam biztonsága távoli, de konkrét, kézzelfogható veszélybe kerül. A korábban említett számszerűség nem vonatkozik a köztörvényes bűncselekményekre. Ezen a területen megfigyelhető egyfajta arányteltőlódás a ‘közönséges’ bűncselekmények javára. Arról van szó, hogy ezeket a módszereket egyre inkább a szervezett bűnözés, a kábítószer-forgalmazás felderítésére használjuk, ahogy egy mélyebb konspiráció, a tevékenység illegálitása ezt feltétlenül megkívánja. A ‘megrendelő’ ezekben az esetekben a bűnügyi szolgálat. – Említette, hogy a telefonlehallgatásokra csak szigorúan körülhatárolt belső szabályok szerint kerülhet sor. Van-e lehetőségük a köztörvényes bűncselekményekre, a beszélgetés tartalmának rögzítése nélkül? – Technikailag ezt nemcsak mi, hanem a posta is megteheti. A belehallgatásra azonban ugyanazok a jogi megkötések vonatkoznak, mintha a beszélgetést rögzítenénk. A jogszabály ilyesfajta ‘megkerülése’ szigorúan tilos. [...]” Szakítottunk a totális állambiztonsági koncepcióval. *Magyar Nemzet*, 1989. október 5.

¹⁶⁹ A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 26/1979. számú parancsa. 10-22/26/1979. i. sz. BM KI Pgy. 202. sz. doboz. Hatályon kívül helyezte a 12/1990. sz. BM utasítás.

vagy ügynöktől, aki (vélt vagy valós) terhelő-kompromittáló információk nyomására vagy anyagi-személyi érdekelttség alapján vett részt a titkos együttműködésben.¹⁷⁰

Az NOII záró, formai kellékei közé tartozott az operatív jelentésnek az Operatív Koordináló, Ellenőrző és Titkársági Osztályon a hitelességére tekintettel történő minősítése. Eszerint az információ forrása lehet (nem) megbízható, az információ tartalma pedig (nem) ellenőrzött. Ebből a szempontból az EKA-jelentések többségükben a megbízható és ellenőrzött kategóriába kerültek. Ugyancsak itt, a jelentés végén történt javaslatlét az információval kapcsolatos további intézkedésekre. Az ellenzék vonatkozásában az alábbi intézkedési típusok fordulnak elő: más oldalról is ellenőrzik az információt; folyamatosan felderítik a szóban forgó eseménnyel kapcsolatos terveket; a tervezett rendezvényt operatív úton biztosítják; folytatják a bizalmas nyomozást; az információkat hasznosítják a tájékoztató munkában; tájékoztatják a BM III/III. csoportfőnökségét (amennyiben a budapesti vagy megyei rendőr-főkapitánysági szintű az információ), néhány esetben pedig tájékoztatják az MSZMP budapesti (megyei) bizottságát.

A titkos megbízottak jelentésében igen gyakran lehet váratlan, eddig ismeretlen információkra bukkanni. Egy egészen korai, 1989. március 9-én keltezett jelentés tudni véli, hogy már ekkor körvonalazódott egy kerekasztal-kezdeményezés, mégpedig egészen sajátos összetételben:¹⁷¹

„A Magyar Rádió f. hó 7-én meghívta a különböző politikai pártok és alternatív szervezetek képviselőit az MSZMP rövid távú politikai programjának értékelése céljából. (A riportok a 8-ai reggeli adás során hangzottak el.) A rádiófelvételt követően a Magyar Néppárt jelen lévő egyik vezetőjének javaslatára az FKP és a Szociáldemokrata Párt képviselői megállapodtak abban, hogy a három párt között egy későbbi időpontban beindítanak egy kerekasztal-megbeszélést, a számos koordinációs kérdés és elvi álláspont tisztázása céljából. A megbeszélés végső céljaként koalíció megalakítását tervezik 'Demokratikus Front' elnevezéssel, ami szerintük a későbbiekben kellően ellensúlyozhatná az MSZMP-t.”

A szerv természetesen azonnal intézkedett: „a terv megvalósítását operatív úton ellenőrzik, felderítik”.

A titkos megbízott mellett szobahallgatás is informálta a III/III-at arról a beszélgetésről, amelyet szabad demokraták folytattak két nappal márciusi küldöttgyűlésük előtt:¹⁷²

„– HARASZTI MIKLÓS és KÖSZEG FERENC véleménye szerint az SZDSZ jövőjét alapvetően az fogja meghatározni, hogy sikerül-e együttműködniük az MDF-fel, vagy

¹⁷⁰ Az EKA ülések résztvevői körébe telepített hálózati személy vagy személyek köre csak valószínűsíthető. A viszonylag kis létszámú résztvevővel folytatott tárgyalásokról érkező jelentések alapján ugyanis leszűrhető azok köre, akik jelenléte és az operatív információ szolgáltatása között korreláció mutatható ki. Volt olyan résztvevője a tárgyalásoknak, akivel kapcsolatban később az „Egyes fontos tisztségeket betöltő személyek ellenőrzésére létrehozott bizottság” állapította meg, hogy korábban „hazafias alapon” titkos megbízottként tevékenykedett, (bár az EKA-tárgyalások időszakában már visszavonult). Más kutatásokból is ismertek olyan utalások, amelyek az Ellenzéki Kerekasztal környékén tevékenykedő hálózati személyek aktivitását jelzik. Lásd KENEDI JÁNOS: *Kis állambiztonsági olvasókönyv*. I. m.: passim, különösen: II. köt. 263., 312., 341., 371., 379., 395., 410. p.

¹⁷¹ BM Áb. Mh. Titkárság NOII. Ny. sz.: 45-78/49. sz./1989. 49/9. 89.03.09.09.; TH III/III-49-49/9/1989.

¹⁷² BM Áb. Mh. Titkárság NOII. Ny. sz.: 45-78/54. sz./1989. 54/7. 89.03.17.07.; TH III/III-54-54/7/1989.

sem. Úgy vélik, hogy a demokratizálódási folyamat csak akkor fog folytatódni, ha az alternatívok (MDF, SZDSZ, MSZDP, FIDESZ stb.) össze tudnak fogni. Haraszi azt tervezi, a március 19-ei tanácskozáson hozzászólásában komoly kritikai észrevételeket fog tenni az SZDSZ programnyilatkozatára vonatkozóan.

– Kőszeg és MAGYAR BÁLINT tervbe vett egy kerekasztal-beszélgetést, melyen a független szervezetek közül a Néppárt, a Szociáldemokrata Párt, az FKGP, az SZDSZ, a FIDESZ, a TDDSZ és a BZSBT venne részt."

Egy többlépcsős operatív terv kivitelezője lett az a titkos megbízott, aki feltehetően az ellenzék médiakapcsolatai környékén tevékenykedett a nyár elején.¹⁷³

„A szerv hírforrása – aki részt vett a közelmúltban Ausztráliában járt 'jószolgálati delegáció' munkájában – felkérést kapott, hogy képviselje a magyar sajtót az Ellenzéki Kerekasztal delegációjában is, mely várhatóan július 10-től folytat 3-6 napon keresztül tárgyalásokat az NSZK-ban és Hollandiában (vagy Angliában). A delegáció célja – a forrás tudomása szerint – 'hírt adni arról, hogy az MSZMP csak taktikai megfontolásból adott teret az ellenzéknek, és csak rövid időre', ezért az Ellenzéki Kerekasztal 'el akarja nyerni a nyugati hatalmak támogatását a visszarendeződés esetére'. A delegáció összetételéről, vezetőjének személyéről, tárgyalási taktikájukról még nincs döntés, bár szóba került MÉCS IMRE neve. A munkában részt vesz a Katalizátor Iroda is. (A delegáció tagjainak 5000 Ft hozzájárulást kell befizetniük.)"¹⁷⁴

Mivel az információ forrása végül a felkérésnek megfelelően részt vett a delegáció munkájában, feltehetően a finanszírozás nyomatékosítására volt szükség az útiköltség hangsúlyos megemlézésére. Az említett utazás szóba kerül az EKA 1989. május 18-i ülésének alábbiakban közölt NOIJ-ében is, bár az ülésről készített kivonatban jegyzőkönyv nem tesz róla említést.¹⁷⁵

A Nagy Imre temetés megrendezésének egy korai forgatókönyvéről szolgál fontos információkkal a titkos megbízott az SZDSZ május végi tanácskozásáról.¹⁷⁶

„– SZILÁGYI SÁNDOR az SZDSZ május 20-ai tanácsülésének résztvevői előtt ismertette a június 16-ai szertartás tervezett menetét. Eszerint a Hősök terén a 10 órai ravatalozást (5+1 koporsó) követően folyamatos koszorúzás lesz 12.30-ig. Ekkor 'itt és a világon mindenhol, ahol magyarok élnek' megszólalnak a harangok, amit a Himnusz elnéklése követ, majd 5 beszéd (MÉCS, RÁCZ, VÁSÁRHELYI, FÓNAY és KIRÁLY BÉLA) hangzik el. A megemlékezési ünnepségen – a tervek szerint – nem lesznek transzparenszek, feliratok. A temetés a 301-es parcellában viszonylag zárt körű lesz, oda csak mintegy 10 ezer embert akarnak elengedni. A temetésen csak külön ún. kordonbelépővel lehet majd részt venni. Este 18 órakor a budapesti egyházak rekviemeket mondanak. Az eseményről a TIB és az Ellenzéki Kerekasztal (EKA) közös nyilatkozat kiadását tervezi, és Szilágyi külön felhívta a figyelmet arra, hogy a szervezetek tartózkodjanak külön nyilatkozatok kiadásától. Kiemelte továbbá, hogy 'e napnak nem szabad a tüntetések napjává lennie, ez csak gyász napja lehet'.

¹⁷³ BM Áb. Mh. Titkárság NOIJ. Ny. sz.: 45-78/104. sz./1989. 104/7. 89.05.31.07.; TH BRFK-90-104/7/1989.

¹⁷⁴ BM Áb. Mh. Titkárság NOIJ. Ny. sz.: 45-78/104. sz./1989. 104/7. 89.05.31.07.; TH BRFK-80-104/7/1989.

¹⁷⁵ Vö. A rendszerváltás forgatókönyve. I. köt. 298. p.

¹⁷⁶ BM Áb. Mh. Titkárság NOIJ. Ny. sz.: 45-78/98. sz./1989. 98/1. 89.05.23.01.; TH III/III-98-98/1/1989.

– Mécs Imre szerint az EKA majd minden résztvevője egyetértett azzal, hogy 'június 16-án a harangszón felül 12.30-kor vagy 13 órakor 5 perces munkabeszüntetés, dudálás és forgalombeszüntetés legyen'. Szorgalmazzák azt is, hogy június 15-én este gyertyákat helyezzenek el az ablakokban, 'emlékezve a hősökre'. Ez utóbbit a tervezett közös nyilatkozat is tartalmazni fogja.

– Az 'özvegyek' egyre inkább 'szenvednek' a rájuk nehezülő nyomástól. MALÉTERNÉ szerint 'az alternatív szervezetek terror alatt tartják őket', és attól tart, hogy a temetés napja kegyelet helyett cirkusz lesz. Azt tervezi, hogy kétségeit nyilvánosságra fogja hozni, mivel 'kétségbe van esve' az ő maga által is elfogadott temetési forgatókönyv miatt.

– A tervezett '56-os emlékmű' felállítással kapcsolatban KERNÁCS GABRIELLA egy dokumentumfilmet készít, melynek első felvételeire május 26-án kerül sor a 301-es parcellánál, ahol RAJK LÁSZLÓ és Mécs Imre ad interjút.

– A holland tv forgatócsoportja, VERA DE LANGE újságíró társaságában május 23-26. között riportok készítését tervezi a 'családtagokkal' és Mécs Imrével.

– TÓBIÁS ÁRON bejelentette, hogy az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kéttagú delegációval képviselteti magát a temetésen."

A jelentéssel kapcsolatos intézkedés külön terv szerint zajlik, ahogyan az egész temetés nagyszabású operatív intézkedési rendszer keretei közé lett foglalva.¹⁷⁷

Közvetlenül a temetés utáni első reakciókról már a budai Vigadóban adott fogadásról adott információt egy titkos munkatárs:¹⁷⁸

„– A TIB-nek a június 16-ai temetést követően a Corvin tér 8. sz. alatt megtartott fogadásán megközelítően 300 fő vett részt. A rendezvényen jelen volt MARK PALMER, az USA budapesti nagykövete.

– A TIB nevében HEGEDŰS B. ANDRÁS rövid beszédben méltatta a nap jelentőségét, a tömeg hangulatát, aktivitását. Köszönetet mondott a szervezésben, rendezésben részt vevő valamennyi embernek, a magyar népnek a nagyszerű napért, a méltóságért, valamint a rendőrségnek a problémamentes, zavartalan lebonyolításért.

– Az emigránsok több tagja hangot adott azon 'meglepetésének', hogy 'ma ezt Magyarországon meg lehetett tartani'. A kormány és az Országgyűlés képviselőinek részvételét a nép akarata előtti alázatként értékelték.

– Az egybegyűltek különböző baráti társaságokba csoportosulva értékelték az eseményeket. Többek véleménye szerint a gyászszertartás a TIB kiváló szervezésének köszönhetően úgy őrizte meg kegyeleti jellegét, hogy egyben politikai jelleget is öltött.

– A résztvevők rövidebben-hosszabban értékelték a nap folyamán beszédet mondó személyek sikerességének mutatóit is. Általános vélemény szerint reálisan csak KIRÁLY BÉLA és KOPÁCSI SÁNDOR fogalmazott. Mértékadó személyiségek úgy értékelték, hogy ORBÁN VIKTOR beszéde sértette a temetés kegyeleti jellegét, a közmegegyezésre irányuló hivatalos és ellenzéki törekvéseket. Az egykori harcostársak megítélése szerint RÁCZ SÁNDOR felszólalása jól indult, beszéde során azonban több szarvashibát elkövetett.

– MÉCS IMRÉ-ről úgy vélekedtek, hogy felszólalásában megkísérelt 'lavírozni az egybegyűltek érzelmein a politikai és kegyeleti vonatkozások között', mivel a későbbi

¹⁷⁷ Lásd KENEDI JÁNOS: i. m. II. köt., 3. fejezet.

¹⁷⁸ BM Áb. Mh. Titkárság NOJ. Ny. sz.: 45-78/117. sz./1989. 117/2. 89.06.19.02.; TH III-III-117-117/2/1989.

választásokra gondolva már előre tömegeket akart megnyerni magának. Beszéde – különösen teátrális, gyerekesnek ítélt eskütételi ceremóniája – sokakban visszatetszést szült.

– A megállapítások szerint politikusi képességekről és 'image'-ről csak VÁSÁRHELYI MIKLÓS tett tanúbizonyságot visszafogott, kulturált, kiemelkedő európai személyiséghez méltó beszédével.

– MÉRAY TIBOR temetői beszédét, 'kemény kijelentéseit' vegyes érzelmekkel fogadták. A többség nem tudja elfelejteni, hogy 'Rákosi csahosa' volt, a 'sztálinista csavargó' ezzel a beszédével akarta igazolni, hogy hova tartozik, de ezt a jellemtelenséget nehéz elfogadni' – tették hozzá.¹⁷⁹

A BM lehallgató rendszerének fejlesztése során a belügyminiszter döntése alapján 1978. január 1-jén került bevezetésre a nemzetközi interlehallgatás új rendszere, az I-3/a rendszabály.¹⁸⁰ (A 3/a rendszabály a belföldi telefonlehallgatás, a 3/e pedig a szobalehallgatás jelzete.) Az I-3/a alkalmas volt az automata és félautomata rendszerbe kapcsolt nemzetközi távbeszélő hálózatban az előre „figyelőztetésre” megadott kapcsolási szám ellenőrzésére. Így ellenőrizhetővé váltak azon külföldi, illetve külföldről belföldi telefonszámokra érkező hívások, amelyeket az operatív szervek ellenőrzésre kértek. Ezek többnyire „ismert ellenséges szervek”, „illegális találkózhelyek” telefonszámai voltak. (A 0049892102 kezdetű szám sokáig a Szabad Európa Rádió müncheni épületét kapcsolta, amelyre azonnal elindult az I-3/a.) Az Ellenzéki Kerekasztalt érintő beszélgetések közül többet a nemzetközi hívásellenőrzési rendszer továbbított a NOIJ-nak. Ilyen például az az információ, amely június 6-i keltezésű:

„Június elsején jelentettük, hogy az Ellenzéki Kerekasztal – ARA-KOVÁCS ATTILÁN-n keresztül – 'jóindulatú sügást' kapott arra vonatkozóan, hogy Bush elnök budapesti látogatása során beiktatná programjába az EK-val való találkozást, ha erre meghívást kapna. Újabb információ szerint az EK tagjai elhatározták, hogy 'érdemi tanácskozássra' hívják az amerikai elnököt. A meghívót az USA nagykövetének akarják átadni, Ara-Kovács Attila pedig telefaxon továbbítja az USA-ba HÁMOS LÁSZLÓ-nak. (A tervezett találkozóval az USA-ban élő prominens emigránsok egyetértének, azt tevőlegesen támogatni fogják.) Az EK is szeretné elérni, hogy Bush magyarországi útja idején hivatalosan látogassa meg Nagy Imre sírját.”¹⁸¹

A postai küldemények operatív ellenőrzése során (K-ellenőrzés) az Oállambiztonsági szervek a bizalmas nyomozás alatt álló személy postai küldeményeit felbontotta, esetleg elkobozta, vagy annak tartalmát – zavarkeltés céljából – megváltoztatta.¹⁸² Ilyen volt például egy 1989. június 6-i keltezésű jelentés szerint a következő operatív intézkedés:

„A belföldi postaforgalomból a szerv kiemelt egy budapesti lakos címére feladott levélküldeményt. Az anyagban elhelyeztek egy írógéppel írt – közel egyoldalas – FELHÍVÁS-t, amelyben hírül adják, hogy a Magyar Demokrata Fórum és a Szabad Demokraták Szövetsége VI. kerületi csoportjai elhatározták, a 'Terézvárosi Közéleti

¹⁷⁹ BM Áb. Mh. Titkárság NOU. Ny. sz.: 45-78/117. sz./1989. 117/2. 89. 06. 19. 02.; TH III-III-117-117/2/1989.

¹⁸⁰ A Magyar Népköztársaság belügyminiszter-helyettesének 1/1977.számú körlevele. 45-1/1977. i. sz.; Lásd: A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 1971. évi 0017. sz. parancsa. A titkos technikai szabályok alkalmazása. 10-21/17/1971. i. sz.; BM KI Pgy. 125. sz. doboz.

¹⁸¹ A jelentés tartalma megfelelt a történelemnek – Ara-Kovács Attila szíves szóbeli közlése.; BM Áb. Mh. Titkárság NOU. Ny. sz.: 45-78/ 108. sz./1989. 108/7. 89.06.06.07.; TH III/III-108-108/7/1989.

¹⁸² A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 1971. évi 0017. sz. parancsa. A titkos technikai szabályok alkalmazása. 10-21/17/1971. i. sz.; BM KI Pgy. 125. sz. doboz.

Tömörülés' létrehozását. Céljuk a részt vevő szervezetek tevékenységének összehangolása, közös rendezvények tartása és az országgyűlési, illetve a tanácsi választásokra való felkészülés. Arra kérnek minden független demokratikus szervezetet, hogy csatlakozzanak a Tömörüléshez és vegyenek részt programjának kidolgozásában. A jelentkezéseket KATONA KÁLMÁN (MDF), illetve LUKÁCSY GÁBOR (SZDSZ) megadott címén és telefonszámán tehetik meg."

A „szerv” intézkedésképpen a BM III/III. Csoportfőnökség részére fénymásolatot készített a küldeményről, majd a postaforgalom útján továbbították a címzethez.

5.3. Ha az Ellenzéki Kerekasztal tevékenységével kapcsolatos speciális (titkos, operatív) információszerzési eszközöket sorra vesszük, akkor első helyen a telefonlehallgatási technika áll, 30 esetben alkalmazták, a jelentések egyharmadának ez volt a forrása.¹⁸³ Második helyen a titkos megbízottak (19 eset) jelentései szerepeltek, harmadikként (17 eset, kb. 1/5–1/5) szoba-, helyiség-lehallgatásra került sor. Előfordult a levéllel ellenőrzés is (9 eset), néhányszor pedig ügynöktől származott a jelentés (6 eset). Ritkán fordult elő az állambiztonsági tiszt (2), rendőri szerv (1), alkalmi kapcsolat (1) jelentése, illetve lakossági bejelentés (1).

Kifejezetten az Ellenzéki Kerekasztal üléseivel tizenhat alkalommal foglalkozott a NOIJ, ami az EKA megalakulásától (1989. március 22.) a tárgyalások első szakaszának végéig (1989. szeptember 18.) tartó időszak negyven ülését figyelembe véve, mintegy kétötödös megfigyelési arányt mutat. Ezek közül döntően – tizenegy esetben – a szobalehallgatás eszközével élt az állambiztonsági szerv, két esetben pedig a telefonlehallgatás volt az elkészített NOIJ forrása. Csak egyetlenegyszer regisztráltak ügynöki jelentést (az összes többi vidéki helyszínhez kapcsolódott), amelyet a BRFK jelentett a III/III-as csoportfőnökségnek, egy valójában meg nem történt, 1989. május 11-i EKA-megbeszélésről. Május 10-én sor került ugyan egy EKA-ülésre, és azon valóban jelen volt – csak ezen az egy ülésen – egy külső, Duna-körös személy is, de itt egyáltalán nem került szóba a jelentésben szereplő Soros-féle támogatási ajánlat:

„Az 'Ellenzéki Kerekasztal' május 11-én megtartott megbeszélésén bejelentették, hogy a Soros Alapítvány egy képviselője megkereste a BZSBT-t, és felajánlotta anyagi támogatásukat. Arra kérte a társaságot, hogy gyűjtsék össze anyagi és felszerelési igényüket (az frószerektől a telefonig).”¹⁸⁴

Igaz, a jelentés szerint ennek tartalma nem ellenőrzött, viszont az információ forrása „megbízható”-nak minősített.

Az 1989. június 9-i ülés információi a szobalehallgatáson túl – és csakis ekkor – egy állambiztonsági tiszt értesüléseire is támaszkodtak. Abszurd a helyzet, mivel éppen Tölgyessy Péter azon panaszáról született operatív jelentés, miszerint gyanúja az, hogy az EKA folyamatos megfigyelés alatt áll.¹⁸⁵ Az EKA ülésén készült videofelvétel szöve-

¹⁸³ A nyolcvannégy jelentés forrásául összesen kilencven alkalmazott technikát jelölt meg a NOIJ, mivel néhány esetben párhuzamos információszerzésre is sor került.

¹⁸⁴ BM Áb. Mh. Titkárság NOIJ. Ny. sz.: 45-78/ 94. sz./1989. 94/4. 89.05.17.04.; TH BRFK-81-94/4/1989.

¹⁸⁵ Tölgyessy Péter a megfigyelésükre irányuló gyanújának már egy két héttel korábbi – szintén lehallgatott – telefonbeszélgetés során hangot adott: „Az 'Ellenzéki Kerekasztal' és az MSZMP közötti, zárt ajtók mögött folytatott előkészítő megbeszélésekkel kapcsolatban TÖLGYESSY PÉTER – a tárgyaláson elhangzott tartalmi elemeket, illetve az MSZMP-delegáció felkészültségét értékelve – úgy nyilatkozott: valószínű, hogy az MSZMP lényeges információkkal rendelkezik az 'Ellenzéki Kerekasztal' belső viszonyait illetően. Ezt FODOR GÁBOR 'lehangolóknak' tartotta.” BM Áb. Mh. Titkárság NOIJ. Ny. sz.: 45-78/81. sz./1989. 81/6. 89.04.27.06.; TH III/III-81-81/6/1989.

ge a következő (az MSZMP és az Ellenzéki Kerekasztal között folytatott előkészítő tárgyalásokról van szó):

„Tölgyessy Péter: Mindenért kompenzációt kellett adni, ezért hihetetlen[ül] törekeny szöveg. Itt egy kicsi változtatás, akkor ők cserébe kérik már a sajátjukat. A szöveg talán hét oldal aláírással [együtt], de 5-től fél 12-ig [csináltuk]. Kész volt nekik... Tehát nem ott fogalmaztuk. Kész szöveget írtuk át. És hát még egy tény. *Szinte bizonyos, hogy mindent tudnak, amit mi beszélünk.* Most már úgy néz ki, nagyon úgy néz ki. (Zétényi Zsolt töredékesen érthető közbeszólása: *Ne felejtse el, hogy telefonon is elég nyíltan beszélünk.*) Hát én inkább erre az esélyre gondolok. *Nagyon-nagyon jól értesültek voltak.* És voltak olyan pontok, ahol el szerettem volna érni bizonyos mondatokat. *Pontosan tudták, még az árnyalatokban is.* Rohadt kellemetlen volt, bocsánat. (Varga Csaba: *Kell egyébként helyszínt változtatni.*) Különösen, ha fontos dolog van, akkor *inkább azt javasolom, hogy közvetlen előtte tanácskozzunk.* Ha nagyon fontos dolog van. *Nem jut el odáig a hír.* Közvetlen előtte kellene tanácskozni, ha nagyon fontos dolog van. Nagyon rossz volt úgy tárgyalni. Nagyon rossz volt úgy tárgyalni, hogy... (Szakolczai György: Igen, azt meg lehet érezni.) Meg lehet érezni.”¹⁸⁶

A jelentés pedig így adta vissza a történeteket:¹⁸⁷

„Az Ellenzéki Kerekasztal (EK) június 9-ei ülése végén TÖLGYESSY PÉTER aggodalmaskodva közölte, hogy az MSZMP-szakértőkkel folytatott előző napi megbeszéléseken úgy érezte, hogy azok előre ismerték az EK minden szándékát. Ezért az Ellenzéki Kerekasztal tagjai megállapodtak abban, hogy a jövőben üléseik helyszíneit változtatni fogják, és stratégiai fontosságú tárgyalásaik előtt szoros időpontban fognak tanácskozni, hogy ne legyen idő az MSZMP tájékoztatására. Tölgyessy észrevételezése alapján fokozták konspirációjukat és június 12-ei megbeszélésük színhelyét megváltoztatják.”¹⁸⁸

A Csoportfőnökség a tervezett új helyszín felderítésére intézkedést hozott, de az EKA a június 20-i ülését követően – a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások megkezdésekor – a jogi karról átköltözött az Parlament épületébe.

Érdemes külön megvizsgálni, hogy a hitelesség és az informativitás szempontjából hogyan minősíthetők utólag az operatív információs jelentések. Az állambiztonság kiindulópontja mindenkor az, hogy csak az utólag történtek ismeretében dönthető el, hogy az adott eseménnyel kapcsolatban mely információk bizonyulnak fontosnak, és melyek jelentéktelennek. Ez a logika tehát más mércével mér, mint az utókor, amely már tisztában van a releváns tények körével, így számára minden egyéb megörökített esemény már érdektelen jelenség. A két szempont látásmódja teljesen eltérhet, de néha egybe is eshet.

Egy telefonlehallgatás útján szerzett információs jelentés szövege megjelent a Történeti Hivatal évkönyvében is.¹⁸⁹ Ugyanakkor a nagyobb terjedelmű értékelő jelentések

¹⁸⁶ A rendszerváltás forгатókönyve. I. m. I. köt. 570–571. p.

¹⁸⁷ BM Áb. Mh. Titkárság NOJ. Ny. sz.: 45-78/113. sz./1989. 113/12. 89.06.13.12.; TH III/III-113-113/12/1989.

¹⁸⁸ BM Áb. Mh. Titkárság NOJ. Ny. sz.: 45-78/ 113. sz./1989. 113/12. 89.06.13.12.; TH III/III-113-113/12/1989.

¹⁸⁹ Az 1989. március 30-i EKA-ülésről április 7-én (szokatlanul lassan) keletkezett – szobalehallgatás nyomán – operatív jelentés: „Az alternatív szervezetek által kezdeményezett ún. Ellenzéki Kerekasztal megbeszélésein a résztvevők megállapodtak abban, hogy nem kívánnak koalícióra lépni a mostani hatalmi szervezetekkel, egymás előzetes tájékoztatása nélkül. Megállapodtak abban is, hogy az MSZMP képviselőivel a továbbiakban úgy akarnak tárgyalni, hogy ők maguk jelölik ki a konzultációk résztvevőit, a napirendre nyilvánosan és közösen szándékoznak javaslatot tenni.

mindegyike szoba-, teremlehallgatás alapján került az információs jelentésekbe. Ezek közül az 1989. április 28-i, a június 7-i, a június 15-i, valamint a június 20-i EKA ülésekről készült jegyzőkönyvek részben vagy egészben az eredeti jegyzőkönyvekhez kapcsolódva ismertetésre kerültek „A rendszerváltás foratókönyve” kötetében. (Lásd a függelékben.)

A következőkben álljon itt néhány fontosabb jelentés az eddig még ismeretlenek köréből:

1989. május 2.:¹⁹⁰

„Az Ellenzéki Kerekasztal május 2-ai összejövetelén SÓLYOM LÁSZLÓ bejelentette, hogy a Duna Kör szervezésében május végén egy ülésstrájkot terveznek a Kossuth térre.

Ezt követően a TIB képviselője tájékoztatta a jelenlévőket a június 16-ai temetéssel kapcsolatos előkészületeiről. Bejelentette, hogy azon a független szervezetek is részt kívánnak venni, és mivel a 301-es parcella közelében csak 30 ezer fér el, ezért felmerült, hogy a rendezvényeket válasszák ketté. Azt tervezik, és az SZDSZ ügyvivői ezt már megtárgyalták, hogy a Kossuth téren legyen a ravatalozás, majd a tömeg a Hősök tereire vonul, ahol megkoszorúzza az ‘ismeretlen felkelők’ (ismeretlen katona) sírját, és ezt követően menetelnének vagy utaznának a temetőbe. Felvetődött, hogy az öt koporsó mellett felravataloznának további kettőt is, amelyek a névtelen hősöket szimbolizálnak.

A demonstrációt mindenképpen – a hatalom negatív válasza esetén ravatalozás nélkül is – meg akarják szervezni, mivel úgy vélik, hogy létszámuk ‘bemutatása’ az MSZMP-vel folytatott tárgyalásokat is elősegítheti. Az elképzelések konkretizálására – azok szervezetenkénti megvitatását követően – egy későbbi időpontban kerül sor.

Bejelentették, hogy a független szakszervezetek és az EKA szempontjából fontos kapcsolatfelvételre került sor a lengyel Szolidaritással, amely konkrét segítségnyújtást ajánlott fel a kerekasztal-megbeszélésekkel kapcsolatban.”

1989. május 10.:¹⁹¹

„A nyolc szervezet által létrehozott Ellenzéki Kerekasztal f. hó 10-én újabb összejövetelt tartott, melynek első napirendi pontjaként az MSZMP KB-nak a politikai egyeztető fórum létrehozására tett javaslatát vitatták meg. Álláspontjuk szerint ezzel az MSZMP egyoldalúan megszakította a velük folytatott előkészítő tárgyalásokat, és ismét vissza akar térni a Nemzeti Kerekasztal gondolatához, ami egyben az Ellenzéki Kerekasztal

Megjegyzés: a legutóbbi összejövetelen az MDF részéről Csurka István és Szabad György, az SZDSZ-től Magyar Bálint, az FKGP-től dr. Boros György, az MSZDP-től Révész Tamás, a Néppárt részéről egy Kónya vezetéknévű személy, a BZSBT-től Vigh Károly és Morvay László, a TDDSZ-től Öry Csaba és Bruszt László, míg a FIDESZ részéről Orbán Viktor és F. Szabad György (sic!) volt jelen;

– az ún. Ellenzéki Kerekasztal következő megbeszélésére április 7-én 18 órakor az ELTE Állam és Jogtudományi Karának épületében kerül sor.”

BM Áb. Mh. Titkárság NOJ. Ny. sz.: 45-78/84. sz./1989. 67/5. 89.04.07.05.; TH III/III-67-67/5/1989. Vö. A rendszerváltás foratókönyve. 1. köt., 15/a. sz. dokumentum. Lásd még MÜLLER ROLF: *Napi Operatív Információs Jelentések, 1979–1989.* i. m. 280. p.

¹⁹⁰ Vö. A rendszerváltás foratókönyve. I. m.: 1. köt. 190.220. p.; BM Áb. Mh. Titkárság NOJ. Ny. sz.: 45-78/84. sz./1989. 84/2. 89.05.03.02.; TH III/III-84-84/2/1989.

¹⁹¹ Vö. A rendszerváltás foratókönyve. I. m.: 1. köt. 233-276. p.; BM Áb. Mh. Titkárság NOJ. Ny. sz.: 45-78/90. sz./1989. 90/7. 89.05.11.07.; TH III-III-90-90/7/1989.

akcióegységének megbontását is jelentené. Az MSZMP megosztására irányuló politikáját ezért nemcsak a Kerekasztal, hanem az egész folyamat elleni támadásnak tekinti.

A vitában SZABAD GYÖRGY fontosnak tartotta annak kihangsúlyozását, hogy a KB-javaslat elismeri, a tárgyalások célja az egypártrendszerből a képviselői demokráciába való átmeneti időszak szabályozása, ami a szabad választásokon keresztül valósul meg. Azt javasolta, hogy tekintsenek el az eddigi megbeszélések tapasztalatától, és keressék a MSZMP javaslatában azokat a pontokat, amelyekről pozitív ellentmondásba lendülhetnek. A gazdasági kérdések megvitatását a Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája és a kormány közötti tárgyalások hatáskörébe utalta.

MÉCS IMRE kijelentette, hogy az Ellenzéki Kerekasztalba tömörülő politikai szervezetek képezik ma Magyarországon az MSZMP legkomolyabb tárgyalópartnereit. Rá kell mutatni arra, hogy miközben az MSZMP tárgyalóküldöttsége akadályozza az előkészítő tárgyalások eredményességét, az érdemi megbeszélések elkezdését, aközben nagy fontosságú törvényjavaslatokat készít elő. Mécs megkérdőjelezte az MSZMP szándékainak őszinteségét.

A hosszára nyúlt, sokszor meddő és végig indultatos vitában megfogalmazódott, hogy olyan hatást kellene a MSZMP-re gyakorolni, amely a jelenlegi tárgyalóküldöttségnek egy reformpárti delegációval való felváltását eredményezné. Ennek lehetőségét személyes kapcsolataik felhasználásával tervezik kipróbálni. Felmerült a reformkörökkel való közvetlen kapcsolat felvételének lehetősége is. Álláspontjukról válasznyilatkozatot fogalmaztak.

Második napirendi pontként a Duna-mozgalmak megjelent képviselői kérték az Ellenzéki Kerekasztal támogatását egy – a bős-nagymarosi beruházás okozta környezeti károk helyreállítását biztosító – alapítvány létrehozásához. A jelenlévők rövid és türelmetlen vita után közös vélemény kialakítása nélkül függesztették fel a kérdés vizsgálatát.

A rendezvény végén bejelentés hangzott el a Kereszténydemokrata Párt és a Magyar Függetlenségi Párt csatlakozási szándékáról. Az Ellenzéki Kerekasztal tagjai kérték ennek formális előterjesztését és a két párt taglétszámának és programjának ismertetését.

Az Ellenzéki Kerekasztal következő ülését 1989. május 19-ére tervezik.”

1989. május 18.,¹⁹²

„1989. május 18-án újabb összejövetelt tartott a nyolc szervezet által létrehozott Ellenzéki Kerekasztal.

Első napirendi pontként elfogadták a május 20-án Szegeden megrendezésre kerülő MSZMP Reformköreinek Országos Találkozásának résztvevőihez címzett 'üzenetet', amelyet az MDF és SZDSZ képviselői készítettek. Ezt megküldték az MSZMP Csongrád megyei Reformkörének.

Második napirendi pontként a párttörvénnyel kapcsolatos egyeztetésnél igen erős vita bontakozott ki. A vita során két irányvonal körül csoportosultak a vélemények. Az egyik szerint nem szükséges reagálni a törvénytervezetre, míg a másik, végül is fölülkerekedő nézet szerint szükséges a véleménynyilvánítás, mert különben a jelenlévők elsüllyednek a történelem homályába. Konkrét ötletként elhangzott, hogy forduljanak 'felirattal' a parlamenthez, a javasolt törvénytervezet életbelépése előtti átmeneti idő-

¹⁹² Vö. A *rendszerátalakítás forráskönyve*. I. köt. 309. p.; BM Áb. Mh. Titkárság NOU. Ny. sz.: 45-78/96. sz./1989. 96/1. 89.05.19.01.; TH III/III-96-96/1/1989.

szakkal kapcsolatos ellenvetéseik ügyében. A parlamenttől azt kérnék, hogy utasítsa a kormányt a Rádió és a TV lehetőségeinek biztosítására a Kerekasztal választási hadjárata során.

A költségvetésből felajánlott 80 millió forintos választási támogatás elfogadásával kapcsolatban azt az álláspontot fogadták el, hogy nem szabad két kézzel kapni egy 'alamizsna' után. Így kell leplezni a jelenleg már-már katasztrofális pénzügyi helyzetüket. A hatalom ugyanis könnyen sarokba szoríthatja a Kerekasztal tagjait, ha fény derül az anyagi szorultságukra.

A választási törvénytervezettel és a felajánlott pénzügyi támogatás elfogadásával kapcsolatban – mivel helyben nem tudtak érdemi döntést kialakítani –, bizottságot hoztak létre, amely megfogalmazza állásfoglalásukat, és arról a sajtót tájékoztatja.

Leszögezték, hogy a nyilatkozatnak az időhúzást kell szolgálni, mert jelenleg úgy tűnik, hogy a kétfelé szakadó MSZMP reformszárnya a kormányfő felzárkózásával a maga javára tudja fordítani a küzdelmet, s ez számukra kedvezne.

Az MSZMP és az Ellenzéki Kerekasztal közötti tárgyalások kapcsán Magyar Bálint 'kiútként' felvetette, hogy nem 'kétoldalú', hanem 'háromoldalú' tárgyalásokat kezdeményeznek, melynek résztvevői az MSZMP, a Kerekasztal, valamint a HNF és más szervezetek lennének. A javaslatról döntés nem született.

A területi 'kerekasztalok' megalakulásának eddigi tapasztalatai kapcsán negatív tanulságként értékelték a Tolna megyei szervezet és az MSZMP közötti tárgyalásokat, ahol kis híján megalakult az 'Egyeztető Tanács', ami a helyi kerekasztal önfelszámolását jelentette volna. Annak érdekében, hogy hasonló esetek ne fordulhassanak elő, a 'Központi Kerekasztal' felhívással fordul a területi szervezeteihez.

Mécs Imre részletes tájékoztatót tartott az 1989. június 16-ai temetés legújabb elképzeléseiről. E szerint a ravatal felállítására a Hősök terén kerülne sor, és a délelőtti megemlékezésekkel, koszorúzásokkal telne. Gépkocsi-konvoj vinné a koporsókat a temetőbe, ahol 20–30.000 ember venne részt a szűkebb kegyeleti aktuson és az emlékmű alapkövetételén. A TIB kérte az Ellenzéki Kerekasztal segítségét a lebonyolításhoz. Közös nyilatkozat kiadására kerül sor, amelyben követelik, hogy a tömegkommunikációs eszközök részletesen közvetítsék az eseményeket. Az SZDSZ képviselője elmondta, hogy Kéthly Anna holttestét haza kívánják hozatni, és a 301-es parcellába kívánják nyugalomra helyezni.

A főbb kérdések megvitatása után megállapodtak abban, hogy a Duna Kör által Ausztriába küldendő 'Jószolgálat' delegációban a TDDSZ, az MDF, a FIDESZ és a Kisgazdapárt egy-egy tagja vegyen részt.

Buda Géza a 'Szolidaritás Állampolgári Bizottságának' vezetője kérte, hogy a lengyelországi választások segítésére állítsanak fel ellenőrző bizottságot, amelynek feladata az itt élő lengyel állampolgárok 'szavazási tisztaságának' szavatolása lenne. Egyben kérte röpiratok elkészítését, a 'Szolidaritás' szavazatainak gyarapítása érdekében. A kérést támogatólag megszavazták.

A Független Jogász Fórum képviselője bejelentette, hogy elkészült a Btk. módosításáról szóló tanulmánytervezet, melyről 1989. május 23-án sajtótájékoztatót tartanak.

A Nyilvánosság Klub kérését Öry Csaba tolmácsolta, hogy amennyiben létrejön a tárgyalás az MSZMP-vel, azon a 'nyilvánosság védelme' érdekében megfigyelőként részt vehessenek.

Vitát folytattak egy saját napilap kiadásának megszervezéséről. Ezt elvetve, abban egyeztek meg, hogy a Honpolgár című kiadványt fejlesztik az ellenzéki szervezetek közös sajtóorgánumává.

Vigh Károly bejelentette, hogy 1989. június 6-án, Bajcsy-Zsilinszky Endre születésének évfordulóján koszorúzást rendeznek, amelyre a BZSBT az Ellenzéki Kerekasztalt is meghívta.

Az Ellenzéki Kerekasztal következő ülését 1989. május 24-ére tervezik.”

1989. május 24.:¹⁹³

„1989. május 24-én újabb összejövetelt tartott a nyolc szervezet által létrehozott Ellenzéki Kerekasztal.

Megtárgyalták az MSZMP reformköreinek szegedi tanácskozásán elhangzott javaslatait, nyílt levelét, és ezzel kapcsolatban kialakítandó álláspontjukat.

Egyhangúan megállapították, hogy a reformszárny sikerében érdekeltek, azt indirekt eszközökkel segíteniük kell, de egyelőre az Ellenzéki Kerekasztalnak a hatalom birtokosaként fellépő MSZMP-centrummal kell tárgyalnia.

Elhangzott, hogy a hatalom képviselőjével közvetlen tárgyalásokba kellene bocsátkozni, és egységes álláspont alakult ki arról is, hogy a 'hatalmat' legalábbis PB-tag kell hogy képviselje, de nem tartották lehetetlennek a főtítkárral való személyes kapcsolatot sem.

Megállapodás született arról is, hogy a 'Kerekasztalnak' fel kell adnia az állandó tagadás pozícióját, s ezt a közvélemény tudára kell adni, ezért 1989. május 27-én a Napzárta című műsorban aktuális helyzetelemzést kell adniuk az Ellenzéki Kerekasztal álláspontjáról. Ebben ki kell térni annak a véleménynek a tarthatatlanságára, mely szerint a Kerekasztal elutasította az MSZMP tárgyalási javaslatait. Véleményüket nyilatkozat formájában kívánják közreadni.

A párttörvény tervezetét, mivel azt az MSZMP nem egyeztette velük, elfogadhatatlannak tartják.

A vita során éles véleménykülönbség alakult ki a történelmi pártok és az 'új' szervezetek képviselői között. Többen, így például a szociáldemokraták hangsúlyozták, hogy a megváltozott helyzetre rugalmasan kell reagálni, míg Tölgyessy Péter és Mécs Imre azt hangsúlyozták, hogy az Ellenzéki Kerekasztalnak korábbi tárgyalási pozícióját kell megerősíteni, nem bocsátkozhat napi alkuba a kormánnyal és az Országgyűlés elnökével, míg Orbán Viktor azt emelte ki, hogy alapvetően nem változtatta meg a hatalmi viszonyokat a reformkörök 'zajkeltése' és a kormány 'eltáncolása', ami lehet, hogy csak taktikai fogás.

Tölgyessy Péter szerint az Ellenzéki Kerekasztal 'csak egy labda az MSZMP-n belüli hatalmi harcok során', és ezt úgy kell kihasználniuk, hogy az az MSZMP hatalmi centrum áthelyeződését eredményezze. Az Ellenzéki Kerekasztal 'akkor nyerhet', ha ragaszkodik eredeti tárgyalási pozíciójához, és nem cselekszik nyomás alatt.

Varga Csaba a Néppárt nevében elfogadta azt a javaslatot, hogy a tárgyalásokat a legmagasabb vezetői szintekre helyezték.

¹⁹³ Vö. A rendszerváltás forгатókönyve. I. m.: I. köt. 312-374. p.; BM Áb. Mh. Titkárság NOJ. Ny. sz.: 45-78/100. sz./1989. 100/5. 89.05.25.05.; TH III/III-100-100/5/1989.

Az EKA tagjai ellenzésüket hangoztatták a Független Szakszervezetek Ligájával szemben, mert szerintük a Minisztertanáccsal folytatott tárgyalásai során olyan politikai tárgyalásokba bonyolódott, amely már a Kerekasztal területe. Legközelebbi feladatként azt jelölték meg, hogy május 29-én megpróbálnak egy találkozót létrehozni a parlament független képviselői csoportjával és az MSZMP frakciójával, amelyen 'bemutatkoznának a Tisztelt Háznak'. Kísérletet tennének arra – sajtónyilvánosságot is igénybe véve –, hogy a képviselőket meggyőzzék álláspontjukról, miszerint a parlament ülészakán kezdeményezzék a törvénytervezetek vitájának levételét a napirendről.

Mécs Imre tájékoztatta a jelenlévőket a TIB legutóbbi üléséről. Új elemként merült fel, hogy nem járulnak hozzá a hivatalos szervek részvételéhez a június 16-ai temetésen, mert az ellenkezne Nagy Imre végakarátával, és amúgy is visszatetszést keltene.

Elhangzott, ha a kormány sebtében rehabilitálná Nagy Imrét, akkor sem koszorúzhatna, mert például a gazdaságpolitikai ügyekkel foglalkozó államminiszter is részese volt a Központi Bizottságnak, amely korábban állást foglalt az ügyben."

1989. május 31.:¹⁹⁴

„Az Ellenzéki Kerekasztal május 31.-én tartott összejövetelén napirenden kívül elsőként a TV/2 egyik jelen lévő szerkesztőjének megkeresését tárgyalták. A TV tervei szerint ugyanis a június 2-ai Napzártában egyórás vitára kerülne sor az MSZMP reformszárnya és az Ellenzéki Kerekasztal képviselői között.

A megjelentek közül többen tiltakoztak az ellen, hogy a fennálló ellentéteket összemossa, egy asztalhoz üljenek június 16-a előtt a reformkommunistákkal egy látványos 'összeborulást' demonstrálva. Ezért abban állapodtak meg, hogy a június 2-ai TV-műsorban csak az Ellenzéki Kerekasztal tagjai nyilatkoznak.

Az Ellenzéki Kerekasztal tagjai közül többen nehezményezték, hogy kiszolgáltatottak a tömegtájékoztatásnak, s nyilatkozataik sem mindig sikerülnek. TÖLGYESSY PÉTER azt emelte ki, hogy az MSZMP jól megszervezett sajtókampánnyal nagy előnyre tett szert a tárgyalásokat zsákutcába juttató magatartása utáni 2-3 napos nyilatkozatdömpinggel. A FIDESZ képviselői úgy vélték, hogy június 16-a után alapvetően megváltoznak az erőviszonyok, és akkor már ők diktálnak.

Ezután SÓLYOM LÁSZLÓ és Tölgyessy Péter ismertette az MSZMP által javasolt négyoldalú tárgyalási modellt. SZABAD GYÖRGY válaszként két lehetséges tárgyalási taktikát vázolt fel. Az 'A' változat szerint a két fő tárgyalófél mellett a harmadik oldal csak megfigyelői státusú szervezetekből állhatna. A 'B' változat szerint döntési joga csak az MSZMP-nek és az Ellenzéki Kerekasztalnak lenne, a harmadik oldalnak különvélemény hangoztatási lehetőséget adnának, mert így lehetővé válna a Münnich Ferenc Társasághoz hasonló obstruáló szervezetek kikapcsolása. Súlyom László olyan további szűkítést javasolt, hogy a harmadik oldalon ülők csak az őket érintő kérdéseknél legyenek jelen. (Például: a SZOT csak a gazdasági témaköröknél). Végül kisebb változtatásokkal a FIDESZ által javasolt 'A' változattal való indítást fogadták el.

Vita alakult ki a tárgyalások időzítése körül is. Szabad György hangsúlyozta, hogy június 16-a után a hatalom felszabadul félelméből, és így kevésbé tudnák nyomás alatt tartani. Ezért az érdemi tárgyalások első plenáris ülését, a bizottságok kijelölését min-

¹⁹⁴ Vö. A rendszerváltás forгатókönyve. I. m.: I. köt. 396-445. p.; BM Áb. Mh. Titkárság NOU. Ny. sz.: 45-78/105. sz./1989. 105/8. 89.06.01.08.; TH III/III-105-105/8/1989.

denképpen 16-a előtt kell megejteni. FODOR GÁBOR, KÖVÉR LÁSZLÓ, Tölgyessy Péter és SZABÓ MIKLÓS azt az álláspontot képviselte, hogy a hatalmat június 16-ával lehet megszarolni, így most van esélyük az 'A' változat kikényszerítésére. Véleményük szerint úgy kell tárgyalni az MSZMP-vel, hogy azt a látszatot keltsék bennük, miszerint június 16-a előtt tető alá hozhatók az érdemi tárgyalások, de azt valójában június 16-a és a Bush látogatása közé célszerű időzíteni. Úgy érzik, hogy növeli esélyüket az MSZMP-n belül fokozódó hatalmi harc is.

Az Ellenzéki Kerekasztal végül az alábbi tárgyalási utasítást adta a delegátusainak:

- az EK az MSZMP előterjesztésének jelentős elemeit elfogadja;
- lehetőséget lát arra, hogy június 11-én ünnepélyes keretek között lezárják az előkészítő megbeszéléseket;
- elfogadja, hogy plenáris üléseken az Országgyűlés elnöke adja meg a szót;
- a harmadik oldalon ülő, megfigyelői státusban tanácskozási joggal résztvevők közé az EK senkit nem kíván meghívni;
- a két delegátus felhatalmazást kap arra, hogy szükség esetén, második körben kiegészítést fűzzön a harmadik oldal tárgyalási pozíciójához (ami a különvélemény-alkotás jogát takarja);
- a delegátusok javaslatukat azzal zárják, hogy a fenti elképzeléstől való mindenféle eltérés az EK újbóli összehívását eredményezi, és így nem látnak reményt június 16-a előtt az érdemi tárgyalások megkezdésére;
- a delegátusok udvarias magatartást tanúsítanak és a fentiekben kívül nem adnak okot a tárgyalások megszakítására.

Az Ellenzéki Kerekasztal tagjai nem emeltek kifogást az ellen, hogy az előkészítő tárgyalásokat a felügyelő KB-titkár szentesítse – mintegy 'jutalomképpen' –, és reményüket fejezték ki, hogy az MSZMP tárgyaló delegációjában helyet kap a társadalompolitikai ügyekért felelős államminiszter.

A tárgyalási utasítás meghatározását követően szóba került, hogy az Ellenzéki Kerekasztal jó indulatú sügást kapott – ARA KOVÁCS ATTILÁ-n keresztül – arra vonatkozóan, hogy Bush elnök budapesti látogatásakor esetleg beiktatná programjába a szervezettel való találkozást, ha erre meghívólevelet kapna. A kapcsolatfelvétel lehetőségét, ezzel a világsajtó elé való kilépést a jelenlévők lelkesen támogatták, és megbízták KÓNYA IMRÉ-t a levél megfogalmazásával, valamint célba juttatásával."

1989. június 19.: ¹⁹⁵

„1989. június 19-én újabb összejövetelt tartott az Ellenzéki Kerekasztal, amelyen Magyar Bálint tolmácsolta Mark Palmer kérését, miszerint a nagykövet – kifejezetten gazdasági kérdéskörökben – újabb eszmecserét kíván folytatni az Ellenzéki Kerekasztallal.

Palmert a beruházási kérdések, a reprivatizálás, a támogatások csökkentése és a külföldi tőke vonzásköre mellett az érdekli, hogy 'mi legyen a Nyugat szerepe a magyar gazdaság helyreállításában?'

¹⁹⁵ Vö. A rendszerváltás forгатatókönyve. I. m.: 2. köt. 58-94. p.; BM Áb. Mh. Titkárság NOJ. Ny; sz.: 45-78/118. sz./1989. 118/2. 89.06.20.02.; TH III/III-118-118/2/1989.

Palmer ezen kívül meg akarja ismerni az Ellenzéki Kerekasztalhoz tartozó egyes pártok kialakított álláspontját antiinflációs és munkanélküliség-csökkentést célzó politikájukról. Tájékozódni akar az árellenőrzéssel, a lakáskérdésekkel, és egyéb szociális problémák megoldásával kapcsolatos elképzelésükről.

A megbeszélésre a tervek szerint június 27-én, a Ellenzéki Kerekasztal parlamenti munkaszobájában kerül sor.

Ezt követően Kerényi Imre tájékoztatást adott az Ellenzéki Kerekasztal 'TV bizottságának' megalakulásáról. Az Ellenzéki Kerekasztal taktikai megfontolásból nyilatkozatban kívánja támogatni a televíziónál folyó szakmai öntevékenység kibontakozását, saját igényeit is csak ajánlások formájában fogja megfogalmazni, és nem fog nyomást gyakorolni a televízióra.

Magyar Bálint és Varga Csaba tájékoztatót adott az MSZMP szakértőivel folytatott tárgyalásokról.

A vita során Szabad György és a kisczardák támadásokat indítottak a delegátusok ellen, mondván, hogy azok az Ellenzéki Kerekasztal felhatalmazása nélkül, kabinetpolitikára emlékeztető módon, 'alosztályvezetőkkel' állapodtak meg a legfontosabb kérdésekben, témakörökben és a bizottságokban ezért elveszíthetik a nép bizalmát, nem lesz tömegtámogatásuk, mert az a vélemény alakulhat ki, hogy a színpalak mögött egyezkednek.

Nem volt egységes a Kerekasztal megítélése a hat gazdasági albizottság felállítását illetően sem. Magyar Bálint fontosnak tartotta ezekben a bizottságokban való érdemi munkát, mert csak így tudják megakadályozni azt, hogy a hatalom kedvezőbb tulajdonosi helyzetbe kerüljön a választásokig. Most lehetőséget lát ennek elkerülésére, ha kikényszerítik ennek törvényi garanciáit.

Szabad György szerint az Ellenzéki Kerekasztalnak a demokratikus átmenet szabályait kell kidolgoznia, minden egyéb kérdés az új legitim parlament hatáskörébe tartozik, így a gazdasági kérdésekben el kell kerülniük az időhúzás látszatát, a gyors tulajdoni átrendeződés elkerülésének garanciáit a politikai egyeztető fórumon kell megbeszélni, de azokról nem szabad jogszabályokat alkotni.

Megállapodtak abban, hogy a kormánytól egy olyan nyilatkozat kiadását kéri, amelyben a kormány kötelezi magát arra, hogy az életkörülmények megőrzését minden kérdés fölé helyezi.

A megbeszélés során, a garanciák kérdéskörében fel kívánják vetni az ÁB szervek korlátozását, ellenőrzését, a fegyveres erők politikai semlegességének biztosítását (politikai csoportfőnökség, pártszervezetek), a munkásőrség helyzetét, az egyéb paramilitáris alakulatok (MHSZ, polgári fegyveres őrség) kérdéseit, a fegyverviselési jog felülvizsgálatát, a fegyveres testületek szabályzatának nyilvánosságra hozását.

Az összejövetel végén megállapodtak abban, hogy az Ellenzéki Kerekasztal egyik összejövetelén – kérésre – részt vehet Király Béla és más emigráns személyiségek is."

5.4. Végigtekintve a Napi Operatív Információs Jelentések során, az a furcsa jelenség tapasztalható, hogy a NOIJ szintjén éppen akkor szakadt meg az információgyűjtés, amikor 1989. június 26-tól az EKA-ülések színhelye az Országház 55. sz. tanácstermébe – mintegy megfigyelhetőbb közegbe – került. Ez azonban csakis az EKA üléseire vonat-

kozott, mivel a tárgyalásokon kívüli események követése továbbra is napirenden szerepelt.¹⁹⁶

A fentiek alapján könnyen lehet, hogy inkább a megválaszolandó kérdések sokasodtak, mintsem a biztos ismeretek köre tágult volna. Két közkeletű rögeszme, legenda, mítosz lebeg a közelmúlt és a jelen homályában, amelyek cáfolata éppúgy várat magára, mint esetleges igazolásuk. Az egyik szerint a rendszerváltást lényegében az állambiztonsági szervek segítségével vezényelte le egy szűk, konspiráló csoport. Ennek célkitűzései, szándékai, tervei valósultak meg az átalakulás során, és valójában ennek tagjai mentették át – gazdaságivá konvertálva – korábbi politikai hatalmukat. Ezzel szemben a másik álláspont az ellenzéki értelmiségi-politikai elit heroikus harcaként szeretné láttatni a rendszerváltás egészét, amely a demokrácia és a jogállamiság diadalát eredményezte a rút zsarnokság felett. A helyzet furesasága az, hogy mindkét teória mellett és ellen felsorakoztathatók érvek, végső soron akár forrásértékű dokumentumokra is támaszkodva. E folyamat rendkívüli összetettsége általában nem zavarja azokat, akik szilárd elkötelezettjei valamelyik kizárólagos ideának, miközben az ilyen típusú érvelések olykor alkalmassak egy racionális indoklási folyamat látszatát kelteni.

Az iratok hiánya az elemzés torzulásaihoz vezethet oly módon is, hogy az éppen rendelkezésre álló dokumentumok jelentősége aránytalanul felértékelődik akkor is, ha az események valódi menetében csupán bagatell epizódról van szó. Másfelől az iratok – ha mégis rendelkezésre állnak – ugyanúgy képesek hiteles tájékoztatást nyújtani, mint teljes mértékben félrevezetni. Ráadásul a titkosszolgálatok területén egy dokumentumról eleve feltételezhető a szándékoltan dezinformatív funkció, esetleg az irat „fedő” jellege kiszámíthatatlan (mások számára: jól kiszámított) irányba terelheti a figyelmet. Közismert (hiba)források lehetnek az egyre szaporodó számban megjelenő visszaemlékezések is. Ezek általában alig többek fikatív elbeszélő szerkezettel, sajátos nézőponttal rendelkező narratíváknál, mégis természetes igényt támasztanak arra, hogy a történelmi dokumentumok hitelességével fogadják őket. Mindezekből – pesszimista módon – az valószínűsíthető, hogy a rendszerváltás és ezen belül az állambiztonsági szervek valódi története teljes egészében soha nem válik ismertté. Az értelmezést, magyarázatot kívánó események mögött általában sejthető az oksági összefüggések bizonyos minimuma. Ha ez is rejtve marad, akkor csak a találgatások szintjén indulhat meg az „oktultajdonító ítéletek” kialakítása. Úgy tűnik, mintha pillanatnyilag ezen a szinten folyna a jelenkor-történeti politikakutatás.

Az itt megválaszolandó kérdések is tulajdonképpen csak találgatásokhoz vezetnek el. Mi történt volna akkor, ha a Belső Biztonsági Szolgálat az általa megfogalmazott „jogállamiság” kizárólagossága mellett foglalt volna állást, és ezt külső politikai álláspontok is megerősítették volna (mint ahogyan a szocialista jogállam hívei ezt alkotmányos tétellé is kívánták emelni)? Kik és milyen mértékben támaszkodtak az állambiztonsági jelentésekre a hatalom reprezentánsai közül, és milyen eredménnyel? Vajon ezek az iratok az improduktív információgyűjtés szenvedélyét, vagy a „mi mindent tudunk” fölényét jelentették-e mindenkor felhasználói számára? A feleslegesség-tudat, az elhivatottság, esetleg a fanatizmus határozta-e meg a belsőleg igen összetett hivatásos, el-

¹⁹⁶ Eddig nem ismert okok folytán 1989. június 20-át követően valószínűleg taktikai és technikai váltásra kerülhetett sor az állambiztonság operatív eszközrendszere vonalán. Az nem valószínű, hogy a szerv váratlanul „kiengedte” volna látóköréből az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásainak figyelését. Ad absurdum elképzelhető, hogy nem is volt már szükség az operatív eszközök alkalmazására, mert már „ott” voltak. (Jelenteni természetesen azt is kellett.)

hárító tisztí állomány ekkori döntéseit? Sejtették-e, hogy amikor 1986-tól az ellenségkép az „összeesküvés-elméletek” felől átcúszott az „ideológiai diverzió” koncepciójának irányába, akkor már defenzívába szorult a belbiztonsági szervezet? Érezték-e, hogy a biztonsági szolgálat hagyományos világképén a felső politika már túllépett? Vagy inkább azoknak volt igazuk, akik úgy vélték, hogy bárhogyan is alakul a nagypolitika, ezek az információk valamilyen módon mindig fontosak maradnak?

Az állambiztonsági szolgálat problémáinak felszöszintű, politikai megítélése és az operatív munka végrehajtási szintje 1989 elejétől láthatóan egyre távolabb kerültek egymástól. Ugyanakkor újabb, láthatatlan összefonódások és – tartós vagy taktikai – együttműködési formák is kialakultak. Vajon mennyit profitáltak ekkor a politikai vezetés bizonyos csoportjai abból, hogy jobban, gyorsabban informálódhattak másoknál? Nyilván nemcsak az ellenzék/MSZMP dichotómia mentén vált szét a politikai mező, tagoltsága ennél jóval differenciáltabb volt. Hogy mennyiben voltak, lehetek áldozatai, hősei esetleg kollaboránsai ennek a folyamatnak az ellenzék bizonyos csoportjai, egyes résztvevői – azt is csak találgatni lehet.

Az tény, hogy minden állambiztonsági szerv, de főképpen a Belső Biztonsági Szolgálat a politikai rendszer részeként működött.¹⁹⁷ Tevékenységük eredményeként született meg az Ellenzéki Kerekasztal héthavi tevékenységével kapcsolatos információs jelentések halmaza, amelyből jelenleg nyolcvannégy ismeretes. Hogy ez sok vagy kevés, hasznos vagy érdektelen, általánosságban nem mondható meg, ezt felhasználásuk mindenkori helyi értéke határozza meg. A telefonlehallgatások, helyiség-lehallgatások, megfigyelések, titkos kutatások, bizalmas nyomozások mindig rendkívül költséges operatív eszközök bevetését jelentették, a feldolgozás, értékelés, jelentés, nyilvántartás munkája továbbá nagy létszámú apparátust igényelt. Egy nagy szervezet, amely sokféle munkát végzett. „A 'cég' együtt bukott a rendszerrel” – sóhajtott fel rezignáltan a belső elhárítás utolsó csoportfőnöke. Szkeptikusabb szemlélők szerint viszont nem is olyan végleges ez a bukás, főként, ami a 'céget' illeti. Utóéletének firtatása viszont már a napi politika terepére sodorná a figyelmet. Mindenesetre talán másfél évtized távlatából is felidézhető az a bonmot, amely 1989 elején született: „állítsátok helyre az ÁVH-t – hogy végre látni lehessen!”¹⁹⁸

¹⁹⁷ A biztonsági szervek politikai rendszerbeli helyére már egy korabeli tanulmány is felhívta a figyelmet: „Az állambiztonsági szervek – akár elismerik ezt a jogszabályok és a hivatalos megnyilatkozások, akár nem (általában nem) –, minden államban politikai szerepet töltenek be.” SZIKINGER ISTVÁN: Rendőrség és politika. *Belügyi Szemle*, 1988. 12. sz. 9. p.

¹⁹⁸ SZABÓ MIKLÓSTÓL idézi Kőszeg Ferenc: *Ügynöktörvények – rövid tanulmány*. I. m. 308. p.

Függelék

❶ Az 1989. április 28-i EKA-ülésről május 3-án keletkezett – szobahallgatás nyomán – operatív jelentés:

„1./ A nyolc szervezet által létrehozott Ellenzéki Kerekasztal április 28-án tartott rendezvényén az MSZMP-vel folytatott előkészítő megbeszélések tapasztalatai és a továbbiakban követendő elvi és taktikai lépések, valamint az előrehozott választásokkal kapcsolatos kérdések szerepeltek napirenden.

Az első téma tárgyalása során megállapították, hogy 'az MSZMP még nincs felkészülve a tárgyalásokra, nem érezte át egy lengyel erősségű kerekasztal szükségességét'. Az Ellenzéki Kerekasztal résztvevői ugyanakkor megmagyarázhatatlannak tartják, hogy az MSZMP lényegi információkkal bír az 'EKA belső viszonyait illetően'.

A követendő taktikát illetően megállapodtak abban, hogy ragaszkodni fognak a nyolc szervezetet képviselő nyolctagú küldöttséghez, az egyes napirendek egyoldalú felfüggeszthetőségéhez, annak érdekében, hogy az esetleges vitás kérdésekben egységes álláspontot lehessen kialakítani.

A közvélemény megnyerése céljából, s a hatalmi felelősségben az MSZMP-vel való osztozás elkerülése érdekében – elsőként – hiteles információkat akarnak kérni a pénzügyi helyzetre, az adósságállományra, valamint a szociális és kulturális politika objektív feltételeire vonatkozóan, és ennek birtokában kívánnak tárgyalni. A tárgyalások helyszínként ragaszkodnak az Országházhoz, majd az előkészítő tárgyalások végén egy olyan hivatalos nyilatkozat kiadására akarják felkérni az MSZMP-t, melyben elismeri az Ellenzéki Kerekasztalt.

A választásokkal kapcsolatos döntés még nem született, mert a szervezetek egy részét felkészületlenül érték ezek 'a politikai fejlemények'. Határozott elképzelésekkel jelenleg csak a FIDESZ, az MDF és az SZDSZ rendelkezik.

Az EKA május 2-án megtartott következő tanácskozásán elfogadtak egy ún. Alapnyilatkozatot, amely többek között a delegációk összetételére, a tárgyalások menetére vonatkozó elképzeléseket tartalmaz.

A szövegezés közbeni vitában elhangzott, hogy csak az MSZMP-vel kívánnak tárgyalni – mint 'hatalommal' –, a kormánnyal nem, és külön taktikát dolgoznak ki arra, ha a reformszárny erősödése esetén más összetételű partnerrel kerülnek szembe.

Elhangzott, hogy az Ellenzéki Kerekasztal képviselőit felkérték a TV Hírháttér című műsorában való részvételre. E műsorban – hallgatólágos megállapodás alapján – a tárgyalások menetéről nem fognak beszélni, csak a nyilvánosság előtt már megjelent, ismert kérdésekről fognak szólni.

Megjegyzés: Az április 28-ai rendezvényen a sajtó munkatársait – lényegi stratégiai és taktikai kérdések megvitatására hivatkozva – távozásra szólították fel. A döntés értelmében a jövőben az üléseket csak a 'Fekete Doboz' rögzítheti, a sajtó munkatársait pedig – akik csak protokolláris eseményeknél lehetnek jelen – tájékoztatni fogják a döntésekről."

BM Áb. Mh. Titkárság NOIJ. Ny. sz.: 45-78/84. sz./1989. 84/1. 89.05.03.01.; TH III/III-84-84/1/1989. Vö. A rendszerváltás forгатókönyve. 1. köt. 15/a. sz. dokumentum.

❷ Az 1989. június 7-i EKA-ülésről június 8-án keletkezett – szobahallgatás nyomán – operatív jelentés: „1989 június 7-én újabb összejövetelt tartott az Ellenzéki Kerekasztal.

Öry Csaba beszámolt arról, hogy a Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája két, egymástól független tárgyalást is folytat. Az egyik a gazdasági kerekasztal napirendjének felvázolását, a másik az eddigi SZOT-kormány megbeszéléseket kiiktató új értékegyeztető mechanizmus kialakítását célozza.

A vitában többen támadták a Ligát azért, mert olyan témákban tárgyal, amire nem volt felhatalmazása.

Tölgyessy rámutatott, hogy a kormány számára csak azért fontos a FSZDL-lel folytatott tárgyalássorozat, mert így az Ellenzéki Kerekasztalt helyezheti az események előterébe.

Felszólították a Szakszervezeti Ligát, hogy csak konfliktuskezelő tárgyalásokat folytasson és a tulajdonreformról, a gazdasági hatalmi szervezetek átalakításáról nem bocsátkozhat alkuba.

Öry Csaba és Kerényi Imre ígéretet tett az óvatos tartózkodó tárgyalási taktikára, valamint közölték, közeli lengyelországi útjuk után rendelkezésre bocsátják a testületnek a lengyel kerekasztal résztvevőinek és a Szolidaritás választási szakembereinek – nyilvánosságra nem hozott – tapasztalatait.

A második napirend tárgyalása során – a Kereszténydemokrata Néppárt felvétele a kerekasztal tagjai közé – éles konfliktus alakult ki az SZDSZ és a FIDESZ képviselői, valamint a kereszténydemokraták felvételét támogatók között.

Ennek során elhangzott, hogy csak ténylegesen megalakult, politikai programmal, alapszabállyal, 500–1000 fős tagsággal, demokratikusan választott vezetőséggel rendelkező szervezet kérhesse felvételét.

Tölgyessy Péter kijelentette, hogy a Kereszténydemokrata Néppárt nem felel meg a jogi követelményeknek és ha alkotmánybíró lenne, megtagadná a párt bejegyzését. Magyar Bálint és Tölgyessy Péter indulatos kirohanásokban utasította el, hogy nem bizonyítható történelmi érdemeken 'asztaltársaságok' alanyi jogon felvételt nyerjenek a Kerekasztalba. Végül 4 igen és 4 tartózkodó szavazattal felvették a Kereszténydemokrata Néppártot azzal, hogy szeptember 1-jéig rendezi a szükséges formai követelményeket. Kövér László javaslatára az Ellenzéki Kerekasztal napirendre tűzte a tagok egymás közötti magatartási szabályait rendező charta kidolgozását. Szervezetek és személyek megnevezése nélkül felrótta a jelenlévők előtt a korábbi megállapodások gyakori egyoldalú felrúgását, az egyoldalú nyilatkozatokat és tárgyalásokat s az MSZMP pénzén rendezett alternatív rendezvényeket. A javaslatot követő, vádaskodásokat sem nélkülöző értelmetlen vitát azzal zárták, hogy az Ellenzéki Kerekasztal belső normáit egy bizottság kidolgozza és azt egy következő ülésen megvitatják.

Ezután Tölgyessy Péter ismertette az MSZMP-szakértőkkel folytatott megbeszélések állását és közelinek nevezte a megegyezés lehetőségét. A résztvevők az MSZMP által javasolt tárgyalási időpontokat nem fogadták el. Tölgyessy és Sólyom – a kapott felhatalmazás szerint – június 8-án elhárítják a szakértői aláírást és egy általuk elképzelt politikai nyilatkozatot terjesztenek elő. Javasolják az MSZMP-nek, hogy az előkészítő megbeszéléseket a tárgyaló delegációk – a további résztvevőkkel történő egyeztetés után – június 10-én zárják a politikai nyilatkozat és a tárgyalási jegyzőkönyvek aláírásával. Június 19-ére javasolták az Országházban megtartandó első plenáris ülést, ahol megtörténne a bizottságok kijelölése a következő – általuk elképzelt – témakörökben: alkotmánymódosítás, alkotmánybíróság, köztársasági elnök; választás, választójog; pártok, párttörvény; sajtó, információ; Btk. módosítás, erőszakszervezet, rendőri kényszerinté-

kedések; az erőszakos visszarendeződés elkerülésének garanciái; a gazdaság- és szociálpolitika stratégiai kérdései.

A vita során Szabad György kiemelte, hogy az MSZMP által diktált tárgyalási ütem zavarba hozhatja a Kerekasztalt, míg Sólyom László szerint bizonyos jóhiszeműséget tanúsítani kell, ezért meg kell vizsgálni mégis annak a lehetőségét, hogy az első plenáris tárgyalást június 16-a előtt tartsák.

Magyar Bálint úgy vélte, hogy javaslatukért az MSZMP 'üvölni' fog, de nyugodtan várhatnak egy hetet, hiszen a TIB ügyis 'oda engedi őket' a temetésre.

Az első plenáris ülésen az Ellenzéki Kerekasztal részéről várhatóan Magyar Bálint lesz a 'szóvivő', mondván 'fellépésében, beszélőképességében a legmegfelelőbb, karizmatikus, fiatalabb generációhoz tartozó személyt kell erre kijelölni'.

Az Ellenzéki Kerekasztal következő soros ülését június 13.-án tervezi, ahová Mark Palmer látogatását várják a Kerekasztal és Bush elnök közötti megbeszélés előkészítése céljából."

BM Áb. Mh. Titkárság NOII. Ny. sz.: 45-78/110. sz./1989. 110/6. 89.06.08.06.; TH III/III-110-110/6/1989.; Vö. A *rendszerváltás forгатókönyve*. 1. köt. 521-567. p.

❶ Az 1989. június 15-i EKA-ülésről június 16-án keletkezett – szobalehallgatás nyomán – operatív jelentés:

„Az Ellenzéki Kerekasztal június 15-én újabb összejövetelt tartott.

A megbeszélés első napirendi pontjaként a június 15-én este 21 órára a FIDESZ Radikális Frakció és más szervezetek által szervezett demonstráció tényéről alakult ki heves vita. A BZSBT képviselője egy nyilatkozatot terjesztett elő, melyben az Ellenzéki Kerekasztal elhatárolta volna magát a szovjet nagykövetség előtti tüntetéstől, tekintettel a temetés előtti napra.

A vitában konszenzus alakult ki a hozzászólók között abban, hogy a jelenlegi szituációban, amikor csak Lengyelországra és a Szovjetunióra támaszkodhatunk reformjainkban, nem volna taktikus ilyen konfliktus felvállalása. A nyilatkozat elfogadását az SZDSZ és a FIDESZ vétója – a szervezetek önállóságára hivatkozva – megakadályozta. A parlamenti tárgyalások előkészületeiről megállapították, hogy az MSZMP politikai csomagterve öröndetes módon csaknem azonos az általuk előterjesztettel. Ehhez a következők lényegi megjegyzéseket fűzték:

– Az Alkotmány módosításával foglalkozó albizottságot azért kellett felvállalniuk, mert csak így tudták biztosítani, hogy az alkotmánybírói és köztársasági elnöki téma lekerüljön az Országgyűlés napirendjéről.

– A választójoggal foglalkozó albizottság fő szempontjául azt szabták, hogy mindegyik el kell kerülni a helyhatósági választások realizálódását, mert ott szint semmi esélyük sem lenne. 'Tárgyalni viszont kell, mert addig a parlament nem dönthet a témáról'.

– Az 'erőszakos megoldások elleni garanciák' elnevezésű bizottság helyett felmerült egy, az 'állambiztonsági szervek törvényes korlátai' elnevezés is, de ebben nem született döntés.

A legnagyobb vitát a második csomag váltotta ki, amely a gazdasági albizottságokat nevesíti meg.

Létrehozásukat eleve elfogadhatatlannak tartották, mert ezek véleményük szerint kormányfeladatok, s az Ellenzéki Kerekasztal az Országgyűlést, és nem a kormányt kívánja helyettesíteni.

Jónak látnák viszont a tulajdonreformmal foglalkozó albizottságot, azzal, hogy a róluk való tárgyalással lehet megakadályozni a jelenlegi Országgyűlést helytelen törvények kimunkálásában, amelyek a jövő koalíciós kormányát lehetetlen helyzetbe hoznák. A gazdasági kérdésekről való tárgyalásaik célját nem a gyors eredményekben, hanem az időhúzásban jelölték meg.

Utolsó napirendi pontként a lengyelországi kerekasztalról szerzett tapasztalatokat értékelték. Ennek lényege, hogy a tömegek megnyerése érdekében hajlandóságot kell mutatniuk a gazdasági tárgyalásokra, de a fő hangsúlyt a választási küzdelemre, a politikai tárgyalásokra kell helyezniük.

Egyórás beszélgetést folytattak az Egyesült Államok budapesti nagykövetével. Mark Palmer részletesen ismertette Bush elnök magyarországi látogatásának forgatókönyvét, és kihangsúlyozta, látogatásával segíteni akarja a kibontakozó reformfolyamatokat. A látogatás csúcspontja a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen tartandó beszéd lesz, amiben jelentős és nagyszámú kezdeményezést jelent be.

A Kerekasztal szervezeteinek képviselői kérdéseire válaszolva, többször visszatértek arra a kérdésre, hogy ha tovább nő a távol-keleti országok szerepe a magyar gazdasági folyamatokban, az számukra kedvezőtlen volna, mert megítélésük szerint Japán és Dél-Korea elnézőbb a hazai antidemokratikus rendszerrel szemben. Palmer elismerte ennek az észrevételnek az igazságát, de rámutatott, hogy a japánok jelenleg kihelyezett hitelek visszafizetése miatt aggódnak, a dél-koreaiak pedig nagyon kemény üzletemberek, és Magyarországnak szerint nem politikai tanácsokra és gazdasági segélynyújtásra, hanem tőkebefektetésekre és kemény gazdasági szerződésekre van szüksége. Arra a kérdésre, hogy 'miben változna a Nyugat magatartása, ha a szabad választások után a mai ellenzék alakítana kormányt?' Mark Palmer elmondta: a Nyugat abban érdekelt, hogy Magyarországon a politikai rendszer demokratizálódjék, a gazdasági rendszer pedig a piacgazdaság irányába változzon, ezért olyan mértékben fogja segíteni ezt a folyamatot, amilyen mértékben azok előrehaladnak, és a kormányoktól teszi ezt függővé. Mindezt a magyaroknak kell véghezvinniük, a Nyugat ebben csak segítséget nyújthat.

A beszélgetésre jellemző volt, hogy az amerikai nagykövet nem kívánt eltávolodni attól, hogy a gazdasági kérdések a legmeghatározóbbak, és nem bocsátkozott a hazai belpolitikai viszálykodások megítélésébe, még kevésbé politikai instrukciók adásába.

BM Áb. Mh. Titkárság NOIJ. Ny. sz.: 45-78/116. sz./1989. 116/8. 89.06.16.08.; TH III/III-116-116/8/1989.; Vö. *A rendszerváltás forgatókönyve*. I. m.: 2. köt. 40–54. p.

❶ Az 1989. június 20-i EKA-üléstről június 21-án keletkezett – szobalehallgatás nyomán – operatív jelentés: „1989. június 20-án újabb összefüggő tartott az Ellenzéki Kerekasztal, melyen a június 21-ei politikai egyeztető fórumra való felkészülés szerepelt napirenden.

Szabad György ismertette az MDF elnökségi határozatát, amely szerint az Ellenzéki Kerekasztal által megbízott Magyar Bálint, Boross Imre, Varga Csaba összetételű – a plenáris tárgyalás technikai előkészítésére felkért – bizottság tágtított értelemben élt a felhatalmazással, túlmént hatáskörén. A politikai főkérdések közé tartozó témakörök és albizottságok számszerű megállapítása – bármilyen egyezkedésig jutott el az Ellenzéki Kerekasztal és az MSZMP – az MDF szerint nem érvényes. A június 10-ei történelmi megállapodás 2. és 3. pontját tekintik irányadónak, amelyek a 'középső szint', a két bizottság hatáskörébe utalják az albizottságok megalakításának lehetőségét.

A hosszú és értelmetlen vitában a résztvevők egy része annak adott hangot, hogy az MDF maga tehet a kialakult helyzetről, míg Magyar Bálint elkeseredetten védelmezte

ténykedésüket. Logikája szerint azért, hogy elkerüljék az egyoldalú törvénykezést a politikai átmenet esélyeit jelentősen befolyásoló gazdasági témakörökben, a vita tárgyává kellett tenniük az átalakulási és földtörvényt, a vállalkozással, versenyjoggal, a szövetkezetekkel összefüggő jogalkotást. Véleménye szerint jó megállapodást kötöttek, amiért nem kell szégyenkezniük. A hat gazdasági albizottság közül az első négyben rendkívül előnyös a pozíciójuk, az utolsó kettőt pedig az MSZMP és a SZOT makacsasága miatt úgysem tudják megkerülni.

Szabad György hangsúlyozta, hogy a 'bizottsági alku' eltér a néhány héttel korábban megfogalmazott ellenzéki nyilatkozatuktól. Abban a demokratikus politikai átmenet mellett tettek hitet, és csak egy mondat szólt arról, hogy megértőek a gazdasági és szociális problémák iránt.

Szerinte Magyar Bálinték felrúgták a konszenzust, hiszen korábban arról volt szó, hogy nem vállalják fel a jelenlegi hatalomnak tulajdonítható gazdasági csődtömeget. A gazdasági albizottságokról folyó, színpalak mögötti alkudozással óhatatlanul felelősséget vállal ebben az Ellenzéki Kerekasztal. Kabinetpolitikával vádolta Magyar Bálintékat, és elutasította az MSZMP munkamódszeréhez hasonló gyakorlatot. Véleménye szerint vissza kell térni a június 10-ei megállapodás szelleméhez, és a nyilvánosság előtt, a középső szintű megbeszélésen javasolta eldönteni az albizottságok kérdését.

A kialakult helyzetben a résztvevők mindkét okfejtés igazságát elismerték, megíhúsul a június 21-ei plenáris ülés és a hivatalos politika nyomban ki fogja használni lejáratusukra az Ellenzéki Kerekasztal megosztottságát, ráadásul nem véteti le a napirendről a június 27-ei törvénytervezeteket. Sokan attól félnek, hogy a Kerekasztal az utolsó pillanatban törik szét.

Mivel érdemi megbeszélések időpontját konspiratív okokból közvetlenül az MSZMP-vel folytatott tárgyalások időpontja elé tették, a kiobbant vitában nem volt idő a tényleges konszenzus kiformalására, az Ellenzéki Kerekasztal dühödt személyes vádaskodások színterévé változott. A feszültségekkel terhelt és nem kielélt megoldást végül is hozta, hogy a delegátusok az albizottságról szóló megállapodást megpróbálják az MSZMP-vel folytatott tárgyalásokon 'témává' minősíteni, nem kizárva azt, hogy a középszintű megbeszéléseken ugyanezekben a bizottságokban állapodjanak meg.

A június 21-ei plenáris ülésen az előzetes tervek szerint 10 perces beszédeket Szabad György és Pető Iván mondanak. Várható, hogy a plenáris ülés időpontjáig az Ellenzéki Kerekasztal tagjai között válsághárító megbeszélésekre kerül sor. Pető Iván beszédét június 21-én véglegesítik."

BM Áb. Mh. Titkárság NOIJ. Ny. sz.: 45-78/119. sz./1989. 119/1. 89.06.21.01.; TH III/III-119-119/1/1989.; Vö. A *rendszeráltás* forgatókönyve. I. m.: 2. köt. 96-133. p.

FROM STATE SECURITY TO NATIONAL DEFENCE

(Conceptions on the transformation of secret police in the period of the transition)

(Summary)

Hungary's transition to a Western-style parliamentary democracy was the first and the smoothest among the former Soviet bloc, inspired by the aim to control their own destiny. By 1987, activists within the party and bureaucracy and Budapest-based intellectuals were increasing pressure for change. Some of these became reform socialists, while others began movements which were to develop into parties. Young liberals formed the Federation of Young Democrats, a core from the so-called Democratic Opposition formed the Association of Free Democrats, and the national opposition established the Hungarian Democratic Forum. Civic activism intensified to a level not seen since the 1956 revolution.

National unity culminated in June 1989 as the country reburied Imre Nagy, his associates, and, symbolically, all other victims of the 1956 revolution. A national roundtable, comprising representatives of the new parties, some recreated old parties, the communist party, and different social groups, met in the late summer of 1989 to discuss major changes to the Hungarian constitution in preparation for free elections and the transition to a fully free and democratic political system.

In a historic session on October 16–20, 1989, the Parliament adopted legislation providing for multiparty parliamentary elections and a direct presidential election. In September 1989, the Hungarian parliament voted to change the official status of the country from „People's Republic” to simply „Republic”, and allowed for multi-party elections. The legislation guaranteed human and civil rights, and created an institutional structure that ensures separation of powers among the judicial, executive, and legislative branches of government. In a bid to survive, the communist party abolished itself and attempted to reorganize under the new name, Hungarian Socialist Party. After forty-one years, the reign of soviet-type communism had finally come to an end.

What all these conceptions have in common is that they recognize the changes of Central-Eastern Europe as transformations from dictatorship into democracy. In the latter part of its long rule the political elite managed to turn Hungary into *the most cheerful prison block* behind the Iron Curtain. But – since „existing” socialism (in contradiction with the declared theories) was functioning as a bureaucratic dictatorial regime – it was incapable of meeting the demands of formal democracy. At the same time these typical elements – inconsistent with the generally known conception – did not originate from the political system or from one-party tyranny. In fact the party-ruled state was established and maintained; in reality, by the fact that these societies throughout their existence, remained on a harsh-communistic level (in the Marxist sense of the word) and were also having to cope with grave legitimacy problems.

The monolithic structure of power suspends all public political discussions and prohibits the development and articulation of alternatives. The ruling elite cannot tolerate the public sphere in any form. The one-party system is a dictatorial form of domination which could function equally well without a party. Party and state organs cannot be differentiated at any level of the hierarchy of power. The unity of economic, political, ideological and legal power gives rise to the system's totalitarian character. Even when the system functions relatively „well” and no direct political terror is apparent, it nevertheless remains totalitarian, for there is no sphere of daily life void of political significance. The power apparatus is likewise incapable of generating a persuasive social theory because proletarian dictatorship has kept none of the promises made by its legitimating ideology.

One of the most important question of power was how to determine the new structure and tasks of political police in the period of transition and later. Several different concepts were created by the Hungarian Socialist Worker's Party, the opposition, even, the State Security Service for recreation of political police. The Political Reconciliation Talk defined a special topic to discuss: creating legal guarantees for preventing recourse to solutions based on the use of force. At the end of negotiations the Agreement declared: the suspension of coercive police measures for the duration of the transition period is an important trust-building measure, moreover expert committees should endeavor to reach agreement on issues concerning the transformation of the Worker's Militia.

The sudden collapion of State Security Service – the 3rd Main Directorate of Ministry of Internal Affairs – in consequence of so-called Duna-gate-skandal has been rapidly created a new Act (X of 1990) on National Security Office. But it was first in 1995 that the Hungarian Republic's Parliament framed a law on the activity of the total national security system. The law – in determining the mission, tasks and rules of operation of the Hungarian national security services – took into consideration not only the current but the future security policy events and development tendencies as well. The national security services of the Republic of Hungary are 1/ civilian national security services: *National Security Office*, Information Office, National Security Special Service; 2/ military national security services: Military Intelligence Office, Military Security Office.

No law has ever stipulated the legal framework of intelligence activity since the Act came to life. Only transitory regulations, commands and orders existed specifying the scope of activity, while there was no law explicitly expressing the constitutionality of a democratic state. As a result of the accurate and purposeful specification of the organizational structure, operational regulations, sphere of authority and responsibility, the very conditions for a more effective professional work have been created.

Tartalom

1. A látható felszín: a jogi szabályozás	5
2. Állampárti változatok	16
3. Az állambiztonsági apparátus forgatókönyve	26
4. Ellenzéki tervek. Dunagate	44
5. Állambiztonsági ellenzék-kép az iratok tükrében	66